

עיונים בביטחון לאומי

גליון מס' ו', סיון התשס"א, יוני 2001

יחסי יהודים - ערבים בישראל, החלום או שברו?

יום עיון משותף
למרכז לחקר הביטחון הלאומי
ולמכללה לביטחון לאומי, צה"ל,
שהתקיים ב-3 בינואר 2001

בהשתתפות:

פרופ' גבריאל בן דור
ד"ר אסעד גאנם
ד"ר דניאל גוטוין
ד"ר אילן סבן
פרופ' סמי סמוחה
אלוף יעקב עמידרור
דן שיפטן

"עיונים בביטחון הלאומי"

עריכה: נצ"ם ד"ר פנחס יחזקאלי
אוריינות: אורנה קזימירסקי-שלוש
עריכה לשונית: נאוה גרוסמן-אלוני
תימלול: ערן זיידיס
עיצוב עטיפה: עומר רסיסי

המרכז לחקר הביטחון הלאומי באוניברסיטת חיפה

ראש המרכז: פרופ' גבריאל בן-דור
סגן ראש המרכז וראש הקתדרה לגיאואסטרטגיה: פרופ' ארנון סופר
מרכזת: נוגה בונדי

המרכז לחקר הביטחון הלאומי החל לפעול באוניברסיטת חיפה בשנת 2000, בראשות פרופסור גבריאל בן-דור מהחוג למדע-המדינה ופרופסור ארנון סופר מהחוג לגיאוגרפיה. צוות החוקרים של המרכז מגוון. הוא משלב חוקרים בכירים מתחומי האקדמיה עם אנשי שטח רבי-ניסיון מזרועות הביטחון השונות. הצוות מכשיר את הקרקע לפעילות מחקרית של המרכז בתחום התיאורטי ובתחומים שונים של המחקר היישומי. אופיו הרב-תחומי של המרכז תורם תרומה נכבדה להבנת מושג הביטחון הלאומי במובנו הרחב, בראיה כלל-מערכתית ורב-תחומית. בנוסף לתוכניות המחקר, מקיים המרכז פעילות במסגרת ימי-עיון וכנסים תוך שילוב של אנשי-מחקר ומומחים מהארץ ומהעולם, ומוציא לאור פרסומים. פעילויות המרכז ופרסומיו מיועדים לקהלי-יעד מגוונים: אנשי אקדמיה ומעש, העוסקים באופן שוטף בביטחון הלאומי, והציבור המשכיל המבקש להעמיק את ידיעותיו והבנתו בתחום זה.

אוניברסיטת חיפה, הר-הכרמל, חיפה, 31905, טל': 04-8288145

צבא ההגנה לישראל, המכללה לביטחון לאומי

מפקד המכללה: אלוף יעקב עמידרור

מדריכה ראשית: רות ירון

מדריכים: יוסף בן-ארי, אל"ם גדעון טרן, נצ"ם ד"ר פנחס יחזקאלי, אל"ם משה קינן

סגל אקדמי: פרופ' גבריאל בן-דור, פרופ' אסא כשר, פרופ' עזרא סדן,

פרופ' ארנון סופר

המכללה לביטחון לאומי משמשת מוסד ללימוד מקיף ומעמיק של הביטחון הלאומי, על כל מרכיבי העוצמה והחולשה שלו ויחסי-הגומלין ביניהם. מכללות לביטחון לאומי קיימות במרבית מדינות העולם, שהכירו בצורך לקיים מוסד ללימודים מדיניים-צבאיים עבור הרמה הבכירה של הקצונה והממשל האזרחי. המכללה הוקמה מכוח החלטות ממשלה מה - 22.7.1962, ומה - 23.5.1976. על-פי ההחלטה האחרונה, נועדה המכללה לביטחון לאומי להיות "... המוסד הגבוה ללימוד, לעיון ולמחקר בבעיות הביטחון הלאומי של מדינת-ישראל...". תלמידי המכללה, שעומדים בהצלחה בדרישות התוכנית מקבלים, בתום שנת-לימודים אינטנסיבית תעודת בוגר המכללה לביטחון לאומי מטעם המכללה, ותעודת מוסמך לתואר-שני במדע-המדינה, מגמת הביטחון הלאומי מאוניברסיטת חיפה.

הלימודים במכללה מפתחים בתלמידים, מקרב הקצונה הבכירה של צה"ל והפקידות הבכירה של מערכת הביטחון והממשל, ראייה כוללת ומשולבת של מרב הגורמים, התנאים והנתונים, הקובעים את מעמדה הביטחוני של ישראל ברגיעה ובמלחמה, היום ובעתיד הנראה לעין.

מחנה דיין, גלילות, ד"צ 02624, צה"ל, טל': 03-5482410

יחסי יהודים - ערבים בישראל, החלום או שברו?

יום עיון משותף למרכז לחקר הביטחון הלאומי ולמכללה
לבטחון לאומי - צה"ל, שהתקיים ב - 3 בינואר 2001

בהשתתפות:

פרופ' גבריאל בן דור
ד"ר אסעד גאנם
ד"ר דניאל גוטויין
ד"ר אילן סבן
פרופ' סמי סמוחה
אלוף יעקב עמידרור
דן שיפטן

תוכן העניינים

5	פתיחה	פרופ' גבריאל בן-דור
6	מדוע פרצו האירועים ומה היתה השפעתם?	ד"ר אסעד גאנם
17	גישות ליחסי ערבים-יהודים בישראל ומהומות אוקטובר 2000	פרופ' סמי סמוחה
33	השפעת מדיניות הגדלת אי-השוויון הכלכלי והשיסוע המגזרי על יחסי יהודים-ערבים בישראל	ד"ר דניאל גוטויין
45	אופציות עתידיות למעמד המיעוט הלאומי בישראל – אופציית גבול הפרדיגמה הציונית	ד"ר אילן סבן
63	יחסי יהודים-ערבים בישראל: מאשלות "פתרון" לבקרת נזקים	דן שיפטן
129	סיכום	אלוף יעקב עמידרור

פתיחה

פרופ' גבריאל בן-דור, ראש המרכז לחקר הבטחון הלאומי, אוניברסיטת

חיפה:

בחרנו בנושא הכללי של "יחסי יהודים ערבים בישראל", כאשר ניתן להדביק לנושא כותרות משנה: "החלום ושברו", "החלום או שברו", "קונפליקט או דו-קיום".

ברור לחלוטין, שבעקבות האירועים של החודשים האחרונים הנושא שב ועלה בתודעה הציבורית. ברור גם, שהנושא לא ירד מהתודעה הציבורית. ברור, כי יש לפנינו אתגר ענק, בסדרי גודל חסרי תקדים לעתידה של מדינת-ישראל בשני המישורים החשובים לה ביותר:

- זהותה כמדינה יהודית-ציונית. ובהקשר זה עולה השאלה, מה מקומו של אדם, שאיננו יהודי, וממילא גם לא ציוני, כפרט, ככלל, כקיבוץ מאורגן תרבותי, לאומי או אחר במדינה?
- מדינת-ישראל כמדינה דמוקרטית, והשאלה המתבקשת - מה הם גבולות הדמוקרטיה?

מדוע פרצו האירועים ומה היתה השפעתם?

ד"ר אסעד גאנם, המחלקה למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה

כללי:

במשך שנות החמישים והשישים, כמו שסעים אחרים בחברה הישראלית, נושא היחסים בין ערבים ויהודים בישראל לא הובן ולא טופל גם באקדמיה וגם בציבוריות הישראלית. לא הובנו גם ההתפתחויות בתוך החברה הערבית עצמה. בשנות השבעים, השמונים והתשעים גדל דור חדש של אקדמאים, מרצים, חוקרים באוניברסיטאות בישראל, שהתיימר ורצה לחקור את הנושא גם בראייה הבוחנת את החברה הערבית בישראל באופן בלעדי וגם בראייה של הקונפליקט הישראלי-ערבי שפרץ בעקבות מלחמת 1948.

המחקר על הערבים בישראל בא בעבר מנקודת מבט אחת - יהודית. חלק מן החוקרים לא דברו את השפה הערבית, ולכן הוזנו מן החומר, שדווח על-ידי העיתונאים וכלי התקשורת. כתוצאה מכך לא התקיים שיח ישיר. לטעמי, גורם זה פגע במידה ניכרת במחקר בישראל, אם כי יש חוקרים הטוענים שאין בכך חיסרון, שכן על החוקר להשתמש בשיטות ומתודולוגיות מדעיות. המחקר עד שנות התשעים התבסס על גישה הגורסת, כי המיעוט הערבי-פלסטיני במדינת-ישראל עבר את הטראומה של 1948, התגבר על המשבר, והתפתח כמיעוט לאומי-אתני, בדומה לכל התפתחות אחרת במדינות דמוקרטיות. ההנחות הנגזרות מכך עוסקות בשלושת המישורים הבסיסיים של הקונטקסט שבו מתפתחים הערבים בישראל:

- הקונטקסט הישראלי: האינטראקציה עם הממשל הישראלי והאינטראקציה עם הרוב היהודי.
- הקונטקסט הפלסטיני: האינטראקציה עם התנועה הלאומית הפלסטינית, עם אש"ף ועם מה שקורה בגדה המערבית וברצועת עזה.
- ו - הקונטקסט הפנימי של המורכבות הפנימית בקרב הערבים עצמם.

בשלוש הרמות הערבים בישראל מתפתחים כמיעוט "נורמלי" בחברה דמוקרטית.

ברמה של הקשר עם מדינת-ישראל ועם הרוב היהודי הועלו שתי הנחות: האחת - הערבים בישראל למדו להיות מיעוט לאומי במדינה יהודית. בסופו של דבר טען המחקר, כי הערבים בישראל משלימים עם מעמד של מיעוט לאומי וגם משלימים עם היותם מיעוט במדינה יהודית ציונית. הם מוכנים לקבל את המצב הזה תוך שאיפה לשנותו באופן הדרגתי, מבלי לפרוץ את מסגרות הדין והמאבק הפוליטי בשימוש בדרכים לא קונבנציונליות - כלומר בדרכים חוקיות. השניה - הערבים בישראל עוברים תהליך של מודרניזציה בהשפעת החברה הישראלית היהודית. החברה הערבית הופכת, עם הזמן, להיות דומה יותר לחברה היהודית. היא מאמצת נורמות, דרכי חיים, דרכי חשיבה ומנהגים, הדומים לחברה היהודית במדינת-ישראל.

ניתן לסכם ולומר, כי האוריינטציה החברתית והמדינית ביחס למדינת-ישראל היא ברורה למדי. ערביי-ישראל רוצים להיות חלק ממדינת-ישראל, רוצים

להיות מיעוט לאומי במדינת-ישראל, ומעבר לכך, משלימים עם המדינה היהודית ורוצים לחיות בתוכה כמיעוט לאומי. הביטוי המשמעותי ביותר לקבלת המעמד הזה הוא תהליך הישראלזציה, שעוברים הערבים בישראל, שמשמעותו דו-תרבותיות, דו-לשוניות, השלמה עקרונית עם מעמדם במדינת-ישראל וראיית מדינת-ישראל כמדינתם לעד.

במישור היחסים עם התנועה הלאומית הפלסטינית, סבר המחקר עד כה כי הערבים בישראל עוברים, מאז 1967, תהליך של פלסטיניזציה. קרי, תהליך של אימוץ זהות פלסטינית. כלומר, קיימת התבהרות מתמשכת בנוגע למרכיב הפלסטיני בזהותם של הערבים בישראל. התבהרות זו הופכת, עם הזמן, ברורה יותר, משמעותית יותר ויציבה יותר.

באשר לממצאי המחקר על הקשר של הערבים בישראל לתנועה הלאומית הפלסטינית, אש"ף, קיימת זיקה ברורה. הערבים בישראל מאמצים, לאורך השנים, את הקו המדיני שאש"ף מתווה. כלומר, קבלת החלטת האו"ם 242, שאיפה להקמת מדינה פלסטינית לצד מדינת-ישראל, ורצון לחיות איתה תוך פשרה היסטורית, שהביאה להסכמי אוסלו ולהשלכותיהם בשטח.

במימד הפנימי, גישת ההתפתחות הנורמלית טוענת, כי הערבים בישראל עברו תהליך של התארגנות פוליטית מואצת. הם עברו ממצב, שבו היו צריכים להצביע למפלגות הישראליות או למפלגה הקומוניסטית, למצב, שבו יש מפלגות רבות יותר. הוקמו תנועת "בני הכפר" ב - 1971, התנועה

האיסלמית בשנות השמונים, הרשימה המתקדמת ב - 1983, המפלגה הערבית דמוקרטית (בראשות דראושה ב - 1988), הברית הלאומית דמוקרטית - בל"ד ב - 1996 (בראשות עזמי בשארה) וכו'. אלה הן התארגנויות פוליטיות העונות על מגוון רחב של דעות ועמדות, כך שמתקיים פלורליזם פוליטי, שהוא עדות לתהליכים של דמוקרטיזציה, שעוברים על החברה הערבית במדינת-ישראל. ישנה גם טענה, נכונה חלקית, שבפני הערבים מוגדר מבחר גדול יותר של מפלגות, שכן, הם יכולים להצביע גם למפלגות היהודיות וגם עבור המפלגות הערביות.

בנוסף, הקימו הערבים בישראל במהלך שנות השבעים, ארגונים משותפים המייצגים אותם. הכוונה היא לוועד ראשי הרשויות הערביות, ועד ההגנה על האדמות, ועדת המעקב (שהוקמה ב - 1982) וכו'. הגופים הללו מנהלים מאבק יעיל ואפקטיבי, המצליח לאורך השנים לענות על הצרכים, ברמה הפנימית, מול הממשל.

לסיכום, גישת ההתפתחות הנורמלית טוענת, כי הערבים בישראל עברו את המשבר. הם מתפתחים כחברה מאורגנת, שעוברת תהליכים של גיבוש ושל התייצבות. זהו תהליך הדומה לתהליכים, שעוברים מיעוטים במדינות דמוקרטיות אחרות.

מצוקת הערבים בישראל

הגישה בה אני תומך, אותה התחלתי לפתח במאמר שכתבתי ב - 1994, גורסת, כי ישנה מצוקה תלת-מימדית ממנה סובלים הערבים בישראל במשך השנים: במימד הישראלי, במימד הפלסטיני ובמימד הפנימי. בשלושת המימדים הללו הערבים צועדים לקראת משבר. אינני טוען, כי מה שהתרחש

בעקבות "אנתפאדת אל-אקצה" הוא המשבר. זהו קצה קצהו של המשבר. כחוקר אני רואה כיום קבוצה, שציפיותיה עולות, במיוחד הצעירים. עם זאת, המערכת הפוליטית במדינה אינה מוכנה להתמודדות אמת עם צרכיהם הבסיסיים.

מה הם, אם כן, הצרכים המרכיבים הבסיסיים של המצוקה התלת מימדית?

במימד הישראלי אנו מדברים על מצב, שבו הערבים הישראלים סובלים מאפליה בכל תחומי החיים. אפליה זו יכולה להיות מצומצמת או רחבה, אך הערבים בישראל חשים ומודעים לאפליית המדינה כלפיהם. הם מורחקים מכל מרכזי הכוח במדינת-ישראל. עד לממשלת שרון הנוכחית, מעולם לא היה שר ערבי ומעולם לא היה מנכ"ל ערבי. בכל מחלקה במוסדות השלטון, ברור מיהו מקבל ההחלטות, מי המכריע, ובידי מי היכולת להעסיק אנשים נוספים. אחוז הערבים בסקטור הציבור במשרות הבכירות הינו חצי אחוז או פחות. ברמה הבינונית הוא עומד בקירוב על שני אחוזים. זהו הייצוג הערבי בסקטור הציבורי במדינת-ישראל.

במדינת-ישראל ישנו קיפוח מתמיד של התרבות והמורשת הערבית והפלסטינית, כולל השפה הערבית, שהיא שפה רשמית במדינת-ישראל. לנו ברור, שהשפה הרשמית הזו אינה מקבלת טיפול הולם ושוויוני במדינה. הערבים מופלים לרעה גם במישור הסמלי ובמישור הערכים הדומיננטיים במדינת-ישראל. בעוד שליהודים סמלים, כמו דגל והמנון, שמייצגים את המורשת וההיסטוריה שלהם, הערבים בישראל מנוכרים לערכים אלה,

שאינם שלהם. ברור להם, שסמלים אלה שייכים להיסטוריה היהודית, שבאה במידה רבה גם על חשבונם.

המצוקה של הערבים בישראל מחריפה, לדעתי, גם בגלל התודעה ההולכת ומתרחבת, שבמדינת-ישראל לא רק שקיימת אפליה, ולא רק שקיים מצב בו הערבים בישראל אינם יכולים להזדהות עם אופיה היהודי-ציוני של ישראל, אלא שברור להם, כי לעולם לא יהיו ישראלים שווים כמו היהודים. הישראליות, התכנים שלה, המהויות שלה הם יהודיים. הם שאובים מההיסטוריה ומהמורשת היהודית, והם מתקיימים במידה רבה על חשבון הערבים.

מצב זה, שבו קיימת אפליה שיטתית כלפי הערבים בישראל, והיעדר האפשרות להשיג שוויון במדינת-ישראל כמדינה יהודית ציונית, נתמך על-ידי רוב רובו של הציבור היהודי. הוא מוצא את ביטויו בסקרים שנערכו, לדוגמא, על-ידי פרופ' סמי סמוחה. הציבור היהודי בישראל, ויש יוצאים מן הכלל, חושב, כי הערבים בישראל הם מיעוט עוין שיש לפקח עליו. היהודים בישראל חושבים, כי הערבים בישראל צריכים להיות אסירי תודה לרוב היהודי על שקידם אותם, משנת 1948 ועד היום. הערבים בישראל, על-פי הרוב היהודי, צריכים להשלים עם מעמדם כמיעוט במדינה יהודית. הם אינם צריכים לערער על האופי היהודי-ציוני, שעל-פי תפיסתם גורם באופן ישיר לאפלייתם. הם צריכים להשלים עם מעמד נחות ביחס לצמתי קבלת ההחלטות והכוח במדינה. העמדה של הממסד היא עמדה תלושה, אבל עמדה זו נתמכת על-ידי רוב מאסיבי של יהודים במדינת-ישראל.

במימד הפלסטיני, למרות שהבעיה של הפלסטינים הישראלים נגזרת מהבעיה הפלסטינית הכללית - אף אחד אינו מדבר עליהם, כאשר באים

לטפל בבעיה הפלסטינית. הרי ברור, כי גם לאחר שגורשו שאר הפלסטינים נשאר פה רק המיעוט הערבי-פלסטיני החי במדינת-ישראל. ברור, כי מדינת-ישראל, בהיותה מדינה יהודית במצב בטחוני מסוים, נקטה במדיניות, כלפי המיעוט הערבי במדינת-ישראל, בהתייחס למצבה הביטחוני. כל זה ניכר בממשל הצבאי בשנות השישים, אך יש לכך ביטויים עד היום. לדוגמא, רק לפני שנתיים בוטל טופס, שערבי שרצה להיות מורה צריך היה להגיש, אולם, למרות ביטול הטופס, השליטה, הפיקוח והבדיקות עדין מתקיימים.

יתרה מכך, הערבים בישראל, על-אף שהם פלסטינים, ואומרים שהם פלסטינים, כמו גם אש"ף האומר שהם פלסטינים, הוצאו באופן שיטתי מהתנועה הלאומית הפלסטינית. בתהליך בנייתה המחודש של התנועה הלאומית הפלסטינית בשנות השישים, ובמיוחד מאז שערפאת הגיע לשליטה בה, הוצאו ממנה הערבים בישראל, לא רק ארגונית, בגלל מצב בטחוני מסוים, אלא שאש"ף, בבואו לטפל בבעיות של הקבוצות הפלסטיניות, לא הביא אותם בחשבון. ברור הרי שאש"ף ניתב את כל המאמצים שלו (מאמצים כספיים, פוליטיים ומדיניים) לטיפול בבעיית הפלסטינים בלבנון, בשטחים ובעזה. רק הקבוצה הפלסטינית בישראל הוצאה מכלל התייחסות. כך גם בתודעה של התנועה הלאומית הפלסטינית ושל מנהיגיה. למה הוצאו הערבים בישראל מהתנועה הלאומית? לדעתי האישית, מאז שהגיע ערפאת לשלטון ב - 1968, הוא חתר למצב, שבו יקים מדינה פלסטינית בשטחים שכבשה ישראל ב- 1967 (בגדה המערבית וברצועת עזה). הוא לא חשב על הערבים בישראל כשותפים אסטרטגיים בהקמת מדינה שתקום במדינת-ישראל אלא חשב על מדינה שתקום לצד מדינת-ישראל. מצב זה לא ישתנה בעתיד הנראה לעין. ברמה האסטרטגית, המצוקה של הערבים בישראל רבה עשרות מונים. כתוצאה מההסכם בין ישראל לפלסטינים, אם וכאשר יושג,

ייווצר מצב, שבו יהיו שתי מדינות לשני עמים ובו תונצח הפרדתם מהתנועה הלאומית הפלסטינית.

יש אספקטים מזעריים יותר של מצוקת הערבים בישראל במימד הפלסטיני. למשל, מאז הוקמה הרשות הפלסטינית לאחר אוסלו, ביטויי הפגיעה השיטתית של הרשות הפלסטינית בערכים הדמוקרטיים ובזכויות האדם בשטחים מציקים מאד לציבור הערבי בישראל. הערבים בישראל מעלים על נס את הדמוקרטיה ואת חופש הביטוי במדינת-ישראל והם רואים בהם כלי לקידום מאבקים. אבל, במקביל, כמו הפלסטינים בשטחים וכמו הישראלים, הם מודעים לכך שהרשות הפלסטינית בשטחים, שבה הם תמכו לאורך כל השנים, היא כזו שאינה מאפשרת באופן אמיתי התמודדות דמוקרטית.

במימד הפנימי, הערבים בישראל סובלים ממצוקה יומיומית בתחום הכלכלי. בעקבות פרסום דו"ח העוני, ראינו, כי למעלה מ- 50% מהאוכלוסייה הערבית חיה מתחת לקו העוני. לחברה הערבית אין כל בסיס כלכלי. קיים מפעל אחד בלבד בירכא. זאת השקעתה (בתחום הפיתוח הכלכלי) של מדינת-ישראל באזרחיה הערביים. אין גם מעמד של אזור פיתוח תעשייתי או אזור שיאפשר פיתוח כלכלי. זוהי אחת "ההצלחות" של מדינת-ישראל, שהערבים בישראל תלויים באופן מוחלט בכלכלה היהודית. אפילו משרות בשלטון המקומי, ברשויות הערביות, תלויות במשרד הפנים, השולט במערכות אלה. בתחום חברתי, הביטוי המרכזי ביותר של מצוקת הערבים בישראל הוא "מודרניזציה סלקטיבית". על-אף שניתן לראות טיפוח של בתים ומכוניות חדשות בתוך יישוב ערבי, כאשר אנשים אלו בונים את מערכת היחסים

שלהם, השיקולים המרכזיים הם השיקולים של החמולה. הפרט מדוכא, כי היבטים מרכזיים של החיים שלו נשלטים על-ידי המשפחה. נשאלת השאלה: כיצד לא הצליחה המנהיגות הערבית להתמודד עם הצרכים המרכזיים של הציבור הערבי? התשובה היא, שבציבור הערבי יש מנהיגים, אך אין מנהיגות. שיקוליהם של חלק מהמנהיגים הללו זרים לערבים בישראל. כאשר מנהיג ערבי-ישראלי, שיש לו קשר עם השלטון הסורי, בא לקבל החלטות פוליטיות, הוא שוקל כיצד יתקבל אצל הנשיא הסורי אסד. השיקולים של צורכי הערבים בישראל לכשעצמם הם שוליים לגבי ההנהגה שלהם.

הגורמים למצוקה

ישנם שלושה גורמים עיקריים למצוקה.

הראשון, הגדול והמרכזי ביותר הוא המדיניות של מדינת-ישראל. מדינת-ישראל היא מדינה דמוקרטית עד השלב שבו היא מטפלת בצרכים של אזרחיה הערבים. בתחום זה היא מדינה אתנוקרטית. מדינה שמשרתת צרכים של קבוצה לאומית אחת, תוך פגיעה שיטתית באינטרסים של הקבוצה האחרת. למשל, נושא האדמות. המדינה מפקיעה את האדמות מהערבים ומעבירה אותם לסוכנות היהודית שהיא גוף יהודי. לאחר מכן ערבי אינו יכול להתגורר בישובים מסוימים.

הגורם השני הוא הגורם הפנימי. זהו גורם רב חשיבות. אנו מדברים על חברה שהיא חברה מסורתית, העוברת תהליכי שינוי קשים, גם בגלל המגע

עם הציבור היהודי-האירופאי, המודרני יותר. ישנה מורכבות פנימית, חמולתית, שמשפיעה מאד על סירוס תהליכי התפתחות נורמליים. למשל: מעמד האישה, מעמד היחיד, מעמדה של החמולה ויכולתה להכריע. מחקר שערכתי על שיקולי ההצבעה של ערבים בישראל מלמד, כי אחוז המצביעים על בסיס חמולתי נמצא בעליה מתמדת. לכל מי שהוא חלק מחמולה גדולה יש סיכוי להיבחר לראש רשות, לעתים תוך פגיעה שיטתית באינטרסים של היישוב.

הגורם השלישי למצוקה הוא הסכסוך. הסכסוך גרם גם לנתק בין הערבים בישראל ובין שאר חלקי התנועה הלאומית הפלסטינית. עד 1948 הערבים בישראל התפתחו כחלק מאותה תנועה והיו דומים לה גם חברתית. הסכסוך הפריד אותם משאר העם הפלסטיני שפוזר במדינות האזור. ישנם גם שיקולים ביטחוניים שאינני מזלזל בהם. הערבים בישראל גם הם חלק מהסכסוך, והסכסוך בינם ובין היהודים עדין נמשך, אם כי הוא מקבל גוון שונה מהסכסוך עם הפלסטינים בגדה וברצועה. הסכסוך כאן הוא על נושא האזרחות, שנתפס באופן שונה על-ידי היהודים והערבים.

מבט לעתיד

מה יהיה בעתיד? חברות מסוימות התמודדו עם מצב, שבו יש קבוצה דומיננטית וקבוצה נשלטת, על-ידי ניסיון הדרגתי מתקדם להנהיג משטר דמוקרטי שוויוני. כך למשל הדוגמה הקנדית. אני צופה אפשרות, שהמצב בין יהודים וערבים, וגם בתוך החברה הערבית עצמה יחריף, כך שהתופעות אותן ראינו בנצרת השנה תלכנה ותגברנה. זה

קיים בכל ישוב ערבי. במקום שאין בו עדתיות יש חמולתיות. קיים קונפליקט תמידי, לא על בסיס של אינטרסים, אלא על סמך קשרים פרה-מורדיאליים - פרימיטיביים.

לדעתי, במצב הקיים, ומתוך הערכה, ששום ממשלה בישראל אינה מוכנה לעשות צעדים לקראת הערבים בשינוי מהותי, בסיסי ויסודי בשאלת האזרחות והשוויון - צפויה החרפה בעתיד בין הערבים והמדינה ובינם לבין הרוב היהודי.

גישות ליחסי ערבים-יהודים בישראל ומהומות אוקטובר 2000¹

פרופ' סמי סמוחה, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת חיפה

מאפייני השסע הערבי-היהודי בישראל

המאפיינים הבאים של המיעוט הערבי עושים את השסע בין הערבים והיהודים בישראל לחמור במיוחד:

- המיעוט הערבי מובחן על-ידי מכלול של סימני היכר מבחינים ומפרידים (לאום, שפה, תרבות, אתניות).
- המיעוט הערבי אינו בר-הטמעה (גם הרוב היהודי אינו רוב מטמיע).
- המיעוט הערבי הוא קבוצה ילידית, התובעת זכויות לאומיות וחזקה על הארץ (גם הרוב היהודי רואה את עצמו בתור שכזה).
- המיעוט הערבי התהווה כתוצאה מכיבוש ומכפיה.
- המיעוט הערבי הוא מיעוט בישראל אך גם חלק מרוב באזור.
- המיעוט הערבי הוא מיעוט לאומי הנחשב לחלק מהאויב, והחשוד באי-נאמנות למדינה.
- המיעוט הערבי הוא מיעוט לאומי דיסידנטי, השולל את האידיאולוגיה הבסיסית של המדינה ואת ההסכמה של הרוב היהודי בנוגע לשלושה נושאי-יסוד: הציונות, הפתרונות הקבילים על היהודים לשאלה הפלסטינית, והאוריינטציה המערבית של המדינה.

¹ לדיון מפורט ביחסי ערבים ויהודים, בגישות השונות לניתוחם ובספרות העוסקת בהם, ראו: סמי סמוחה, "יחסי ערבים ויהודים בישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית". בתוך: אפרים יער וזאב שביט (עורכים), **מגמות בחברה הישראלית**, כרך א', האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, 2001, עמ' 231-363.

- המיעוט הערבי הוא מיעוט לאומי, השייך למעמד העובדים הנמוך בחברה של מעמד בינוני.

גישות ליחסי ערבים-יהודים

ישנן שלוש גישות עיקריות להבנת היחסים שבין הערבים והיהודים במדינה:

א. גישת הניכור ההדדי:

- (1) המיעוט הערבי והרוב היהודי נמצאים בתהליך גובר של התרחקות, ניכור ועימות. פרשת המים ביחסים ביניהם: מלחמת ששת הימים.
- (2) גורמי ניכור הקשורים למיעוט הערבי: מודרניזציה, פלסטיניזציה, איסלאמיזציה.
- (3) גורמי ניכור הקשורים לרוב היהודי: הסחף הלאומני לימין, עליה בכוחן של קבוצות פריפריה יהודיות אנטי-ערביות (חרדים, דתיים לאומיים, מזרחים, ימין קיצוני).
- (4) גורמי ניכור הקשורים לאופי המדינה: אופי אתנו-לאומי, קשיח, המייצר אפליה, אי-סובלנות ודחייה.
- (5) עדויות להקצנה של המיעוט הערבי: ספרות ערבית עויינת, ביטויי ניכור בפולקלור הערבי, פלסטיניזציה של הזהות, הקמה של תנועה איסלאמית רדיקלית, הקמה של מפלגות ערביות הנהנות מ - 70% מקולות הערבים, ביטויי הסולידריות עם האינתיפאדה הראשונה, השתתפות בגלי פיגועים (אחרי 1967, אחרי 1987), הסתה של מנהיגים ערבים.

ב. גישת המצוקה-המשבר

- (1) ערביי-ישראל שרויים במצב "אבנורמלי" של מצוקה עמוקה משולשת (ביחס לעצמם, ביחס לשאר העם הפלסטיני וביחס למדינה), ומגמת התפתחותם ההיסטורית "האבנורמלית" מובילה למשבר ביחסיהם עם היהודים והמדינה.
- (2) מצוקה פנימית: הערבים נשארו קהילה מסורתית למחצה, לא הפנימו כראוי ערכים מודרניים ודמוקרטיים, מדכאים את הנשים, מפוצלים עמוקות בתוכם לפי חמולה ודת, הנהגתם פועלת לקידום אישי וחמולתי ולא למען הכלל, ותהליך החילון שלהם הוא חלקי ואפילו נסוג עקב התפשטות האיסלאם הפוליטי.
- (3) מצוקה מבחינת הזיקה לעם הפלסטיני: הפלסטינים אזרחי-ישראל הם החלק החלש והמוזנח ביותר משלושת חלקי העם הפלסטיני; אש"ף נטש אותם, לא מגן עליהם ואף מתערב בענייניהם הפנימיים.
- (4) מצוקה מבחינת מעמדם במדינה יהודית-ציונית: המדינה מכריזה על עצמה כיהודית ומתעלמת מהאזרחים הערבים; היא מפלה אותם בכל תחומי החיים, דבר המוביל להעמקת הפערים בינם ליהודים.
- (5) מצוקת הערבים הולכת ומעמיקה והמשבר ביחסיהם עם היהודים והמדינה הולך וקרוב; המשבר יתבטא בהתעוררות של הערבים, ויגרום לעימות בינם לבין המדינה והיהודים.

ג. גישת ההסתגלות ההדדית

- (1) המיעוט והרוב נמצאים בתהליך גובר של התקרבות, השלמה והסתגלות. פרשת המים ביחסים ביניהם: מלחמת ששת הימים. הערבים עוברים פוליטיזציה (העמקת התודעה הפוליטית והסלמת המאבק הפוליטי בגדר החוק), ולא הקצנה (מתן לגיטימציה לאלימות, שימוש באלימות ובצעדים לא-חוקיים, שלילת זכות קיומה של המדינה, דחיית כל יסוד ישראלי בזהות, אי-נכונות לקיים קשרים עם יהודים).
- (2) גורמי הסתגלות הקשורים למיעוט: ישראלזציה ופוליטיזציה כתהליכים מסייגים ומשנים את התהליכים של מודרניזציה, פלסטיניזציה ואיסלאמיזציה.
- (3) גורמי הסתגלות הקשורים לרוב היהודי: השלמה עם מיעוט ערבי בישראל, אבחנה בין אזרח ערבי לערבים לא-אזרחים.
- (4) גורמי הסתגלות הקשורים למדינה ולחברה הישראלית: דמוקרטיזציה (הגמשה באופי היהודי של המדינה וחיזוק הזכויות הדמוקרטיות), והתחזקות כוח הערבים כמו כל קבוצות הפריפריה.
- (5) עדויות להסתגלות הדדית: דו-תרבותיות ודו-לשוניות של הערבים, השלמה עם מעמד של מיעוט ערבי בישראל, ניהול מאבק נמרץ ללא דיכוי מצד המדינה, המיעוט הערבי כסגמנט מובחן ונפרד של העם הפלסטיני, מדיניות הממשלה כגורם מרכזי בעיצוב עמדותיהם והתנהגותם של האזרחים הערבים, פיתוח של זהות משולבת ישראלית ופלסטינית, העדר התקוממות.

מהומות אוקטובר 2000

משמעות המהומות

1. המהומות הן התפתחות חמורה ביחסי ערבים-יהודים במדינה ואין לראותן כאפיזודה חולפת, כפעולה של עשבים שוטים, או כפרי הסתה של מנהיגים. הן משמעותיות בשל עיתויין, הקשור ישירות בהתקוממות הפלסטינית בשטחים, התפשטותן לכל חלקי הארץ, ההשתתפות ההמונית בהן (מוסלמים ונוצרים, נוער, צעירים ומבוגרים, ישובים ערביים וערים מעורבות), העימות הבלתי-חוקי והאלים עם המשטרה, הפגיעה בסמלים ממסדיים (שוטרים, רמזורים, אוטובוסים, סניפי בנקים, סניפי דואר, חנויות של יהודים, יערות), הסגירה של אזורים שלמים למשך של כארבעה ימים, 13 הרוגים ועשרות פצועים, והפוגרומים שניסו יהודים לערוך בערבים כפעולת נקמה.
2. המהומות מהוות נקודת מפנה ביחסי יהודים-ערבים כמו יום האדמה הראשון בשנת 1976. מהומות אוקטובר 2000 הן חמורות יותר מאשר השתתפות הערבים באינתיפאדה הראשונה בסוף שנת 1987 ושנת 1988. אז ביצעו הערבים כמאתיים אירועים בלתי-חוקיים ואלימים והתנגשו עם כוחות הבטחון ועם מתפרעים יהודים, אך לא השתתפו באופן פעיל באינתיפאדה מעבר להבעת סולידריות והושטת עזרה הומניטרית. חומרת מהומות אוקטובר 2000, בהשוואה לאירועים קודמים, בולטת בשלושה עניינים: מספר ההרוגים והפצועים הערביים, מספר הערבים והיהודים הנחקרים ומובאים לדין על השתתפות במהומות, והקמת ועדת חקירה ממלכתית לבדיקת המהומות. נקודת המפנה מתבטאת גם

בהחרמה ההמונית של הבחירות לראשות הממשלה שהתקיימו בפברואר
2001.

הגורמים למהומות

1. גורם ארוך טווח: גורם קבוע המתבטא בתחושה חזקה של קיפוח מוחלט
וקיפוח יחסי של המגזר הערבי, תחושה שיוצרת מוכנות למחאה חריפה
בכל עת.

2. גורמים קצרי טווח - שלושה גורמים מידיים וישירים למהומות:
א. מחאה על הביקור הפרובוקטיבי של ראש האופוזיציה דאז, אריאל
שרון במתחם אל-אקצה, שהתפרש כפגיעה בשליטה של הפלסטינים,
הערבים והמוסלמים, ומחאה על הרג של הפלסטינים שהתעמתו עם
המשטרה למחרת הביקור.
ב. סולידריות עם אינתיפאדת אל-אקצה.
ג. תגובה על אלימות המשטרה בכל הארץ ובמיוחד במחוז הצפוני.

3. גורמים בטווח הבינוני - הגורמים להתפרצות המהומות באוקטובר 2000
הם שלושה:

א. גידול ניכר בתחושת הקיפוח והרעת תנאי החיים של האוכלוסיה
הערבית מאז רצח רבין בשלהי שנת 1995 (ההאטה בתהליך השלום,
ההרעה המיוחדת במצב הערבים בתקופת ממשלת נתניהו, והאכזבה
המרה מממשלת ברק).

- ב. כניסת התנועה האיסלאמית לפוליטיקה הערבית בישראל בשנת 1996. היה זה כוח פוליטי חדש שתרם להתפשטות של שיח איסלאמי דתי ופוליטי בחלקים מסויימים של האוכלוסיה הערבית.
- ג. כניסת בל"ד לפוליטיקה הערבית בישראל בשנת 1996. היה זה כוח פוליטי חדש, שהחדיר בהצלחה שיח פוליטי-אזרחי ושיח לאומי-פלסטיני, שקראו תיגר על אופיה היהודי-הציוני של המדינה.

השפעת המהומות על הציבור היהודי

1. השפעות לטווח הקצר:

- א. תגובות הציבור היהודי הרחב: הגברת אי-הבטחון והפחד מהאזרחים הערבים, תחושת נבגדות, התחזקות אי-האמון בערבים וראייתם כבלתי-נאמנים, התרחקות מהערבים ובמקרים מסויימים אף החרמה של ערבים, ספקי שירותים ערביים וישובים ערביים; גידול בשיעור היהודים התומכים בשלילת זכויות יסוד מערבים (זכות הצבעה, הוצאת מפלגות ערביות מחוץ לחוק, גירוש ערבים מהארץ).
- ב. תגובות השמאל הציוני: תחושת אכזבה ונבגדות, הטלת ספק בסיכויי הדו-קיום; מאמצים לשיקום האמון ולחידוש ההידברות והיחסים.
- ג. תגובות הממסד: תגובות מעורבות: הכרה חסרת תקדים בגופים יציגים של האוכלוסיה הערבית והידברות ישירה איתם (ועדת המעקב העליונה, ועדי הסטודנטים הערביים), מינוי ועדת חקירה ממלכתית לבדיקת המהומות, הגברת צעדי השילוב והשוויון (תוכנית הפיתוח לארבע שנים, החשת החקיקה להעדפה מתקנת - שילוב ערבים בתפקידים בכירים בשירות המדינה, בגופים ממלכתיים קובעים

ובדירקטוריונים של חברות ממשלתיות), אכיפת החוק (חקירות, מעצרים והבאה לדין של הערבים שהיו מעורבים במהומות; חקירה של חברי כנסת החשודים בהסתה), איום בצעדי ענישה מצד חוגים בימין, התבטאויות ברוח של עשיית תיקוני גבול להעברת חלק מיישובי המשולש למדינת פלסטין העתידית.

2. השפעות לטווח הארוך: השפעות אלה תלויות בהמשך המהומות: אם המהומות במגזר הערבי לא יתחדשו למרות הסלמה של אינתיפאדת אל-אקצה, יש להניח שעמדות הציבור היהודי יתמתנו; אך אם ערביי-ישראל ישתתפו באופן פעיל באינתיפאדה ויעברו לפוליטיקה מתבדלת או יסלימו את מאבקם הלאומי (בשונה מהאזרחי), יחסי יהודים-ערבים יורעו ללא-היכר והממסד ישתמש באמצעים חריפים לפיקוח על הערבים.

השפעת המהומות על הציבור הערבי בישראל

1. ההשפעות לטווח הקצר הן:

- א. הגברת אי-האמון והאכזבה מהציבור היהודי, מהממסד ומהמדינה.
- ב. התחזקות התפיסה, שישראל כמדינה יהודית-ציונית היא גזענית ולא-דמוקרטית.
- ג. הגברת הפחד מהציבור היהודי, מאלימות המשטרה ומצעדי הענישה.
- ד. אחדות לאומית וסולידריות חסרת תקדים בין זרמים פוליטיים ערביים.

ה. החרפת המאבק לשוויון זכויות, לפתרון בעיות מעיקות, לאוטונומיה תרבותית, לתרומה משמעותית יותר למאבק של העם הפלסטיני, ולביטול אופיה היהודי והציוני של המדינה.

ו. אכזבה ממחנה השמאל אשר יכולה להתבטא ביצירת גוש פוליטי נפרד של מפלגות ערביות, שלא יתמוך במחנה השמאל הציוני בכנסת.

2. השפעות לטווח הארוך: אלה מותנות בצעדי השוויון והשילוב של הממשלה ובהתפתחויות ביחסי ישראל והפלסטינים.

הסברים למהומות על-פי הגישות ליחסי ערבים-יהודים

שלוש הגישות הנ"ל ליחסי ערבים-יהודים נותנות הסברים חלופיים ומנוגדים להתנהגות הפוליטית של המיעוט הערבי. יחד עם זאת, אל נטעה לחשוב שהמהומות בתור אירוע משמעותי מהוות עדות חדשה, העשויה להכריע בין הגישות השונות. כל גישה יכולה להסביר את המהומות מנקודת מבטה ואפילו לצאת מחוזקת מהן. דבר זה יכול להעיד על כך, שהגישות הן מופשטות ועמומות למדי, ולכן, גם אירוע בעל עוצמה כמו מהומות אוקטובר 2000 אינו יכול להוות מבחן להכרעה ביניהן.

1. ההסבר למהומות על-פי גישת הניכור ההדדי

מהומות אוקטובר 2000 מהוות אישור וחיזוק של גישת הניכור ההדדי. הן מעידות על פלסטיניזציה עמוקה של זהות הערבים בישראל, על תודעה איסלאמית חזקה, על ניכור רב מהמדינה, על נכונות הערבים להתעמתות עם כוחות הבטחון, על זעם עצור שהתפרץ בעוצמה אדירה, על חוסר נאמנות למדינה ועוד. פרופ' ארנון סופר, המייצג נאמנה את גישת ההקצנה, אומר, שכל התחזיות שלו התאמתו: הערבים הוכיחו שהם פצצת זמן מתקתקת והם חלק בלתי-נפרד מהמזרח הערבי העוין את ישראל. יש לעצור את הסכנה על-ידי השגת הסדר, שיוציא את ערביי מזרח ירושלים ואת ערביי המשולש מישראל (לא באמצעות טרנספר אלא על-ידי תיקוני גבול), יש לעשות הפרדה פיזית (חומת פלדה בלתי-חדירה) בין ישראל ומדינת פלסטין, יש להגביל את התנועה האיסלאמית, יש להנהיג מדיניות ברורה ויעילה של הגבלת הילודה (עד שני ילדים) ויש לצמצם באופן משמעותי את הפערים בין ערבים ליהודים.

2. ההסבר למהומות על-פי גישת המצוקה-משבר

מהומות אוקטובר 2000 נותנות אישור וחיזוק לגישת המצוקה-משבר. ד"ר אסעד גאנם, המייצג גישה זו, אומר שהמהומות מעידות על המצוקה החריפה של הציבור הערבי, על יציאה מסויימת של הערבים מהמשבר הפנימי, על אוזלת היד של המנהיגות הערבית שלא יודעת לנצל את האירוע למפנה ביחסי ערבים-יהודים, על אופיה הלא-דמוקרטי והאתנוקרטי של המדינה, שמשתמשת באלימות נגד הערבים ולא

מתייחסת אליהם כאל אזרחים. התמוטטות תהליך אוסלו מוכיחה, שאי-אפשר להקים מדינה פלסטינית עצמאית, וכי הפתרון היחיד היה והינו מדינה דו-לאומית אחת בכל שטחי פלסטין המנדטורית במקום מדינת-ישראל.

3. ההסבר למהומות - גישת ההסתגלות ההדדית

ניתן לפרש את מהומות אוקטובר 2000 גם כמאשרות את ההנחות הבאות של גישת ההסתגלות ההדדית:

א. ההנחות שגבולות החברה הישראלית הם גבולות הריבונות ולא גבולות השליטה, שהקו הירוק חי וקיים ושיש הבדל רב-משמעות בין הפלסטינים משני עברי הקו הירוק קיבלו אישור וחיזוק. התנהגות כוחות הבטחון הישראליים בתחום הקו הירוק היתה שונה באופן ניכר מהתנהגותם בשטחי הגדה והרצועה; גם התנהגות הפלסטינים הישראליים והפלסטינים הלא-ישראליים שונה במידה רבה. הוכח שלאזרחות במדינת-ישראל יש משמעות וחשיבות רבה למרות הרג של 13 אזרחים ערביים. אחת התוצאות החשובות של אינתיפאדת אל-אקצה היא בנייה מחדש והקשחה של הקו הירוק, ונכונת היהודים לשלם מחיר גבוה יותר עבור הפרדה מהפלסטינים.

ב. ההנחה, שישראל היא אכן חברה שסועה באופן עמוק, שבה שוררים פערים ומחלוקות חריפים בין יהודים וערבים, ולכן אי-האימון ביניהם הוא גדול, ומהומות וצעדי דיכוי עלולים להתרחש בכל עת וללא התראה מוקדמת, קיבלה גם כן אישור.

ג. ההנחה, שישראל היא מדינה יהודית ודמוקרטית, כלומר, שייכת לדגם הדמוקרטיה האתנית, המושתתת על סתירה מהותית ומתח מתמיד בין זכויות דמוקרטיות לכל, ושליטה יהודית ממוסדת, קבלה אישור וחיזוק. זוהי דמוקרטיה מסוג ב' שבה ערבי לא יכול להגיע לשוויון מלא אך יש לו את הזכות והאפשרות לנהל מאבק נמרץ לשוויון זכויות ולשיפור במעמדו. זהו משטר החש מאוים על-ידי מיעוט לאומי, החשוד בנאמנות לעם אחר, ובאי-נאמנות למדינה. משטר המאמין, שצריך לפקח על המיעוט כדי שלא ייהפך לגייס חמישי בפועל. זהו משטר המטפל באופן שונה במחאה של ערבים ובמחאה של יהודים (חרדים, מתנחלים, פעילי תנועות שלום ופעילי ימין רדיקלי) משום שהערבים שוללים את הפרויקט הציוני וחסרים מחוייבות ערכית ומעשית למדינה. זהו משטר המנחה את המשטרה להשתמש בנשק חם בטיפול במפגינים ערביים, אך מייד אחר כך נוקט שורה ארוכה של צעדים להרגעת הרוחות ולפיוס של הציבור הערבי.

ד. ההנחה, שיש מרכיב מובהק של בטחון לאומי ביחסי יהודים-ערבים קיבלה אישור וחיזוק. המהומות הראו, שבתנאים מסוימים (המשך הכיבוש בשטחים, התקוממות פלסטינית, קיבוע אופיה היהודי והציוני של המדינה, מדיניות של אפליה כלפי האזרחים הערבים) עלולים ערביי-ישראל להוות נטל לא-מבוטל על מערכת הבטחון על-ידי השתלבות בהתקוממות של הפלסטינים, פניה לדעת-קהל בינלאומית בתלונות על ישראל, הסבת טרדות למערכת ההסברה ולמדיניות-החוץ של ישראל, זריעת פחד ממשי בציבור היהודי וגרימת תגובות אלימות מצד קבוצות בתוכו, שיבוש שיגרת החיים באזורים מסוימים במדינה, וריתוק חלק מכוחות הבטחון.

ה. ההנחה, שמדיניות הממסד כלפי האזרחים הערבים וכלפי העם הפלסטיני היא גורם מרכזי, המשפיע על עמדת ערביי-ישראל כלפי המדינה וכלפי היהודים קיבלה אישור וחיזוק. אחד הגורמים הקריטיים להתפרצות המהומות היתה ההרעה, מאז רצח רבין, במדיניות החוץ של ישראל כלפי העם הפלסטיני וההרעה במדיניות הפנים כלפי המיעוט הערבי.

1. ההנחה, שערביי-ישראל עברו תהליך ישראלזציה ניכר בלי לזוותר על הפלסטיניות שלהם קיבלה אישור וחיזוק. למרות התעמתותם של אזרחים ערבים עם המדינה, אין הם דוחים את ישראליותם, אין הם מחפשים חלופה לחייהם כמיעוט בישראל ואין הם מעוניינים להסתפח לישות פלסטינית לא-ישראלית. על הטמעת הישראליות מעידות ציפיות הערבים מהממסד, שיתייחס אליהם כאל אזרחים ישראלים, שינהג עימם כמו עם כל מפגינים אחרים במדינה, ואכזבתם העמוקה על שלא עמד בציפיות. גם תביעת הערבים להקמת ועדת חקירה ממלכתית תואמת נורמות ישראליות ואמונה חזקה בחוק הישראלי ובעשיית צדק בישראל. ניתן אפילו לפרש את האפשרות של יצירת גוש פוליטי ערבי נפרד כמתיישבת עם ישראליות גוברת, כדרך לתיקון העוול שבפוליטיקה הישראלית, שבה הערבים הם המגזר היחיד במדינה שאיננו מקבל תמורה נאותה עבור כוחו הפוליטי.

2. ההנחה, שערביי-ישראל היו ונשארו חלק מובחן היטב בעם הפלסטיני, שאיננו משתתף במאבק אלים לשחרור העם הפלסטיני מהכיבוש, ומדינה פלסטינית עצמאית איננה נועדה עבורו ואיננו פתרון לבעיותיו קיבלה אישור וחיזוק. התפקיד שההנהגה הפלסטינית מועידה לערביי-ישראל הוא להוות שדולה בישראל למען העם הפלסטיני ומדינת

פלסטיין, לתמוך בה פוליטית, להצביע עבור מחנה השמאל, לתווך ולהסביר, אך לא להשתתף בהתקוממות עממית או לאומית ולא לערער את הבטחון והסדר במדינת-ישראל. להנהגה הפלסטינית יש ענין, שבישראל יחיה בשקט מיעוט פלסטיני לא רק כדי שיתפקד כשדולה פלסטינית אלא גם כדי להקל על ההנהגה הפלסטינית בנטל הבעיות שעליה לטפל בהן (ההנהגה הפלסטינית רואה עצמה כמשוחררת מטיפול בבעיות ערביי ישראל, המוגדרות כבעיות פנימיות של ישראל).

ח. ההנחה, שתהליך הישראליזציה הוא מורכב, לא-ליניארי, לא-סטיכי, לא-דטרמיניסטי ותלוי הקשר קיבלה אישור וחיזוק. תהליך הישראליזציה נקטע, קרוב לודאי, לאחר רצח רבין בשל ההרעה במדיניות והתפשטות השיח האזרחי-פלסטיני שהחדירה בל"ד, והשיח האיסלאמי המתבדל שהחדירה התנועה האיסלאמית לפוליטיקה ולחשיבה של ערביי ישראל. תהליך הישראליזציה עשוי להתחדש אם וכאשר ישראל תגיע להסדר הוגן עם העם הפלסטיני ותנהג במדיניות שוויונית כלפי המיעוט הערבי במדינה וערביי-ישראל יישארו ללא אופציה ריאליסטית אחרת לחיים כמיעוט במדינה יהודית ודמוקרטית.

מסקנות

1. מהומות אוקטובר 2000 אינן אפיזודה חולפת או פרי הסתה של ההנהגה הערבית אלא אירוע רב-משמעות המהווה נקודת מפנה ביחסי ערבים-יהודים. ניתן לאבחן את נקודת המפנה כקריסה של הנוסחה הקיימת של מדינה יהודית ודמוקרטית בתור הפרדיגמה של דו-קיום ערבי-יהודי. הערבים מערערים על הנוסחה הנוכחית, והמצב החדש שאליו נקלעו ערבים ויהודים מתאפיין בחיפושי נוסחאות חדשות ששני הצדדים יהיו מוכנים לחיות איתן.
2. לכל גישה ליחסי ערבים-יהודים יש הסבר משלה למהומות אוקטובר: גישת הניכור ההדדי רואה בהן הוכחה להקצנה ערבית, גישת המצוקה-המשבר רואה בהן עדות למצוקה עמוקה ולמשבר ביחסי ערבים-יהודים וגישת ההסתגלות ההדדית רואה בהן את התערערות הנוסחה הקיימת של הדו-קיום אך לא קריסה של הדו-קיום עצמו.
3. המהומות וההרג של מפגינים ערביים הגדילו את הניכור, את הריחוק ואת אי-האמון בין ערבים ויהודים.
4. מסתמנת מגמה ברורה בציבור היהודי של היפרדות מהפלסטינים, מוכנות גדולה יותר לעשות וויתורים לפלסטינים כדי להגיע להסדר קבע, ובכך לחזק את אופיה היהודי-הציוני של המדינה, דבר שיגדיל את הניכור ואת הקיפוח של הערבים בישראל.
5. יש אפשרות, שערביי-ישראל יפרשו ממחנה השמאל ויפתחו פוליטיקה עצמאית, דבר שיקטין באופן משמעותי את משקל השמאל בפוליטיקה הישראלית ויאלץ אותו לזוז למרכז או ימינה כדי לזכות ברוב יהודי.

כמו-כן, מסתמנת נטייה של גידול בחשיבותה של פוליטיקה חוץ-פרלמנטרית על חשבון פוליטיקה פרלמנטרית במאבק של הערבים בישראל לשיפור מצבם. בעשרים השנים האחרונות חל גידול מרשים במספר, בהיקף הפעילות ובהשפעה של עמותות וארגונים התנדבותיים, המהווים תשתית רצינית לחברה אזרחית ערבית נפרדת. האכזבה הערבית מהפוליטיקה הפרלמנטרית עשויה להתבטא בהעברת הדגש לפעילות בארגוני החברה האזרחית.

6. שיפור וייצוב דו-הקיום בין יהודים לערבים מתבססים על ההנחות הבאות שלא התערערו על-ידי מהומות אוקטובר 2000: הסדר הקבע של השאלה הפלסטינית ילך וילבש צורה של היפרדות מהפלסטינים, חידוש והקשחה של הקו הירוק, ערביי-ישראל עודם סגמנט מובחן בעם הפלסטיני, הישראליזציה שעברו עודנה קושרת אותם חזק לישראל, ומדיניות הממסד משחקת את התפקיד המרכזי ביותר ביחסי ערבים-יהודים.

7. תהליכי הפירוד והקיטוב בין יהודים לערבים ניתנים לעצירה אם יחול שינוי משמעותי במדיניות הממסד ובעמדת הציבור היהודי: הקטנת האפליה והקיפוח, הגדלת השוויון במתן תקציבים ושירותים, הענקת אוטונומיה תרבותית לא-סטוטוטורית, אפשרות ההכללה של מפלגות ערביות בקואליציות ממשלתיות, הקצאת קרקעות והקמת יישובים ערביים חדשים כמו ליהודים וחקיקת חוקה שתגן על זכויות הפרט. צעדים אלו יבטאו נוסחה חדשה, רעננה, מאוזנת והוגנת יותר של מדינה יהודית ודמוקרטית שתקטין את ההתנגדות בקרב המיעוט הערבי.

השפעת מדיניות הגדלת אי-השוויון הכלכלי והשיסוע המגזרי על יחסי יהודים-ערבים בישראל ד"ר דניאל גוטוין

יחסי יהודים-ערבים בישראל הם מקרה פרטי של יחסי רוב ומיעוט. מתוך מבט משווה על הניסיון של יחסי רוב ומיעוט בכלל, ובהתייחס לניסיונם של היהודים כמיעוט דתי ולאומי בארצות הגולה, ניתן להכליל מסקנה שתשמש בהמשך כהנחת מוצא לבחינת היבטים שונים של יחסי המיעוט הערבי עם הרוב היהודי בישראל. המסקנה היא שבדיון ביחסי רוב ומיעוט יש לנקוט בגישת ההדדיות, הבוחנת את השפעות הגומלין בין שתי החברות. בניגוד לפרשנות הרווחת, הנוטה לבחון את יחסיה של כל אחת מן החברות לאחרת בנפרד, ולהדגיש את המפריד ביניהן, גישת ההדדיות מדגישה, כי ליחסה של חברת הרוב למיעוט ישנה השפעה חוזרת על חברת הרוב. מכאן נובע, שבהגדירה את יחסה לחברת המיעוט קובעת חברת הרוב את דמותה היא. יסוד מהותי לגישת ההדדיות הוא היסוד התכליתי, ממנו עולה, כי חברת הרוב משתמשת ביחס למיעוט כדי לעצב את דמות היחסים החברתיים והפוליטיים בתוכה.

בהתאם לגישת ההדדיות היחס כלפי המיעוט מגדיר את האקולוגיה הפוליטית של חברת הרוב, כאשר אותן הפרקטיקות הננקטות כלפי המיעוט - על הרצף שבין שוויון לאפליה - ננקטות בסופו של דבר גם כלפי היסודות החלשים בחברת הרוב עצמה. כך למשל, יחס בלתי שוויוני כלפי המיעוט לא יהיה גורם מלכד בחברת הרוב, אלא יגרום דווקא להחרפת היחסים כלפי השכבות הנמוכות בתוכה. לעומת זאת, יחס שוויוני כלפי המיעוט יתרום להגברת

הסולידריות בחברת הרוב. בדומה, מדיניות של הגברת אי-השוויון הכלכלי והחברתי בחברת הרוב יפעל בהכרח גם על חברת המיעוט ויעודד הלכי רוח בדלניים בתוכה, ואילו מדיניות של הגברת הסולידריות והשוויון הכלכלי בחברת הרוב תעודד מגמות השתלבות בקרב המיעוט.

לאור זאת, השאלה שעל היהודים והערבים לשאול את עצמם במהלך גיבוש המדיניות כלפי הצד השני, היא לא "כיצד נוהגים בהם", אלא "כיצד אנו נוהגים בעצמנו". מגישת ההדדיות נובע עוד, כי בשאלת היחסים בין הרוב היהודי והמיעוט הערבי פתוחות בפני החברה הישראלית - בפני היהודים כמו גם בפני הערבים - מגוון של אפשרויות, שהבחירה ביניהן תעצב באופן שונה את דמותה של כל אחת מן החברות לכשעצמה ואת היחסים ביניהן.

בדברים שלהלן ברצוני לערער על תקפותן של שתיים מן הפרשנויות הרווחות בשיח הציבורי אודות מעמדם של הפלסטינים אזרחי-ישראל, והמסקנות המדיניות הנגזרות מהן. הראשונה רואה בהתגברות הלכי-הרוח הבדלניים בציבור הערבי - שראשיתם עוד בטרם אירועי אוקטובר ואנתפאדת אל-אקצה - ביטוי לשלילה עקרונית של רעיון המדינה היהודית, שגילויה רק עתידים להחריף. ואילו השניה, גורסת, כי פתרון ליברלי למצב מחייב את הפיכתה של ישראל ל"מדינת כל אזרחיה".

בחינה ביקורתית של עמדות אלו, על רקע התהליכים הכלכליים, החברתיים והפוליטיים העוברים על ישראל בעשור האחרון - ובייחוד הגידול באי-השוויון הכלכלי, פירוק מדינת הרווחה, הפרטת השירותים החברתיים, והשיסוע הסקטוריאלי - מצביעה על אפשרות לפרשנויות חלופיות: העמדות הבדלניות של ערביי-ישראל משתלבת היטב בתהליך הסקטוריאליזציה, העובר על החברה הישראלית בכלל, ולפיכך ניתן לראות בהן דווקא ביטוי לישראליות

הגוברת שלהם; הרעיון של "מדינת כל אזרחיה" עלה כאידיאולוגיה של תהליך הסקטוריאליזציה של החברה הערבית והוא מעצים אותה, כמו גם את תהליכי הסקטוריאליזציה של החברה היהודית; שלילת הלגיטימיות של מדינת הלאום היהודית, המונחת ביסוד הרעיון של "מדינת כל אזרחיה", עתידה להחריף את הבלקניזציה של היחסים בין יהודים וערבים בישראל הריבונית וברשות הפלסטינית; ובניגוד לטענת התומכים ברעיון זה, במקום ערכים ליברליים הוא יקדם את יצירתו של "מצב בוסני" באיזור.

.א.

התגברות הבדלנות והערעור על אופיה היהודי של מדינת-ישראל בקרב ערביי-ישראל בשנים האחרונות, על גילוייהם הלאומיים, התרבותיים והדתיים, עומדת בסתירה לשני התהליכים המרכזיים - אך לא בלעדיים - שעיצבו את יחסם למדינה עד למחצית שנות ה-90: האחד, הישראליות הגוברת שלהם, על משמעויותיה הכלכליות, החברתיות הפוליטיות והתרבותיות; והשני, התקדמות המשא ומתן לשלום עם העולם הערבי בכלל והרשות הפלסטינית בפרט. תהליכים אלו פעלו להאצת השתלבות הערבים במרקם החיים הישראלי, תוך הצעת אפשרות לפתרון הסתירה שבין לאומיותם לאזרחותם. ממצב דברים זה עולה, כי למרות הגדרתה של המדינה כמדינה יהודית ודמוקרטית, למרות האפליה המובנית בה נתונים ערביי-ישראל, ולמרות העימות המתמשך בין ישראל לעולם הערבי, העדיף רובו של הציבור הערבי את דרך ההשתלבות על הבדלנות. הישראליות הציעה פשרה פרגמטית על ציר המתח הטבוע בהגדרת המדינה כיהודית ודמוקרטית: היא מקבלת את אופיה היהודי של המדינה כנגזרת מזהותו של

הרוב ובמקביל נאבקת על זכויותיו של המיעוט הערבי במסגרת האפשרויות שמציע המרכיב הדמוקרטי. תהליך השלום, הלך והקהה את הניגוד שבין ישראל למעגלי השתייכות נוספים אליהם מגדיר עצמו הציבור הערבי, הכלל ערבי והפלסטיני, ואפשר לפרגמטיזם לגבור על הצד העקרוני, תרם אף הוא לחיזוקה של הישראלזיציה. הבחירה בישראלזיציה בולטת לאור העובדה שבקרב הציבור הערבי היו כל העת קולות, שערערו על אסטרטגיה זו מנימוקים עקרוניים, אלא, שהם נותרו במיעוט ובשוליים. התחזקות הבדלנות, והפיכתה לקול דומיננטי המגדיר את מרכז הזירה הציבורית הערבית בישראל היא, אפוא, התפתחות הדורשת הסבר.

תהליך הישראלזיציה שולל את הפרשנויות הרווחות, המציגות את הבדלנות והערעור על אופיה היהודי של המדינה כאסטרטגיה ה"טבעית" והמובנת מאליה של הערבים כמיעוט לאומי. יתר על-כן, ברצוני לטעון, כי באורח פרדוכסלי, על רקע תהליך השיסוע הסקטוריאלי העובר על ישראל, יותר משהבדלנות היא שלילה של תהליך הישראלזיציה היא מהווה את המשכו. הלכי-הרוח הבדלניים מבטאים את הסתגלותו של הציבור הערבי לסדר הסקטוריאלי, המגדיר מחדש את גבולותיה של החברה הישראלית, והתמסדותם כסקטור אינה שונה מן המהלך בו נוקטים סקטורים שונים בחברה היהודית.

הסקטוריאליזציה היא התהליך החברתי והפוליטי המרכזי המעצב את דמותה של החברה הישראלית בעשור האחרון. כתוצאה מן הסקטוריאליזציה הולך ומצטמצם מרכז החברה, ומי שנתפסו עד כה כקבוצות השוליים, שוב אינן חותרות להשתלב במרכז ולהשפיע עליו כבעבר, אלא מכוננות עצמן כסקטורים מתבדלים על יסוד אידיאולוגיה, המעצימה את הייחוד העדתי,

הדתי או התרבותי, יוצרות מערכות אוטונומיות של שירותים חברתיים, ומנצלות את הכוח הפוליטי שהן יוצרות תוך כדי תהליך שיסוע החברה להתמודדות עם המרכז ועם סקטורים אחרים על השגת הטבות ייחודיות לחבריהן. ביטויים מובהקים לאידיאולוגיה ולפוליטיקה הסקטוריאלית ניתן למצוא בש"ס ובמפלגות ה"רוסיות". דפוסים סקטוריאליים בולטים גם בדרך פעולתה של תנועת שינוי, המבטאת את חששותיו של המעמד הבינוני האשכנזי-החילוני הותיק, הנשחק על-ידי תהליכי ההפרטה. לאחרונה ניתן לזהות הגיון סקטוריאלני מובהק גם בפעולתם של כמה מהתארגנויות חיילי המילואים.

כחלק מן החברה הישראלית, ובהמשך לתהליך הישראלזציה, הסקטוריאלזציה לא פסחה גם על הציבור הערבי. תוך הסתגלות לחוקי המשחק החדשים בחברה הנתונה בתהליכי שיסוע מתקדמים - ותוך כדי מאבק פנימי על דרך יישומם - הולכים ערביי-ישראל ומכוננים את עצמם כסקטור נוסף בחברה, על יסוד המשתנה הרלוונטי להם - זהותם הלאומית הנבדלת. כסקטור, מנהלים ערביי-ישראל מדיניות דומה לזו של שאר הסקטורים בחברה היהודית: ערעור על עצם הלגיטימיות של המרכז - על כל מאפייניו: יהודי, אשכנזי, חילוני מעמד בינוני - תוך יצירת מצב של עימות מתמשך ומחריף עימו, כדי לתבוע ולהשיג זכויות, שעקב תהליכי ההפרטה לא ניתן עוד לקבלן על בסיס אוניברסלי. אם השיסוע והסקטוריאלזציה הם התהליכים הפוליטיים המאפיינים את החברה הישראלית ואת המרכיב היהודי שבתוכה, הרי שהתנהגותם הפוליטית של ערביי-ישראל היא התנהגות "ישראלית" מובהקת.

התגברות הבדלנות בקרב ערביי-ישראל היא דוגמה נוספת לסכנות הגלומות לחברה הישראלית בתהליך הסקטוריאליזציה. לפיכך, כל ניסיון להתמודד עם הבדלנות של הסקטור הערבי, כאילו מדובר בתהליך ייחודי לחברה הערבית, ללא מאבק בגורמים לתהליך השיסוע הסקטוריאלי, לא יצלח. אחד מגורמי היסוד לסקטוריאליזציה הוא התערעות הבטחון החברתי עקב מדיניות הגדלת אי-השוויון הכלכלי בישראל, המוצא ביטוי בהרס מדינת-הרווחה, בעיקר בדרך של הפרטה, וחלוקה בלתי צודקת של משאבים. הגידול באי-השוויון העצים בקרב חלקים הולכים וגדלים בישראל את ההכרה שגם אם במונחים מוחלטים מצבם הכלכלי משתפר, הרי שמצבם היחסי בחברה הולך ומתדרדר והם נדחקים בהתמדה לשוליים. מצב זה הוליד בקרב קבוצות שנפגעו ביותר מהתגברות אי-השוויון - המעמד הנמוך, מעמד הביניים הנשחק והציבור הערבי - את ההכרה, כי הדרך היחידה להיאבק על שיפור מעמדם היחסי בחברה היא על-ידי התארגנות סקטוריאלית, שתצבור כוח פוליטי ותאתגר את המרכז.

ככל שקבוצה מצויה יותר בשוליים היא פגיעה יותר לגידול באי-השוויון, הלכך-הרוח המתבדלים מוצאים בה היענות גדולה יותר ותהליך הסקטוריאליזציה שלה הוא רדיקלי יותר. ערביי-ישראל היו בין מי שנפגעו קשה יותר מן הגידול באי-השוויון הכלכלי ובחלוקת המשאבים, שאך החרף את האפליה המובנית ממנה סבלו ממילא, ולכן הם נענו בקלות להגיון הסקטוריאלי. כמו קבוצות שונות בחברה היהודית החלו גם ערביי-ישראל לבקר את המרכז - ומשום שהמרכז הוא יהודי משמעות הדבר היתה גם ערעור על אופיה היהודי של המדינה - ולהגדיר את עצמם כנגדו, תהליך שמצא ביטוי בבדלנות הלאומית והדתית.

הישראלזציה של ערביי-ישראל היא, אפוא, אסטרטגיה של אימוץ והסתגלות למגמות הרווחות בחברה, משמע, תכניה משתנים בהתאם לשינויי המגמות בחברה הישראלית. לפיכך, כאשר המגמה השלטת בחברה הישראלית היא של גידול באי-השוויון הכלכלי ושל שיסוע סקטוריאלי, תבוא הישראלזציה של ערביי-ישראל לידי ביטוי בבדלנות, ובהתגברות העוינות למרכז היהודי. הסקטוריאליזציה, אינה רק תולדה של אי-השוויון הכלכלי, אלא היא גם מגדילה ומקבעת אותו, שכן היא מונעת היווצרות מרכז כובד, שיפעל למען מדיניות של חלוקת משאבים על בסיס שוויוני, ושל כינון של מדינת הרווחה על בסיס שירותים אוניברסליים; ולהפך, היא מכוננת את הסקטורים שיש להם אינטרס בהמשך הגידול באי-השוויון, שיצדיק את מיסוד מערכות הרווחה הנפרדות שלהן. מנגד מדיניות של הגדלת השוויון בחלוקת ההכנסות והמשאבים עתידה לשבור את מעגל הקסמים הסקטוריאלי בחברה בכלל, ובתוך כך גם למתן את תחושת הניכור של הציבור הערבי, מהלך שעל בסיסו יידרשו צעדים מרחיקי לכת נוספים של צמצום פערים ואפליה מתקנת.

ב.

התגברות הבדלנות והערעור על אופיה היהודי של המדינה היו מלוות גם בזניחת התפיסה של "שתי מדינות לשני עמים" - שהייתה עד לאחרונה הבסיס לדיון בסוגיית דרכי ביטויה של הזהות הלאומית הפלסטינית של הערבים אזרחי-ישראל הן בקרב הציבור הערבי והן בקרב השמאל היהודי - ואת מקומה תפסה בקרב שני גורמים אלו התביעה להפיכתה של ישראל ל"מדינת כל אזרחיה", דווקא כאשר תפיסת "שתי מדינות לשני עמים" מתקבלת על חלקים הולכים וגדלים של הציבור היהודי.

תפיסת "שתי מדינות לשני עמים" מבוססת על ההנחה, שהקמת מדינת לאום פלסטינית לצד ישראל כמדינת לאום יהודית, תיצור איזון בין שתי התנועות הלאומיות ותהווה בסיס לפשרה היסטורית ביניהן. תפיסה זו מניחה עוד, כי קיומה של מדינת לאום פלסטינית, יגרום ל"נרמול" מעמדם של ערביי-ישראל כמיעוט לאומי: באמצעות המדינה הפלסטינית הם יוכלו לבטא את זהותם הלאומית הנפרדת; סיום הסכסוך הישראלי-פלסטיני ינטרל את מרכיב החשד הביטחוני ביחסיהם עם הרוב היהודי; והסיבות "הביטחוניות" לאפליה כלפיהם תתבטלנה, דבר שיקל על השתלבותם בחברה הישראלית. מהלך זה יוביל להחלשות המרכיב האתני בדמוקרטיה הישראלית ולהתחזקות המרכיב הליברלי, דבר שיפתח לציבור הערבי כמיעוט לאומי ערוצים חדשים לניהול מאבק לשוויון אזרחי ותרבותי - שוויון שיקל עליו לקבל את ישראל כמדינת-לאום יהודית.

לתפיסה של מדינת-ישראל כ"מדינת כל אזרחיה" ישנן מספר גרסאות, שבחלקן הן אף סותרות זו את זו, אך לכולן יש הגיון משותף, המבוסס על שתי הנחות מוצא: האחת, שכדי שישראל תוכל להיות מדינתם של כל אזרחיה - בעיקר של הערבים, אך גם של לא ציונים ולא יהודים אחרים, כמו החרדים, יוצאי חבר-המדינות ועובדים זרים - יש לבטל את האופי היהודי-ציוני של המדינה במישור הסימבולי, המוסדי, הפוליטי והכלכלי, על היתרונות שהוא מקנה ליהודים, דבר שיביא לביטול אפלייתם של הערבים והלא יהודים האחרים. ההנחה השניה היא, שכדי שהערבים ייהנו משוויון אמיתי במדינה, יש להכיר בזכויותיהם הקיבוציות ולאפשר את כינונה של אוטונומיה ערבית, שגבולותיה ינועו מן המישור התרבותי אל הפוליטי.

תפיסת "מדינת כל אזרחיה" בנויה, אפוא, על חוסר סימטריה קיצוני בכל הקשור למרכיב הלאומי: מצד אחד, היא משטחת את היסוד הלאומי היהודי, ושוללת את הלגיטימיות של מדינת הלאום היהודית, ומצד שני, היא תובעת הסדרים מוסדיים שיבססו את הזהות הלאומית הפלסטינית בישראל ואת כינונה של מדינת לאום פלסטינית. המשמעות של חוסר סימטריה זה בתנאים הקיימים היא, שקבלת החלופה של "מדינת כל אזרחיה" תאיץ את הסקטוריאליזציה והבלקניזציה של היחסים בין יהודים לערבים בתחום מדינת-ישראל ומיסודה.

ההשפעות המשמעותיות ביותר של רעיון "מדינת כל אזרחיה" הן בתחום המדיני, בו למרות הרטוריקה שלה, היא משמשת כאמצעי לסיכול מדיניות "שתי מדינות לשני עמים" וליצירת מצב של הנצחת הסכסוך. התביעה לביטול אופיה של ישראל כמדינת לאום יהודית עתידה לערער אצל מרבית הישראלים את הנכונות, ההולכת ומתרחבת, להכרה בהכרח של הקמת מדינת לאום פלסטינית על בסיס "שתי מדינות לשני עמים". משמעות התביעה לאוטונומיה לערביי-ישראל היא, שהמשא ומתן עם הרשות הפלסטינית לא יהווה את סיום הסכסוך, אלא רק שלב ראשון, שמייך לאחוריו תועלה הדרישה לפתוח במשא ומתן לכינון אוטונומיה פלסטינית בישראל הריבונית וביטול אופיה היהודי של המדינה. "מדינת כל אזרחיה" משחקת, אפוא, לידי חוגי הימין, הטוענים שאין כל סיכוי לסיום הסכסוך עם הפלסטינים, שהמשא ומתן עימם הוא בגדר של "מדיניות שלבים" או "מדיניות סלמי" וראוי להקפיאו. הזיקה בין "מדינת כל אזרחיה" לימין מתקיים גם ברמת התוצאה: שני קווי המדיניות פועלים לסכל את חלוקת הארץ ולהפכה למרחב אחד בו שתי ישויות לאומיות נאבקות זו בזו לאורך זמן

במשחק שסכומו אפס. בין המדיניות של "מדינת כל אזרחיה" למדינית הימין מתקיים, אפוא, מפגש קלסי של קצוות, שלמרות השוני ברטוריקה, מחזקים זה את זה ומתייצבים יחדיו כנגד המדיניות המהווה את החלופה האמיתית לשניהם: המדיניות של "שתי מדינות לשני עמים".

ג.

"מדינת כל אזרחיה" היא האידיאולוגיה של תהליך הסקטוריאליזציה של ערביי-ישראל, כחלק מתהליך של שיסוע החברה הישראלית בכלל. זיקת הגומלין המתקיימת בין הסקטוריאליזציה של החברה הישראלית למדיניות הגדלת אי-השוויון הכלכלי והרס מדינת הרווחה והפרטת שירותיה הודגשה לעיל. הרעיון של "מדינת כל אזרחיה" מדגים היטב זיקת גומלין זו: בעת ובעונה אחת הוא תולדה של תהליכי הסקטוריאליזציה וההפרטה, אך הוא גם מקדם אותם, תוך שהוא משפיע השפעה מנוגדת על יסודות שונים בחברה. במצב של גידול בפערים הכלכליים, וככל שהבטחון הכלכלי מתערער והסולידיות החברתית מתפוררת, כן קיימת, בייחוד אצל השכבות שסובלות מתהליכים אלו, נטייה לחפש פיצוי בזיקה לסמלים לאומיים ולמנהיגים חזקים. תגובה זו ניכרת בקרב היהודים והערבים כאחד. במצב זה הלכי-רוח בדלניים בקרב הציבור הערבי מקצינים את הרגשות הלאומניים אצל האוכלוסיה היהודית. עולה, שבניגוד גמור לימרה שלה, האידיאולוגיה של "מדינת כל אזרחיה" אינה פועלת למיתון הזיקות האתניות, במיוחד בקרב מי שנפגעים ממדיניות הגידול באי-השוויון - הבאים בעיקר מן המעמדות הנמוכים ומעמד הביניים הנשחק - והנתונים ממילא להשפעת רעיונות סקטוריאליים, אלא מחריפה אותן. במקביל, בקרב שכבות, בעלות פרופיל סוציו-אקונומי גבוה

יותר, ערעור הלגיטימיות של הלאומיות היהודית והציונות מסייע לפירוק הסולידריות החברתית, ומציג אידיאל של חברה, הבנויה מפרטים נטולי זהות קיבוצית והקשר חברתי, וכך תפיסת "מדינת כל אזרחיה" מחזקת את תהליכי ההפרטה והאינדיבידואליזציה.

הזיקה בין האידיאולוגיה של "מדינת כל אזרחיה" לגידול באי-השוויון הכלכלי, הפרטת החברה וסקטוריאליזציה, משתקפת במהופך בזיקה שבין תפיסת "שתי מדינות לשני עמים" והגידול בשוויון הכלכלי ובסולידריות החברתית. כשם שהתהליכים הכלכליים-חברתיים משפיעים על החברה היהודית והערבית כאחד, ומחוללים בהן תהליכים דומים, גם אם גילוייהם החיצוניים מנוגדים, כך גם המאבק בין שתי החלופות דלעיל חוצה את הציבור היהודי והערבי בישראל, ותוצאותיו עתידות לחרוץ את עתידה ודמותה של ישראל ושל האזור כולו, בין קיבוע הבדלנות והסכסוך לסיכוי להשתלבות ולהשלמה.

אופציות עתידיות למעמד המיעוט הלאומי בישראל -

אופציית גבול הפרדיגמה הציונית

ד"ר אילן סבן

הנושא הוא היחסים הבין-קהילתיים בישראל; קהילת הרוב היהודית אל מול המיעוט הערבי-פלסטיני כאן. שתי שאלות שהוטל עלינו להתמודד עמן הן: לאן ראוי שנלך - שתי הקהילות - ביחסים הללו? ולאן צפוי שנלך.

אציג אופציה שנראית לי ראויה מוסרית (ולו בהשוואה לחלופותיה), אפרט אותה, אחר-כך אדון בהתנגדויות לה, ובהמשך אדון בסיכויי היתכנותה. יש כמה תנאים מוקדמים, שמשפיעים מאד על אפשרות התגשמות האופציה. הדיון בתנאים הללו ובהיתכנות של האופציה יהיה בעצם הדיון בשאלה השניה, זו שעניינה "לאן צפוי שנלך".

האופציה, שטובה יותר מהאחרות המוכרות לי, הולכת את כברת הדרך הארוכה ביותר האפשרית עד לסף שבירת הגרעין האקסיומטי של הציונות. הגרעין האקסיומטי הזה הוא די רזה, אבל לא מצומק. הוא מכיל את שלושת היסודות הבאים:

א. חתירה לרוב יהודי בין תושבי ואזרחי המדינה.

ב. סוגיה סמוכה: זכות ההגירה לישראל, בכפוף לחריג של איחוד משפחות, ובכפוף להסדר אפשרי של חזרת מכסה מוגבלת של פליטים, שמורה ליהודים בלבד; חוק השבות יישמר, לא לנצח אולי, אבל לפחות למשך טווח הזמן הנראה לעין.

ג. מערכת הסמלים של המדינה, הסמלים הממלכתיים, תמשיך לתת ביטוי לזיקה מיוחדת (אך לא בלעדית) בינה לבין העם היהודי.

אלו שלושת היסודות שמשמרת האופציה מתוך מצב הדברים הקיים. השוני הלא מבוטל במצב הדברים, שהיא בכל זאת נושאת, נעוץ בכך, שהיא שומרת על היסודות הללו לבדם. לא פחות אך גם לא יותר. היסודות הללו מצמיחים בנין-על, אך הוא שונה למדי מבנין-העל שישראל בנתה בעשרות השנים האחרונות. ניתן לקרוא לאופציה הזו "אופציית גבול הפרדיגמה הציונית". אם להיות פחות מופשט, הרי שניתן להוסיף את הדברים הבאים. על-פי האופציה מותר, ואולי גם ראוי, לעודד יהודים לעלות, ומותר ואולי גם ראוי להקצות משאבים לקליטתם. אבל קרקעות המדינה הן קרקעות המדינה ולא קרקעות הלאום היהודי. הן מיועדות לישובים ולבתים גם לעולים חדשים, גם לאזרחים ותיקים יהודים, וגם לאזרחים ותיקים ערבים. במילים אחרות, האופציה הזו רואה כמרכיב ראשון שלה שוויון אזרחי ממשי: אי-אפליה בשירותים, בתקציבים, בקרקעות, במשרות בשירות הציבורי, במינויים בחברות הממשלתיות, התייחסות שווה של המשטרה למפגינים יהודים וערבים, וכדומה. כלומר, האופציה מכילה שוויון ואי-אפליה פשוטם כמשמעם. זאת למעט שני החריגים הנוגעים ליסודות 'האקסיומטיים' שהזכרתי: אי-שוויון במכסות ההגירה, ואי-שוויון ברמת סמלי המדינה.

ואולם ההתפתחות החשובה שהיסודות של "הציונות הרזה" מאפשרת, היא לא רק שוויון ממשי בתחום זכויות הפרט, אלא יתר שוויון בזכויות הקיבוציות הנתונות למיעוט הערבי.

- בהווה יש למיעוט הערבי כמה זכויות קיבוציות, אך רובן מהסוג החלש, וחלקן גם סובל מיישום חלש. אציג מהקל אל הכבד:
- א. קיימת הזכות של עובדים ערבים לבחור את יום מנוחתם השבועי, מבלי שהדבר יפגע בעבודתם או סיכויי עבודתם.
- ב. "שיטת המילט" בתחום הדין האישי - העובדה שהולכים בתחום נישואין וגירושין בעקבות הדין של העדה הדתית אליה משתייך אדם, ובמקרים רבים נשפטים בפני בית-הדין הדתי של העדה.
- ג. הזכות ללמוד בבתי-ספר בשפה הערבית, או בבתי-ספר פרטיים ערבים, הממומנים ברובם על-ידי המדינה.
- ד. העובדה, שערבית היא שפה רשמית שניה של ישראל - זוהי זכות קיבוצית מהסוג החזק. הבעיה, כידוע, היא בתחום היישום.
- ה. הזכות הקיבוצית החשובה האחרונה היא הפטור - על בסיס השתייכות קבוצתית - מהשירות הצבאי.

הזכויות הללו הן לא דבר של מה בכך, אבל הן צל חיוור של הזכויות הקיבוציות, העומדות למיעוט לאומי במדינה דו-לאומית. הדוגמאות המובהקות למדינה הדו-לאומית הן שוויץ, בלגיה וקנדה, ומייד אעמוד על יסודותיהן. האופציה שאני מציע הולכת כברת-דרך בכיוון, אך כברת-דרך חלקית.

שוויץ, בלגיה וקנדה - לא במקרה מדובר במדינות פדרליות. פירוש הדבר הוא:

א. שכל קבוצה לאומית זוכה לשותפות בשלטון בשני נתיבים: ראשית, לסמכויות שלטוניות בחלק מהטריטוריה המדינתית (אוטונומיה

- טריטוריאלית בפרובינציה/פרובינציות), ושנית, היא זוכה לשותפות בממשלה הכלל-מדינתית, הממשלה הפדרלית.
- ב. סמלי המדינה הפדרלית משותפים לשתי הקהילות הלאומיות, כולל קבלת מעמד של שפה רשמית לשפת המיעוט - שפה שמיושמת בפועל באותם חלקים של החיים המדיניים והכלכליים שהם חלקים משותפים (ברשויות הפדרליות, בשירות הציבורי הפדרלי, ובתאגידים הכלכליים הפועלים בתוך פרובינציה של המיעוט).
- ג. לכל קבוצה לאומית יש גם אוטונומיה תרבותית לא-טריטוריאלית ביחס לפזורה שמחוץ לפרובינציה הנשלטת על-ידי רוב קבוצתם. כך למשל, בקנדה בתי-הספר של האנגלופונים בתוך קויבק ושל הפרנקופונים מחוץ לקויבק מנוהלים על-ידיהם, ולא על-ידי ממשלת הפרובינציה.
- ד. יסוד אחרון: דרך החוקה ושריונה מקנה וטו למיעוט על הכרעות רוב, שיכרסמו בזכויות ובסמכויות שהן חיוניות למיעוט.
- בשפה המקצועית הדברים מנוסחים כך: למיעוט במדינה דו-לאומית יש, ראשית, זכויות לניהול עצמי, לרוב על בסיס שהוא גם תרבותי-פרסונלי וגם טריטוריאלי. שנית, יש לו זכויות לשותפות במוסדות ההכרעה הכלל-חברתיים ובחלוקת המשאבים הכלל-חברתית, ובתוך כך בחלוקת המשאבים הסמליים של אותה חברה (אם נחזור לדוגמא הקנדית, הרי שיש בה אכן חלוקה פרופורציונלית של מכסות ההגירה, בין אלו שצפויים להיקלט אל תוך השפה האנגלית, לבין אלו שצפויים להיקלט לתוך השפה הצרפתית, ויש שותפות בהמנון, בדגל, וחשוב אולי מכל, בשפות הרשמיות).
- האופציה שאני מדבר עליה מתקדמת בכיוון הזה של זכויות קיבוציות אך באופן חלקי בלבד.

ההתפתחות המרכזית, שהאופציה רואה, היא קיומה של אוטונומיה תרבותית-פרסונלית למיעוט. כלומר, סמכויות ניהול עצמי של תחומי התרבות של המיעוט. בתחום החינוך לדוגמה, הרי שהשינוי יהיה לא רק בכך, שבניגוד למצב בהווה, יתקיים תקצוב מדינה שוויוני, ולא רק שיהיו בתי-ספר בערבית כמו שיש היום, אלא שתהיה מערכת חינוך ערבית, הנשלטת על-ידי המיעוט עצמו. תכני תוכנית הלימודים, בחירת המורים, המנהלים, המפקחים, הספרים, כולם יהיו פרי ההכרעה שלהם עצמם, ולא של הברוקרטיה היהודית של משרד החינוך. כלומר, הערבים יגיעו למצב הדומה מאד לזה הנוהג היום בחינוך הממלכתי-דתי ובחינוך החרדי - בזרם העצמאי ובמעין החינוך התורני.

מנגד, בכל הנוגע לזכויות לשותפות בחלוקת המשאבים ולשותפות במוסדות ההכרעה הכלל-חברתיים (ובמיוחד הממשלה), השינוי יהיה חלקי מאד. בניגוד למדינות הדו-לאומיות לא יהיה מצב קבוע של "קואליציה גדולה" בין שתי הקבוצות הלאומיות. כלומר, לא תהיה השתתפות הכרחית בכל ממשלה. אבל מנגד, לא יישאר המצב הנוכחי בישראל, לפיו בהכרח אסור שתשתתפנה מפלגות ערביות בממשלה. הטאבו הזה ייעלם. אם השמאל ישלוט, אז מפלגה ערבית אחת או יותר תשתתפנה בממשלה, ואם הימין - אז קרוב לוודאי שלא. כלומר, שאלת ההשתתפות במוסד המרכזי של קבלת ההכרעות הכלל-חברתיות, הוא הממשלה, לא תהיה ענין של הכרח או ענין של זכות המיעוט, אלא ענין של קונסטלציה פוליטית.

אסכם את האפיונים שהצטברו עד עתה לאופציה.

- היא מותירה על כנו גרעין אקסיומטי רזה אך לא מצומק של ציונות: רוב יהודי, הגירה יהודית וסמלי מדינה יהודיים.
- היא מותירה את הגרעין הזה ולא יותר, ולכן, ביתר התחומים אמור להיות שוויון אזרחי מלא בתחום זכויות הפרט; ואמרנו שיתחולל שינוי חשוב גם בתחום הזכויות הקיבוציות: המדינה לא תהפוך לדו-לאומית, אבל יהיו למיעוט הערבי אוטונומיה/זכויות ניהול עצמי, כפי שהם עומדים למיעוט הדתי בישראל; ואמרנו שהמיעוט לא יהיה חלק קבוע מהממשלה אך הוא יהיה חלק מזדמן שלה. ראוי להוסיף, שמכוח עקרון השוויון - המיעוט יהיה חלק משמעותי בתוך שירות המדינה.

האפיון החשוב האחרון של האופציה הוא, שהיא "הסדר הקבע" או "תום הסכסוך" בין קהילת הרוב היהודית לבין המיעוט הלאומי בתוך ישראל. אנמק, במענה להתנגדויות לאופציה, מדוע אפיון זה הוא תנאי יסוד של האופציה, אבל לפני כן הערה חשובה.

צריך להיות ברור מאליו, שלא יהיה "הסדר קבע" שכזה בין יהודים וערבים בתוך ישראל בלי הסדר קבע מקדים בין ישראל לפלסטין. הסדר הקבע עם העם הפלסטיני הוא תנאי משתי סיבות לפחות:

א. מצד הרוב היהודי: אין שום סיכוי ששינוי משמעותי באופן יחסי זה, שהאופציה מציעה, יתקבל מבלי שתחול הטבה ניכרת של המצב הביטחוני בישראל - כלומר ללא פיוס לאומי, חלקי לפחות, בין שני העמים.

ב. מצד המיעוט הפלסטיני בישראל, ולפחות מצד חלקים לא מבוטלים בו, התיק הפלסטיני לא ייסגר עד שרוב העם הפלסטיני, באמצעות נציגיו, לא יסגור אותו.

זאת ועוד, סגירת התיק הפלסטיני על-ידי רוב העם הפלסטיני היא תנאי הכרחי, אבל לא בטוח שהיא תנאי מספיק לכך שהמיעוט הפלסטיני בישראל יסגור גם הוא את התיק. זאת משני טעמים עיקריים. ראשית, הסיטואציה הבסיסית של המיעוט הפלסטיני בישראל היא סיטואציה של מיעוט אירדנטי בפוטנציה. כלומר של מיעוט לאומי, שהוא חלק מעם שכן שחי במדינה שכנה (או מדינה פוטנציאלית שכנה), והוא (המיעוט) עשוי לשאוף לשינוי המרחב, כך שהוא יתאחד במסגרת מדינית אחת עם עמו.

אני מעלה נקודה זאת בזהירות, משום שכיום - כך אומרים גם פרופסור סמי סמוחה וגם ד"ר אסעד גאנם - הרצון של רוב האזרחים הפלסטינים של ישראל, כפי שהוא מתגלה במשאלי דעת-קהל, הוא להישאר במסגרת ישראל. זאת אולי משום הפער ברמת הדמוקרטיזציה הפוליטית בשתי המדינות, וההבדלים במישור הכלכלי.

הטעם השני, שמקשה על סגירת התיק הלאומי הפלסטיני על-ידי המיעוט הפלסטיני בישראל, הוא, שקיימים משקעים היסטוריים הנוגעים לו, למיעוט, ישירות ובלעדית - להבדיל משאלת הפליטים הפלסטינים בפזורה, שהם שאלה כלל-פלסטינית. המשקעים הישירים העיקריים הם הפליטים הפנימיים, העקורים שבתוך ישראל (איקרית וברעם כדוגמא אחת מיני רבות), ושאלת האדמות המופקעות. במילים אחרות, המיעוט הלאומי בישראל מוטרד לא רק על-ידי שאלות של שוויון אזרחי וזכויות קיבוציות רגילות, אלא על-ידי זכויות קיבוציות מיוחדות - זכויות היסטוריות - הנוגעות לתחושת העול הנורא שנגרם לו ב - 1948.

האופציה המוצעת כאן עונה לחלק, אבל רק לחלק, מהקובלנות ההיסטוריות. היא תאמר, שאכן קרקעות שהופקעו ואינן תפוסות היום צריכות לחזור לבעליהן; ולחילופין, שהעקורים בישראל - בגליל ובנגב - צריכים לקבל קרקע חלופית במקום הקרקע התפוסה על-ידי ישובים יהודיים. המנגנון העיקרי למענה (חלקי) לקובלנות ההיסטוריות, שעניינן הפקעה ועקירה פנימית, הוא הכרה של המדינה בישובים הלא מוכרים בגליל ובנגב, הקמת ישובים ערבים ואולי גם עיר ערבית חדשה, והרחבת תחומי השיפוט של הרשויות המקומיות הערביות. דוגמאות חשובות נוספות הן השחרור, בסוף שנות ה-80 של רוב שטח אש 9 באזור סכנין ועראבה לבעלי הערבים, וכן ההסכם מסוף דצמבר 2000 בין הממשלה לבין הרשויות המקומיות הערביות בואדי ערה בענין אדמות א-רוחה.

הנקודה הקשה לפתרון נוגעת לסיכול השאיפות האירדנטיות של המיעוט. מה יקרה לשאיפת חלקים במיעוט להתאחד עם בני עמם במסגרת מדינית אחת? האופציה הרי מסכלת את השאיפות הללו: הפתרון שלה הוא פתרון של שתי המדינות. מה שחשוב לי לומר הוא, שלא מדובר ב"הכל או לא כלום". קיים באופציה בכל זאת מענה חלקי לשאיפה האירדנטית. המענה החלקי הוא בכך, שהאופציה תאפשר למיעוט לקיים קשרים תרבותיים, כלכליים וחברתיים מסועפים עם המדינה הפלסטינית. יותר מזה, כפי שאמרתי, האופציה תופיע רק לאחר הסכמי הקבע עם העם הפלסטיני, ולאחר היווצרות גבול מוסכם בין שתי המדינות. בסיטואציה הזו ראוי יהיה לשקול אפשרות שפלסטינים אזרחי-ישראל, שיהיו מעונינים בכך, יוכלו לאחוז ב"אזרחות כפולה": ישראלית ופלסטינית. אחרי הסכמי הקבע האפשרות של נאמנות כפולה, המצויה על מסלול של התנגשות, תפחת מאד. על-כן, יש לבחון את

האפשרות לאפשר לפלסטינים בישראל, המעוניינים בכך, להשתתף בהכרעות הפוליטיות במדינה הפלסטינית.

הסדר זה דומה מאד לזה הקיים בצפון אירלנד. לכל תושבי צפון אירלנד יש אופציה לאזרחות כפולה: בריטית ואירית.

הצעה זו, גם היא, נאמרת בזהירות, שכן, יש לה משמעות רבה שצריכה עוד להיבחן לעומק.

כעת אציג את ההתנגדויות, והן לא מעטות. אטפל רק בעיקריות שבהן. בודאי תשמעו על התנגדויות נוספות מדין שיפטן.

מהצד הפלסטיני: כל מתנגדי התפיסה של פתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני במתכונת של שתי מדינות לשני עמים - גם המתנגדים מצד האיסלאם הפונדמנטליסטי, וגם מצד השמאל הפלסטיני, הן בשטחים והן בישראל - יתנגדו לפתרון הזה כפתרון של קבע. זה בבחינת מעט מדי ומאוחר מדי.

מהכיוון של הימין היהודי יגידו, כמובן, שהבעיה העיקרית היא, "שזה יותר מדי". טיעונם יהיה בעיקר הטיעון המוכר של "תוכנית השלבים".

אסור לזלזל בעוצמת טיעון "תוכנית השלבים", לא רק בגלל כוחו הפוליטי בציבוריות היהודית, אלא משום שהאופציה נותנת למיעוט אוטונומיה תרבותית, ובכך היא אכן מעמידה לו כלים משוכללים בהרבה מאלו הקיימים בהווה למוביליזציה פוליטית להשגת מטרותיו. ואז, אם המיעוט הפלסטיני בישראל ימשיך לחתור למדינה הערבית-דמוקרטית או למדינה הדו-לאומית, האם לא תרמנו לרע במקום לטוב?

אתייחס בקיצור לענין הטוב והרע. זה יקשור אותי להתנגדויות של האופוזיציה הפלסטינית לפתרון החלוקה - האופוזיציה הפונדמנטליסטית והאופוזיציה החילונית משמאל.

הטיעון העיקרי יהיה, כאמור, כי ההצעה היא בבחינת "מעט מדי" מוסרית והיא "מאוחרת מדי" פוליטית. מוסרית, הם יאמרו, מדינה דו-לאומית ראויה הרבה יותר מהמדינה היהודית והדמוקרטית היותר דמוקרטית שאתה משרטט. האם המודל של קנדה, בלגיה ושווייץ הוא לא טוב יותר ממה שאתה מציע?

זוהי כביכול חזרה לויכוח על צדקת הציונות. אני אומר "כביכול", שכן הצגת השאלה כך היא חלקית, ובשל כך מטעה. היא מטעה, משום שהיא מסתירה את העובדה, שאנחנו לא שואלים איך לבנות את ישראל, לז' נבנתה עתה לראשונה בשנת 2000, ולא שנים ספורות אחרי השואה. השאלה היא לא איך ראוי שנבנה, אלא האם ראוי שנהרוס - האם עלינו לשנות באופן מהפכני את מה שכבר קיים. שנית, וחשוב יותר, השאלה של האופוזיציה הפלסטינית מטעה, משום שהיא מדלגת על שאלות אחרות - שאלות ביחס למחירים שנלווים להתעקשות להשיג את המדינה הדו-לאומית או את המדינה החילונית-דמוקרטית.

שימו לב שאני מדבר על שתי האופציות הללו בצמוד, בשעה שהן אינן זהות מוסרית. אחת חותרת להחליף את המדינה היהודית בערבית, חד ופשוט, ואילו המדינה הדו-לאומית אומרת: לא מדינה יהודית, אך גם לא מדינה ערבית, אלא מדינה משותפת של שני לאומים השומרים על לאומיותם. אני משמיע את האופציות הללו בצמוד, משום שהמחירים של שתיהן מאד כבדים. גם אם נתמקד באופציה 'הפשרנית יותר' של המדינה הדו-לאומית, מדובר במחיר כבד:

ראשית, שאלת זכות השיבה והמדינה הדו-לאומית צפויים לעכב את תהליך הפשרה עם העם הפלסטיני עוד שנים רבות. פירוש הדבר הוא, שכל אדם

ישר יאמר, כי מדובר במעגל ארוך של אלימות, באלימות נגדית ובצדקנות של כל צד ביחס לאלימות שהוא מפעיל. מדובר באלפי הרוגים. יתר על-כן, נניח שייכפה הסדר דו-לאומי על ישראל/פלסטין, האם יש בכלל סיכוי שיחזיק מעמד? האם הסדר הכפוי (מבחוץ או מבפנים, על-ידי אליטות) על עמים, שהיו מצויים עד עתה בתוך סכסוך דמים אכזרי, בתנאים של אי-יציבות דמוגרפית, לא צפוי לקרוס מהר אל תוך מערבולת דמים? התשובה היא, שהסדר שכזה כבר נכשל בכמה מקומות. למשל הדוגמאות של קפריסין, לבנון ויגוסלביה. בשלושתן נגמר הדבר במלחמת אזרחים עם אלפי הרוגים. ניתן להתייחס אל דוגמאות אחרות, לכאורה מוצלחות יותר. האם בוסניה בהווה היא חריג? יש בה, לכאורה, הסדר דו-לאומי למרות סכסוך הדמים העמוק. שם אחרי מלחמת אזרחים שבה נהרגו 200,000 בני-אדם בתקופה של ארבע שנים, ושני מליון איש נעקרו מבתיהם, נכפה הסדר דו-לאומי הוא הסכם דייטון מ-1995. ההסכם הושג בכידונים של נאט"ו, והוא נשמר עתה בכידונים של נאט"ו. נוצר, לכאורה, הסדר פדרלי דו-לאומי, של המוסלמים והקרוואטים הבוסניים מצד אחד, בפרובינציה אחת, והסרבים הבוסנים בפרובינציה שניה. אבל האמת היא, שאין זה הסדר פדרלי של ממש, אלא הסדר רופף מאד של שתי ישויות - אין כאן מסגרת מדינית. זהו היבט שמאד קרוב לשתי מדינות.

דוגמא מעודדת יותר - למי שתומך בהסדרים דו-לאומיים למרות רקע קרוב של סכסוך דמים עמוק - היא צפון אירלנד. צפון אירלנד, שהיא חלק מבריטניה, מכילה שתי קבוצות לאומיות: הרוב הפרוטסטנטי והמיעוט הקתולי. הלאומיות הפרוטסטנטית היא בריטית, הלאומיות הקתולית היא אירית. חלק מהמיעוט הקתולי ניהל מאבק חוקתי לשינוי. חלק אחר מהמיעוט נקט במאבק מזוין לשינוי. מהו השינוי שהמיעוט חתר אליו? ביטול צפון

אירלנד ואיחודה עם הרפובליקה האירית. והנה שם, אחרי עשרות שנים של מאבק אלים, 3,300 הרוגים, המיעוט לא משיג את איחוד אירלנד, אבל שני הצדדים מגיעים להסדר דו-לאומי, הסדר של שותפות כוח. האין זה מחזק את הטענה של האופוזיציה הפלסטינית בעד דו-לאומיות? האין זה אומר משהו על הכיוון הראוי שאנחנו צריכים ללכת לקראתו?

התשובה היא שלילית משלושה טעמים עיקריים:

ראשית, קיים הבדל דמוגרפי: שם המיעוט הוא לא 20% כמו כאן, אלא 43%. אך מה שחשוב יותר הוא, שהמאבק שם מתנהל בין שתי קבוצות לאומיות, שלכל אחת יש כבר מדינת לאום: בריטניה ואירלנד. שני העמים - הבריטי והאירי - חלוקים רק על חבל ארץ אחד - צפון אירלנד - ולא על הטריטוריה המשותפת של שתי המדינות יחד. שתיהן ממשיכות להיות מדינות לאום, והן מקיימות רק הסדר מיוחד בטריטוריה מיוחדת. ואילו כאן הצעת האופוזיציה הפלסטינית היא למדינה ערבית, שתחליף את המדינה היהודית, ובמקרה הטוב יותר, שתחליף את המדינה היהודית במדינה דו-לאומית. עוצמת ההתנגדות לכך היא מטבע הדברים גדולה הרבה יותר.

יתר על-כן, מה שמונע את קריסת ההסדר הדו-לאומי בצפון אירלנד, הוא ששתי מדינות הלאום - בריטניה ואירלנד - תומכות בו, והן אלו שלוחצות על הצדדים בצפון אירלנד לקיים אותו.

במילים אחרות: האנלוגיה של פתרון הסכסוך בצפון אירלנד לא מתאימה דייה למציאות הישראלית-פלסטינית.

באשר להתנגדות מן הימין בציבוריות היהודית, לפיה האופוזיציה היא "יותר מדי", והיא מספקת מנופי כוח להשגת "תוכנית השלבים". יותר מכך, יאמר

הימין, שימעו את האופוזיציה הפלסטינית - "ההצעה שלך לא מספקת אותם, אז במה שינית את מצב הדברים? נתת, ולא השגת דבר".
בהקשר הזה ייאמרו הדברים הבאים:

הדיון הזה הוא פעולה דיסקוסיבית, פעולה של-שיח. כל זה מכניס אותנו ל - mode מחשבה, לפיו, אנו פועלים במישור של שכנוע בן-שיחנו לקבל את עמדותינו. כל זה מוטעה. לא אשכנע את ד"ר אסעד גאנם, והוא לא ישכנע אותי. זה אמנם חבל, אך מה שחשוב הוא שאין זה כל-כך נורא.

מה שחשוב הוא גם, האם רוב הישראלים יסכימו עם רוב הפלסטינים, ולפחות עם רוב הפלסטינים בשטחים, להגיע להסכם קבע של שתי מדינות. ומה שחשוב הוא, האם רוב קהילת הרוב היהודית תגיע להסכמה עם רוב המיעוט הפלסטיני בישראל ביחס לאופציה המוצעת כאן?

ההסכמה מתבטאת במישור פוליטי. במישור של הסכמה לחיות עם מצב הדברים. ההסכמה שלא לפעול נגד מצב הדברים באלימות ובטרור. ההסכמה פוליטית היא לא שכנוע. שכנוע הוא במישור הצדק העמוק, והפלסטינים, אולי בצדק, לא ימחקו מלבם את תחושת אי-הצדק, את תחושת העוול שנגרם להם, ואת תחושת אי-סיפוקו המלא.

אינני צריך לשכנע את הפלסטינים שאני צודק והם לא. עלי לשכנע את המיעוט הפלסטיני כולו בישראל, שאני מציע משהו מספיק הוגן, משהו שלא ראוי להיאבק נגדו באלימות.

תמיד ישארו מתנגדים, שצפויים להיאבק גם באלימות כדוגמת החמאס במישור הישראלי-פלסטיני, שמבטיח, שתמיד ימשיך להיאבק. הם אומרים: אנחנו אנשים פרגמטיים. אנחנו יודעים, שיחסי הכוחות הם לפי שעה נגדנו - בגלל הצבא והטכנולוגיה הישראלית, בגלל התמיכה האמריקאית, וכדומה.

אבל, אנחנו נחכה. אנחנו סבלניים. ישראל היא חברה חלשה. היא לא יודעת לספוג קורבנות. ההוכחה העיקרית לכך היא מאבק החיזבאללה. אפשר להסכים, שישראל רחוקה מלהיות חברה חכמה והיא לא חברה חזקה, אבל זו טעות גדולה להניח שהיא חלשה מדי. כוח שיופעל נגד ישראל, כמו כל כוח, הוא וקטור - העוצמה שלו תלויה ביעד שלו. כשרוצים להחזיר את ישראל לקו הסגול עם לבנון, ואפילו לקו הירוק בשטחים, אלה יעדים שונים לחלוטין מביטול ישראל, ושונים מהותית גם מביטול אופיה הלאומי כמדינה יהודית. כולנו, יהודים ופלסטינים, צפויים לשלם, בשנים הקרובות, את מחיר הטעות הזו של האופוזיציה הפלסטינית, זו הפונדמנטליסטית וזו החילונית, שמשמאל המפה הפוליטית שלהם.

אנסה לחזור ולהתמודד עם ההתנגדות מימין המפה הפוליטית היהודית. הצל הוא כזכור "תורת השלבים". צל זה הוא חזק, משום שאנשים נוטים לחשוב במונחים ליניאריים. נוטים להניח מין "מדרון חלקלק", שאין בו עצירה. בבחינת "עם האוכל בא התאבון": פעולה א' תוביל בוודאות לת'. אבל, התנהגות של עמים פועלת, לעיתים קרובות, בקווים דיאלקטיים. אעלה כמה שאלות למחשבה:

- האם הבדלנות בקויבק התחזקה או נחלשה בגלל דו-הלאומיות של קנדה?
- האם הבדלנות הבאסקית והקטלונית התחזקה או נחלשה בגלל האוטונומיה הטריטוריאלית לה זכו בספרד?
- האם הבדלנות הסקוטית התחזקה או נחלשה בעקבות הביזור של סקוטלנד וווילס?
- האם הבדלנות הקורסיקאית תתחזק או תיחלש בעקבות האוטונומיה, שצרפת הסכימה עכשיו להעניק לקורסיקה?

השאלות אינן רטוריות. לא לכאן ולא לכאן. ואולם, לפחות לגבי קויבק ולגבי הקטלונים התשובות די ברורות. הבדלנות דווקא נחלשת בשנים האחרונות.²

באופן פחות מופשט אטען, שהיענות לחלק מהמאויים הלאומיים הובילה במקומות רבים לפתרון הסכסוך ולא להאצתו.

הערת סוגריים מתודולוגית: בשאלות של חיזוי העתיד, אין לנו שום דבר מסייע חוץ מדוגמאות השוואתיות. היכולת להסתכל על מצבים דומים, לשאול מה קרה שם, ולשאול עד כמה אנחנו דומים או שונים מאותן סיטואציות מושוות.

הבה נבחן כמה דוגמאות של מיעוטים בדלניים, וכמה דוגמאות של מיעוטים אירדנטיים.

במקרה של מיעוטים בדלניים, תחושת הלאומיות היא חריפה, והתביעה למדינה היא רבת-עוצמה, שכן, אם לא תושג מדינה, הרי שאמצעי הגנה חיוני לשימור הקבוצה הלאומית לא יתקיים. והנה, בכל זאת, מיעוטים בדלניים לא מעטים מתפשרים.

קויבק היא דוגמה שכבר הוזכרה. הקטלונים והבאסקים בספרד הם דוגמה נוספת. הבאסקים קיבלו בספרד אוטונומיה טריטוריאלית - רובם עדין תומכים

² בקויבק התנועה הבדלנית לא השיגה את יעדיה. היא נחלשת. היא הפסידה בשני משאלי עם, והיא נחלשת בבחירות הפדרליות, פעם אחר פעם בשנים האחרונות. מתוך 75 המושבים של קויבק בפרלמנט הפדרלי היו לבדלנים 54 מושבים ב-1993, 44 ב-1997, ו-38 בבחירות שהיו לפני שבועיים.

ניתוח התופעה הוא מורכב ושנוי במחלוקת. ההסבר, שנראה לי, הוא, שהכוח הבדלני הניע שינויים גדולים בקנדה ובקויבק. הוא עשה את קנדה ליותר דו-לאומית באמת, ועשה את קויבק לצרפתית בהרבה ולחזקה בהרבה, ולמרביית הקוויבקים זה פשוט מספיק. הם מוותרים על הסיכונים הכרוכים בהיפרדות, והם גם פשוט קנדיים יותר בעקבות האופן, שקנדה, בסך-הכל, התייחסה אליהם.

במפלגות בדלניות, אך רק מיעוט קטן ממש תומך באט"א, כלומר תומך במאבק מזוין.

אלא שלא תמיד הדוגמאות אופטימיות. בסרי-לנקה - המדינה מציעה לטאמילים אוטונומיה טריטוריאלית, אך המורדים הטאמילים ממשיכים, לפי שעה, להיאבק באלימות רבה על מדינה עצמאית. המלחמה הזו הרגה 60,000 בני אדם ב - 15 השנים האחרונות. זו דוגמא לא מעודדת, אבל היא גם מעוררת מחשבה. מה עושים כדי למנוע כוח והתמדה מקבוצות אכזריות וקיצוניות כל כך, כמו "הנמרים הטאמיליים"? מה היה קורה אם ההצעה של סרי-לנקה למיעוט הטאמילי היתה מתרחשת לפני שנהרגו, נאמר, 5,000 בני-אדם?

אתאר בקצרה שתי דוגמאות של מיעוטים אירדנטיים, הצמודים למדינת העם שלהם אך הם אזרחים של מדינה אחרת. זו הסיטואציה הכי קרובה למיעוט הערבי בישראל. הימין היהודי בהתנגדותו יניח דטרמיניסטית שאסורה כל פשרה, שהרי המיעוט לא יתפשר באמת על דבר. הוא ישאף עד לגרגיר האחרון של הצדק שלו, של המאוויים שלו, וכדומה. כיצד, אם כך, יש בכוח המתנגדים לאופציה להסביר את המקרים הבאים?

המיעוטים ההונגרים ברומניה ובסלובקיה היו חיים טוב מאד עם אוטונומיה תרבותית, לו ניתנה להם. המיעוט האוסטרי בצפון איטליה, בדרום טירול, התפשר על אוטונומיה טריטוריאלית והוא מיעוט שקט ביותר.

הדוגמאות הללו מעידות, שאין חוק ש"עם האוכל בא התאבון", וששיטת הסאלמי רחוקה מלהתרחש בקביעות. יתר על-כן, הן גם מגלות משתנה אחר, שמשפיע מאד על לחצים אירדנטיים, והוא שאלת ההשלמה של מדינת העם של המיעוט עם הגבולות שבינה לבין מדינת האזרחות של המיעוט האירדנטי:

- השקט של המיעוט האוסטרי באיטליה נובע גם מהאוטונומיה החלקית לה זכה, וגם מההסכם בשנות החמישים בין איטליה לבין אוסטריה ביחס למיעוט האוסטרי.
- ההסכם ב - 1996 בין רומניה והונגריה השפיע לטובה על מעמדו של המיעוט ההונגרי הגדול שברומניה, שמונה שני מליון תושבים.
- הסכם דייטון ב - 1995, שבו יגוסלביה השלימה עם גבולותיה עם בוסניה. מסקנה חשובה היא, שלחצים אירדנטיים בתוך המיעוט הפלסטיני בישראל עשויים להיות חלשים למדי, אם תהיה השלמה של מדינת פלסטין ביחס לגבולותיה עם ישראל (הסכם בדבר קץ הסכסוך, וביחס לזכות השיבה).

ולבסוף אדון בקצרה בהיתכנות של אופציית גבול הפרדיגמה הציונית.

לצערי, אינני אופטימי כל-כך ביחס להתממשותה. האירועים של ספטמבר-אוקטובר 2000 החזירו אותנו כמה שנים אחורה. ראשית, אני חושש שאנחנו רחוקים למדי מהסדר הקבע עם הפלסטינים, והרי הסדר זה הוא תנאי להסדר הקבע עם המיעוט הפלסטיני בישראל. שנית, כששואלים מה יקרה בתוך ישראל לאחר הסדר הקבע עם הפלסטינים, אין דרך לשאול זאת מבלי לבחון מה יקרה בתוך ישראל בדרך למימוש של ההסדר הזה?

התשובה היא, שבכל מקרה, צפויות לנו שנים לא מעטות של חוסר-יציבות עמוק. הפלסטינים, אם יגיעו להסכם, יהיו קרובים למלחמת אחים - אולי כמו זו שהתרחשה באירלנד ב - 1921 אחרי ההסכם עם בריטניה על חלוקת האי - והיהודים יהיו קרובים למלחמת אחים. בנסיבות כאלו של קרע ושל חוסר

יציבות פוליטית וביטחונית, קשה להניח שמהלכים, כגון אוטונומיה תרבותית למיעוט הלאומי כאן, יתממשו.

יתר על-כן, קשה גם לראות צמצום גדול של האפליה בטווח הקצר. אפליה היא גם ענין של החברה האזרחית, ולא רק של המדיניות השלטונית. כדי לשנות, באופן אפקטיבי, אפליה בתוך שוק התעסוקה האזרחי, צריך לבוא שינוי פסיכולוגי. האם שינוי כזה יופיע?

לכאורה, ניהלתי דיון ארוך באופציה, שהיא לפי שעה 'אקדמית' כמעט לחלוטין. סבורני, שאין זה כך. אם להשתמש בדברים בהם סיים נשיא ארצות-הברית, קלינטון, את הצעת הגישור שלו: "גם אם אתם הצדדים, או מי מכם, תדחו את ההצעות, הן לא תעלמנה. הן נשארות כאן על השולחן". באופן דומה, גם אם ישראל תדחה את האופציה המוצעת כאן, היא תצטרך לחזור ולהתמודד איתה בעתיד הלא רחוק.

נצטרך להתמודד עם סוגיית המיעוט הפלסטיני בישראל במוקדם או במאוחר. ראוי שנעשה זאת מתוך הוגנות, ומתוך שאיפה לעשות את הדבר הנכון. את "קיר הברזל" רצוי אכן להציב במקום הנכון - מתוך ההגנה על הגרעין האקסיומטי - ולא לקחת "שולי בטחון" רחבים, שמונעים מהמיעוט הסדר שהוא יכול לחיות אתו.

(לפחות) ביחסים בין עמים מה שחשוב הוא ההשלמה לטווח ארוך, לא האהבה.

יחסי יהודים-ערבים בישראל: מאשלויות "פתרון" לבקרת נזקים

דן שיפטן:

דיון רציני במגמות התפתחות לעתיד מחייב, קודם כל, חשיפה שיטתית של ההערכות בדבר נתוני היסוד, וחשיפה של הנחות המוצא המקובלות על משתתפי הדיון. הוא מחייב גם מודעות מחודדת להשפעתם של תוצרי הניתוח. מי שמקבל את תוקפן, עשוי לקבל את מסקנותיו של הניתוח או לחלוק עליהן. למי ששולל אותן - כולן או חלקן - נדרש דיון מקדמי בהערכות ובהנחות האלה עצמן, בטרם נבחנות התחזיות לעתיד על-פי הגיונו הפנימי של הניתוח המוצע. בדיון אודות אופציות עתידיות למעמד הערבים בישראל נדרשת החשיפה הזו במיוחד, נוכח המחלוקת העמוקה בציבור ובקרב החוקרים, המקבילה, לעיתים קרובות, לשסע הלאומי והפוליטי בחברה הישראלית.

ההערכות, שיוצגו בפתיחת הדיון, נבחרו לא רק בשל חשיבותן האובייקטיבית לנושא הנדון, אלא גם משום שניתן לגבש סביבן הסכמה אנליטית רחבה, למרות המחלוקת בדבר המסקנות הנגזרות מהן ובדבר האחריות להיווצרות המצב הקיים. אם אכן ניתן להצביע על הסכמה רחבה בין החוקרים בדבר נתוני היסוד שיוצגו כאן, הסכמה החוצה השתייכות לאומית ותפיסה פוליטית, יש בדיון ענין מיוחד, כיוון שיתמקד בזיקה שבין הערכת מציאות מוסכמת, מצד אחד, לבין מסקנות וציפיות שונות, מצד שני. דיון בין בעלי תפיסות שונות בדבר מעמד העתידי של הפלסטינים אזרחי-ישראל, היוצא ממכנה משותף אנליטי, עשוי להעלות תרומה מיוחדת לדיון הציבורי באחת השאלות

החשובות ביותר לבטחון הלאומי של ישראל. במקרה כזה לא מדובר עוד, לפחות ברמה האנליטית, ב"דו-שיח של חרשים", גם כאשר לא ניתן להשיג הסכמה בדבר המדיניות הרצויה והאפשרית, ואפילו כאשר מתקיימים ברמה הפוליטית ניגודים שאינם ניתנים לגישור.

המסקנה המסכמת של הדיון שיובא כאן היא, כי יחסי הרוב היהודי והמיעוט הפלסטיני במדינת-ישראל נתונים במסלול של מאבק לאומי מתמשך, שסופו, או אפילו שיכוכו, אינם נראים לעין בעתיד הקרוב. בטווח הזמן הרלוונטי לדיון פוליטי-אסטרטגי - להבדיל מעתידנות, שאינה מעוגנת במגמות המסתמנות, או במאוויי-הלב של המעריך - צפויים הפערים בין הזרם המרכזי משני עברי המתרס הלאומי להעמיק, תוך עקירת שרידי האמון, שעדין נותרו בין שני הקולקטיבים הלאומיים. גם יעד צנוע בהרבה מ"פתרון אחת ולתמיד" - מודוס ויונדי מתוח ושברירי, שיאפשר לרוב היהודי לנקוט אמצעים יעילים של בקרת נזקים - יהיה אפשרי רק אם המערכת הפוליטית הישראלית תיערך מחדש, באופן שישקף את התמורות העמוקות שהתחוללו בשנים האחרונות בעמדותיו של הציבור.

המסקנה הזו נסמכת על שילוב בין נתוני היסוד, והמגמות שיוצגו בראשית הדברים מצד אחד, לבין הפגנת החולשות של ה"פתרונות" המדומים המוצעים להסדר העימות הלאומי בין יהודים וערבים בישראל, שיוצגו מיד לאחר מכן. אם אכן יוכח, כי המגמות המסתמנות מצביעות על העמקת הפערים, וכי ה"פתרונות" המוצעים אינם ממין הענין או אינם ישימים, נותרות, בדרך האלימינציה, שתי אפשרויות בלבד: הראשונה היא "פתרון" נוסף שלא הוזכר בדיון; והשנייה היא התמדת המאבק הלאומי בין שני הקולקטיבים הלאומיים, עד לשינוי באחד המרכיבים החשובים של המציאות הקיימת. עד

שיוצע, אם בכלל, "פתרון" יעיל ומעשי, מחייב הגיונו הפנימי של הניתוח לצפות, כי המאבק הלאומי בתוככי ישראל יתמשך. מתחייב, איפוא, דיון במאפייניו של מאבק זה ובאפשרויות השינוי במרכיבים המכתיבים את התמדתו.

נתוני היסוד

סיכויי הסדר הקבע עם הפלסטינים: שאלת מעמדו של המיעוט הפלסטיני בישראל נגזרת, במידה רבה, מן הסכסוך בין התנועה הציונית והמדינה שהקימה, לבין התנועה הלאומית הפלסטינית והעולם הערבי, שהתגייס למאבק. הזיקה העמוקה בין שני אלה מחייבת לפתוח כל ניסיון להעריך אופציות עתידיות למעמד הערבים בתוך המדינה בבחינה של סיכויי ההסדר בין ישראל לפלסטינים ושל מאפייני ההסדר הזה הנוגעים גם לערביי ה"פנים".

עד לשלהי שנת אלפיים היה מקום לשתי תפיסות מתחרות בשאלת סיכויי ההסדר. האחת היתה מבוססת על ההערכה, שתנאי המינימום של ישראל והפלסטינים אינם יכולים להיפגש לעת הזו בפשרה, שתתקבל על ההנהגה והציבור בשני הצדדים. האחרת הניחה, שברגע האמת יתעשתו הצדדים ויגיעו לפשרה, שתבטא השלמה עם מגבלות יכולתם והכרה בגבול הויתורים של הצד שכנגד. תגובת הפלסטינים - האלימה והפוליטית - להצעותיו של ראש ממשלת ישראל דאז, אהוד ברק, בקמפ-דוויד, הכריעה בשלב זה את הכף לטובת התפיסה הראשונה. מבלי לשפוט את הלגיטימיות של תביעות

הצדדים, אפשר לקבוע, כי הפלסטינים דחו גם את ההצעות, שהביאו את ראש הממשלה לאבד את תמיכת הכנסת ואת תמיכת רובו הגדול של הציבור היהודי.

חשוב לא פחות מעצם דחייתן של ההצעות היה מוקד התביעה של ערפאת והציבור הפלסטיני בשטחים ובפזורה, וזיקתה של תביעה זו לפלסטינים אזרחי-ישראל. המוקד היה ב"זכות השיבה" - אותה תביעה המקובלת אפילו על השמאל המובהק (להוציא גורמים רדיקלים זניחים) כאמצעי לחיסולה של המולדת היהודית. מי שלמד ברצינות את תולדות התנועה הלאומית הפלסטינית יודע כמה מהותית ואותנטית תביעה זו וכמה קשה, אם לא בלתי-אפשרי, למנהיגי התנועה הלאומית הפלסטינית, שקמה מקרב פליטי 1948 למסמס אותה, אפילו רצו בכך. אחרים נאחזו באשליה הנוחה, כי ההנהגה הפלסטינית "מבינה היטב", כי יהא עליה לנטוש כל הזיה בדבר זכות שיבה לתחומי הקו הירוק. הם בחרו להתעלם מן הביטויים המפורשים בכל שדרות הציבור הפלסטיני, שהעידו על דבקות בלתי מתפשרת בתביעת השיבה, גם בימי האופוריה של ה"שלום", שבהם חייבה "תכנית השלבים" את הפלסטינים לפרנס אשליה זו.

מה שמעיד על קריסתה של התפיסה, שצפתה פשרה היסטורית לעת הזו, אינו דווקא הכישלון לחתום על הסדר הקבע בתקופת ממשל קלינטון או ממשלת ברק. הסכם כזה עשוי להיחתם, במוקדם או במאוחר, אולי אפילו תחת כותרת מרשימה, טקסים רבי-רושם ופרסים סקנדינביים עתירי-יוקרה. אלא שגם הסכם כזה, בלא קשר לניסוחיו הנפתלים והעמומים, לא ייתפס בעיני הציבור הפלסטיני ומנהיגיו כמחסום בפני המשך המאבק נגד המדינה

היהודית, תוך שילוב של אמצעים דמוגרפיים ואלימות מוגבלת (או, לפחות, איום באלימות), שהצליחו לכפות חלק ניכר מן התכתיב הפלסטיני על ישראל. שלילת ההערכה הזו מחייבת התעלמות מלקחי הפלסטינים מאז הסכמי אוסלו, ובעיקר מתקופת שלטונו של ברק. הם למדו, שסירוב לפשרה היסטורית ושימוש מתמשך ומבוקר בטרור ובאלימות מקדם אותם צעד-צעד לקראת מטרותיהם הלאומיות הרדיקליות. הם למדו, שכל שהם נדרשים לו הוא לפרנס, מדי פעם, את אשליותיהם של היהודים, באותם צמתים של המאבק, שבהם מגיעים הפלסטינים אל סף התמוטטות. הם למדו, כי התהליך של השלמה ישראלית (ואמריקנית) עם תביעותיהם הלאומיות אינו נעצר ואף מואץ בשעה שהם מפירים באופן בוטה גם את ההתחייבויות המוגבלות שנטלו על עצמם לעבור ממאבק מזוין למאבק מדיני.

הפלסטינים למדו גם שתביעה פלסטינית מרחיקת לכת שישראל דוחה בשלב אחד מקבלת, לעיתים קרובות, לגיטימציה בשלב מאוחר יותר והופכת לנכס פלסטיני שאיש אינו חולק עליו, זמן קצר לאחר מכן. הם למדו, שאין הם נדרשים אפילו להעמיד פנים, כי ויתרו על מטרותיהם הרדיקליות, כיוון שהישראלים מעדיפים להתעלם מהצהרותיהם, כי הם דבקים במטרות אלה ומחינוך הציבור שלהם לדבקות בהן. הם למדו שישראלים מוכנים, לעיתים קרובות, אפילו לתרץ עבור הפלסטינים מדוע אינם מתכוונים "באמת" לחתור בפועל ליעדים הרדיקלים, שהם מטיפים ומחנכים להם.

חשיבותו של מרכיב זה לדיון הנוכחי במעמד העתידי של הערבים אזרחי-ישראל אינה מתמקדת בשאלה, אם הפלסטינים אכן ישיגו בסופו של דבר גם את מטרותיהם הרדיקליות בתחום "זכות השיבה" (הדעה נותנת שלא ישיגו). מה שנוגע לענייננו הן שתי שאלות אחרות. הראשונה היא האם ינטשו אותן

(יחד עם תביעות רדיקליות אחרות), באופן שיאפשר הסדר יציב בין ישראל למדינה פלסטינית עתידית, ויאפשר את הפסקת המאבק הלאומי. השניה היא, כיצד מקרין המאבק הלאומי המתמשך של הפלסטינים בשטחים ותביעותיהם הרדיקליות נגד המדינה היהודית מבחוץ על המאבק הלאומי של אחיהם אזרחי המדינה, ועל תביעותיהם הרדיקליות מן הבית הישראלי פנימה לקעקוע אופיה היהודי.

המגמה המסתמנת בתחום הראשון היא העמקה ומיסוד חסרי תקדים של התביעות הרדיקליות (ובמוקדן התביעה ל"זכות השיבה") בציבור הפלסטיני והערבי, באופן שיקשה מאוד, בעתיד הנראה לעין, אם לא ימנע לחלוטין, אפילו מהנהגה פלסטינית שתוצאה בכך, לכונן עם ישראל הסדר קבע יציב, שיפסיק את המאבק הלאומי. בתחום השני מתמסדת בקרב ציבור הפלסטינים בישראל, כבר בשלב הנוכחי (ראה בפירוט להלן), מגמה ברורה של מאבק לאומי הולך ומחריף. מאבק זה מתמקד בתביעה בלתי מתפשרת של המיעוט, כי אוכלוסיית הרוב, שהקימה את המדינה והבטיחה את הצלחתה ושגשוגה, התפרקה ממה שהרוב היהודי רואה כטעם הקיום של המדינה הזו. המגמה הזו החלה כבר בשנות התשעים של המאה הקודמת, אך היא צוברת תאוצה ומתמסדת בהשראת המאבק הפלסטיני בשטחים ובעידוד ההשלמה של השלטונות וחלק מן האליטות של הציבור היהודי (להבדיל מן הציבור היהודי הרחב).

**סיפוק הדרישות הלאומיות של הפלסטינים בישראל במסגרת הסדר-
הקבע:** גם אם יושג הסדר-קבע עם התנועה הלאומית הפלסטינית,
שיסדיר בהסכם את מעמדם של הגדה המערבית, רצועת עזה ומזרח
ירושלים ואפילו במקרה הבלתי צפוי שתושג נוסחה מוסכמת בשאלת
"זכות השיבה" לתחומי מדינת-ישראל, לא יראו בכך הפלסטינים אזרחי-
ישראל מזור למצוקותיהם הקולקטיביות והלאומיות. מדובר בשני נושאים
קריטיים בחשיבותם לרוב היהודי ולמיעוט הערבי - שאלת אופיה ויעדיה
היהודיים של מדינת-ישראל ושאלת ה"שיבה" הפנימית של "עקורי 1948"
מקרב אזרחי-ישראל לכפריהם המקוריים. הענין הראשון הפך בעשור
האחרון מסיסמה רדיקלית, שהושמעה ברצינות רק בקצווי המחנה, לבסיס
הקונצנזוס הלאומי של הפלסטינים בישראל. השני נמצא בצעדיו
הראשונים באותו כיוון עצמו.

מה שחשוב לדיון הנוכחי אינם הנימוקים המופנים אל הגורמים הנאורים בקרב
הרוב היהודי, בתקווה לשכנעם בלגיטימיות הדמוקרטית, הפלורליסטית
וההומניטרית של התביעות הללו, אלא המוטיבציה הלאומית של הגורמים
הערבים המעלים אותן והתפיסה המתגבשת בקרבם בדבר סיכויי המימוש
שלהן. מבחינתם מדובר בהמשך המאבק הלאומי הפלסטיני בן מאה השנים
נגד המפעל הציוני, והחזרת מחוגיו של השעון ההיסטורי קרוב ככל שניתן
בשלב זה אל המצב ששרר לפני הקמתה של המדינה היהודית. הם מבינים
היטב, כי מה שאיפשר את הקמתה ואת התמדת קיומה של המדינה היהודית
היתה התמורה הדרמטית, שהכניסה מלחמת 1948, בהרכב הדמוגרפי,
ובפריסה היישובית בתחומי "הקו הירוק", והמנגנונים שכוננו היהודים
במסגרת המדינה היהודית, כדי להבטיח את התמדת הרוב היהודי. הם

ממקדים, איפוא, את תביעותיהם הקולקטיביות והלאומיות בהרס המציאות הזו (או, למצער, בשחיקתה). הם עושים זאת באמצעות הצטרפות לתביעה הפלסטינית והערבית ל"זכות השיבה" לתחומי מדינת-ישראל, בתביעתם להשיב אל כפריהם המקוריים את אזרחי המדינה הערבים ובתביעותיהם לפירוק המנגנונים של המדינה היהודית.

מנהיגיה של האוכלוסיה הפלסטינית בישראל, דובריה ורוב חברי האליטות שלה מצהירים במפורש, כי תביעותיהם הלאומיות לא תבואנה על סיפוקן בהסדר מעמדם הלאומי של הפלסטינים מחוץ לתחומי המדינה. הסיסמא, שהובילה עשרות שנים את הזרם המרכזי בקרבם - "שתי מדינות לשני עמים" - ננטשה למעשה. היא ננטשה, ולא במקרה, מהרגע שהזרם המרכזי בקרב היהודים החליט להשלים עמה, כדי לקיים ולהבטיח את אופיה היהודי של מדינת-ישראל בתחומי "הקו הירוק". מה שהפלסטינים בישראל תובעים בפועל, הוא כינון מדינה ערבית לפלסטינים וביטול המדינה ליהודים. מדובר במדינה דו-לאומית, שתאפשר לערבים לשנות בהדרגה את צביונה הדמוגרפי והיישובי. על-פי המתכונת הזו מדובר, בשלב ראשון, ב"מדינה וחצי לעם אחד" (הפלסטיני) ולאחר הבשלת התהליכים הדמוגרפיים והפוליטיים אף מעבר לזה.

בצומת זה יש לחזור ולהדגיש: מה שעומד כאן לדיון אינה מעשיותה של המגמה הזו (הדעת נותנת שמימושה ייבלם על-ידי הרוב היהודי), אלא נכונותם של הפלסטינים בישראל לדבוק בה והשלכת הנכונות הזו על היחסים העתידיים בין הרוב היהודי למיעוט הערבי במדינת-ישראל. עצם אופיין של התביעות והתמיכה הרחבה להן זוכות בציבור הפלסטיני בישראל, היא שתשפיע עמוקות על אופי היחסים ועל מאפייני המאבק הלאומי עם היהודים.

הרדיקליזציה של עמדות הערבים ותגובת הרוב היהודי: המגמה המסתמנת בקרב הפלסטינים בישראל היא העמקת הרדיקליזציה של התביעות הלאומיות. גם מי שסבור, שהתביעות הללו מוצדקות לגופן (ערבים, יהודים רדיקלים ואף גורמים שוליים מן המרכז ושמאלה ממנו), אינו יכול להתכחש לאופיין הרדיקאלי או לבטל את משקלה הפוליטי המכריע של העובדה, שהזרם המרכזי בקרב הרוב היהודי רואה במימושן הלכה למעשה חורבן לאומי.

מדינת-ישראל הוקמה על-ידי הקולקטיב הלאומי היהודי, עבור הקולקטיב הלאומי היהודי, במאבק קיומי נגד הקולקטיב הלאומי הפלסטיני והערבי. מה שקובע מבחינת הזרם המרכזי בקרב הרוב היהודי אינן העילות של הניסיון להביא חורבן על חזונו הלאומי (בשם "הדמוקרטיה", "הפלורליזם" או "זכויות הפרט") ואף לא שיטות המאבק (אלימות או אחרות) אלא התוצאה הצפויה של הצלחת הערבים. אף שהוא משלים, למעשה, עם עצם התמדת המאבק הלאומי של הערבים בישראל, בעיקר אם הוא מתנהל באמצעים לא אלימים, מתגבשת בקרב הזרם המרכזי של הרוב היהודי, בהדרגה, הערכה בדבר אופיו הרדיקלי, בדבר הקשר עם המאבק שמנהלים הפלסטינים נגד ישראל מבחוץ ובדבר הסיכויים לכונן עם האוכלוסיה הערבית שותפות יציבה ושילוב הולך ומעמיק בתחומי המדינה פנימה.

בחינת המגמות, המסתמנות בשני הצדדים, מצביעה על חשש להסלמת המאבק יותר מאשר על סיכויים ריאליים להקחיית עוקצו. לגורם הערבי אין כורח או מוטיבציה למתן את תביעותיו. לרוב היהודי אין סיבה לשכך את חששותיו. גם אלה הסבורים (כמו כותב שורות אלה), כי, בטווח הארוך, עושים הערבים מקח-טעות בהניחם, כי אין גבול לנכונותו של הרוב היהודי

להשלים עם שחיקת אופיה ויעדיה של המדינה, ועם הניסיון הערבי להשיב על חורבותיה, בהדרגה, את מחוגי השעון לשנות הארבעים של המאה הקודמת, אינם יכולים להתכחש למאזן הפיתויים והסיכונים, הניצב בפני האוכלוסייה הערבית ובפני מנהיגיה בטווח הקצר ואף הבינוני.

הלקח, שלמדו ההנהגה והאליטות הפלסטינים בישראל בתקופה האחרונה, במיוחד בעשור האחרון של המאה ה-20, הוא שרדיקליזציה של התביעות משתלמת. עד כה הוכח, כי רדיקליזציה זו בונה את מעמדם בציבור הערבי בישראל ובאזור, ואינה נענשת בזירה הישראלית ביחסים עם הרוב היהודי. בציבור הפלסטיני בישראל עולה בהתמדה הרף להתרסה לאומית. די שחלק מן המנהיגים הערבים מעיזים להציב אותו בנקודה גבוהה מן המקובל, תוך השלמה של השלטונות והציבור היהודי, כדי שהאחרים לא יוכלו לפגר הרבה אחריהם. בשנות התשעים מילאו את התפקיד הזה חבר הכנסת עזמי בשארה בהצהרותיו ובמהלכיו ההפגנתיים, חבר הכנסת אחמד טיבי בהתגייסותו לשרות אש"פ וערפאת, ולשרות התנועה האסלאמית, בהשתתפותה הפעילה במאבק נגד ישראל בירושלים ובהר-הבית.

יוזמי תהליך הרדיקליזציה נהנים מפופולריות בציבור הפלסטיני בישראל וזוכים למעמד חסר תקדים של לוחמים למען הענין הערבי בקרב הציבור הפלסטיני בשטחים ובפזורה ובקרב הציבור הפוליטי בעולם הערבי כולו. אלה התומכים בו ומצטרפים אליו בדיעבד יודעים, שאין להם ברירה אחרת, אם הם חפצים לשמור על מעמדם. הכל מושפעים, במידה ניכרת מאוד, מן ההשלמה של השלטונות הישראלים עם תהליך הרדיקליזציה של התביעות הלאומיות, המלווה לעיתים גם בלגיטימציה (לפחות משתמעת) של התביעות הללו, בחוגים רחבים של הציבור היהודי. שנים ארוכות אפיינו מנהיגים ישראליים

(הבולט ביניהם נשיא המדינה לשעבר עזר ויצמן) את בעלי התביעות האלה, שהזדהו בגלוי ובמוצהר עם אויביה ויריביה של ישראל כ"אותנטיים". היו בין היהודים גם מי שביזו את הערבים, שבחרו שלא ללכת בדרך הזו, ואף כינו אותם "שטינקרים" או "משת"פים". בחוגים יהודיים רחבים מקובלת התחכמות, המתרצת את ההתנהגות הרדיקלית הזו בכך, שאין היהודים רשאים לצפות, כי האזרחים הערבים בישראל "יצטרפו להסתדרות הציונית".

לא רק שהרדיקליזציה של התביעות הלאומיות הפלסטיניות ומעורבותם הגוברת במאבק הפוליטי נגד ישראל לא פגעה במאמץ המתמיד לשפר את מעמדם של הערבים בישראל לרבות אימוץ מדיניות של העדפה מתקנת, גם הזדקקותם לאמצעים בלתי-חוקיים ואף אלימים ובלתי לגיטימיים בעליל השתלמה בסופו של חשבון - "הלבנה" שיטתית של הבנייה הבלתי-חוקית, השלמה חלקית ואספקת שירותים לכפרים הבלתי-חוקיים, כניעת הממשלה בנושא מסגד שאהב א-דין בנצרת, הסדר הקרקעות בנושא אדמות רוחה ליד אום אל-פחם, ואף ניסיון לפייס את הציבור הערבי ולשפר את תנאיו דווקא בעקבות ההתפרעויות ההמוניות בראש השנה התשס"א.

מדובר לא רק באווירה הציבורית ובלקחים של פרנסי הציבור. בקרב הפלסטינים בישראל מתחולל זה שנים ארוכות תהליך מואץ, שבו כל דור רדיקלי בתביעותיו הלאומיות מקודמו. הדור החדש תמיד בוטה יותר, נרתע פחות מעימות עם השלטונות ועם הרוב היהודי, מצהיר בגלוי על הזדהותו עם אויבי ישראל, ותובע את ביטול האופי והיעדים היהודים של המדינה כתנאי מוקדם לנכונותו לשקול השלמה עמה. עמדות אלה מתחדדות ככל שהוא משכיל ומעורה יותר בחברה הישראלית. הן מלוות במודעות מחודדת למבוכתה של ישראל מול איומים, שאינם צבאיים-קונבנציונליים, ולקריסת

ההרתעה הישראלית כנגדם. עמדותיו של הדור החדש באו לידי ביטוי גם במהומות שיזמו הסטודנטים הערביים סביב "יום הנכבה" בשנת 2000, וגם באירועים האלימים של ראשית אוקטובר, אותה שנה.

במקביל, עובר הזרם המרכזי בציבור היהודי תהליך מתמשך של הפנמת ההכרה, כי הפלסטינים בישראל מהווים איום - שלא לומר אויב. לצד ההבנה שמגלים גורמים בממסד הפוליטי³ ובתקשורת לתביעותיו ולהתנהגותו של המיעוט הערבי, משקפים משאלי דעת-הקהל פסימיות עמוקה של הגורם היהודי לגבי עמדותיהם של הפלסטינים אזרחי-ישראל, ולגבי הסיכויים לשפר את היחסים עימם, ותמיכה נרחבת באפיון קשה של יחסם למדינה. תביעותיהם הרדיקליות של הפלסטינים בישראל והמאמצים מרחיקי הלכת, שנקטו כדי לקדמן אכן משתלמת, כאמור, בתחום יחסם של השלטונות וההישגים המידיים, אך עלותה מתבטאת בעמדותיו של הזרם המרכזי בקרב הרוב היהודי, הרבה מעבר לחלוקה בין ימין ושמאל. המגמות ארוכות הטווח מאופיינות בהעמקת החשדנות ותחושת האיום, והן רגישות גם לאיומים הפוליטיים והדמוגרפיים, ולא רק לאיומים האלימים.

שתי המגמות האלה הגיעו לשיאן בעקבות ההתפרעויות בראש השנה התשס"א. ב - 6/10/2000, מיד לאחר המהומות, פרסם סבר פלוצקר במוסף לשבת של ידיעות אחרונות משאל דעת-קהל שבוצע על-ידי מכון דחף בהנהלת מינה צמח. הסקר התקיים בשתי האוכלוסיות, הערבית והיהודית.

³ בעיקר השמאל, הנוטה יותר לקבל את טיעוניהם, וער לעובדה, כי אינו יכול להשיג רוב בקרב היהודים, והוא תלוי בתמיכה מאסיבית של הציבור הערבי כדי להגיע לשלטון ולקיים אותו, אך גם בקרב גורמים במרכז ואפילו בימין, החוששים מהנזק הציבורי של ביטויים, החורגים מן התקינות הפוליטית.

לפי הסקר, הצהירו רק 18% מן הערבים, כי השתתפו באותם אירועים, אך 84% אמרו, שהתנהגות הערבים בהם שיקפה את הרגשתם. לא מדובר באוכלוסיה, הטוענת לניכור מן הציבור היהודי ברמת הפרט: 72% מהם הצהירו שיש להם חברים יהודים. הממצא העיקרי של אותו משאל היה ש - 66% מן הערבים הצהירו, בעיצומו של הקונפליקט האלים בין ישראל לפלסטינים בשטחים, כי במקרה של קונפליקט ביניהם צריכים הערבים אזרחי המדינה לגלות נאמנות לצד הפלסטיני. רק 13% חשבו שעליהם לגלות נאמנות למדינתם. מעניינת במיוחד היתה תשובתם לשאלה לאיזה צד בסכסוך עליהם לגלות נאמנות "אם המדינה תדאג לזכויות שוות לערבים" - רק 16% נגרעו מן הנאמנות לפלסטינים. כיוון שהתפיסה של שוויון זכויות בקרב הערבים בישראל כוללת גם את המימד הקולקטיבי והלאומי, חשוב להדגיש, כי אף במקרה שהמדינה תיענה לכל תביעותיהם האישיות והקיבוציות, סברו רק כשליש מן הפלסטינים שהם חייבים לה נאמנות. מחציתם סברו, שראוי להזדהות עם מי שנלחם במדינתם, גם כאשר זו מקיימת את כל מה שאזרחיה הערבים דורשים ממנה. באותו משאל עצמו אמרו 74% מן היהודים, כי הם רואים בהתנהגותם של הערבים "בגידה". הערכה חמורה זו הקיפה גם חלק מאלה שהסכימו, שהערבים בישראל מקופחים.⁴

⁴ למי שעומד על ההשוואה המפוקפקת עם השחורים בארצות-הברית (קל וחומר ההשוואה המגוחכת עם המיעוט היהודי שם) ראוי להזכיר, שרק רדיקלים ספורים וזניחים מקרב השחורים נקטו עמדה מקבילה כלפי ארצות-הברית. השחורים עמדו על זכותם לשרת בצבא האמריקאי, אף בימים שאפליה גזעית בוטה וממוסדת שררה שם.

"פתרונות" מדיניים

אין כמעט גורם בקרב הרוב היהודי שאינו מודאג מהידרדרות היחסים עם המיעוט הערבי. המחלוקת העיקרית היא בין אלה הסבורים, שיש להם פתרון יסודי לבעיה הזו, לאלה המכירים בכך ש"פתרון" כזה כלל אינו בנמצא. לעיתים, דומה, שהצורך להציע "פתרון" מביא למיקום הבעיה בתחום שבו נדמה למציעים, שמצוי פתרון זמין. אשליית הפתרון משותפת לאלה בקוטב האחד של הרצף, המציעים לפייס את האזרחים הערבים גם על חשבון הצרכים החיוניים של המדינה היהודית, ולאלה בקוטב השני, המציעים לדכאם או להיפטר מהם בעזרת "פתרונות" כוחניים. בחינה עניינית של ה"פתרונות" ברוח זו חושפת במהרה את הרלוונטיות המוגבלת שלהם ו/או את חוסר המעשיות שלהם.

ה"פתרון" הכלכלי: מעל כל חזיונות השווא מתנשא ה"פתרון" הכלכלי. מציעיו מניחים, כי חתירה מואצת לשוויון כלכלי, והפסקת הקיפוח של האוכלוסיה הערבית בתחום זה תקהה מאוד את עוקצו של העימות בין היהודים לערבים בישראל, במיוחד אם ילוו במדיניות נחרצת של העדפה מתקנת. רבים מהם מנוסים מכדי לצפות בתמימות להרמוניה בין יהודים וערבים, גם אם יושגו שוויון כלכלי ושוויון הזדמנויות בתחומים אזרחיים אחרים. עם זאת, הם מניחים, שהמצוקה הכלכלית מסבירה את הגרעין הקשה של המרירות והניכור, ומצפים, שפתרונה יעלה את הצדדים על מסלול של שותפות אזרחית. הם מניחים, כי הדבר יאפשר את פתרון המחלוקות ביניהם בתוך המסגרת היהודית והדמוקרטית של המדינה, על-פי הפרמטרים של ההסדרים

המקובלים בין מרכיבים אחרים של החברה הישראלית, מבלי לנתץ את המסגרת עצמה.

תפיסת ה"פתרון" הכלכלי (ואף הרחבתו להבטחת שוויון אישי וקהילתי מעבר לתחום הכלכלי הצר) בוחרת להתעלם משתי עובדות מכריעות, או להמעיט מאוד ממשקלן.

הראשונה היא, שדוברי הזרם המרכזי של הפלסטינים בישראל מבהירים, בכל דרך אפשרית, שבעיניהם המצוקה הכלכלית ואי-השוויון האזרחי, עם כל חשיבותם, אינם הגרעין הקשה של תביעותיהם. הם מבהירים, כי מדינה בעלת יעדים ואופי לאומיים יהודיים היא בעיניהם בלתי לגיטימית מעיקרה, וכי הם נחרצים בדעתם להיאבק בה, בלא קשר לרמת-החיים ולמידת השילוב שיוצעו להם.

השניה היא, כי יש מתאם חיובי דווקא בין שיפור רמת-החיים, ההשכלה והשילוב בחברה הישראלית, לבין הרדיקליזציה של התביעות והדבקות במאבק נגד המדינה היהודית.

כדי למנוע אי-הבנה יש להדגיש בכל לשון של הדגשה, כי שני אלה אינם צריכים ואינם יכולים למנוע את התהליך המתמשך של צמצום הפערים והרחבת השוויון, המתחייבים מערכיה הבסיסיים של ישראל. אלא, שמי שנאחז בתהליך הזה וקורא להאיצו, בתקווה לשכך את העימות הלאומי, ייקלע בוודאות לאכזבה קשה. ניסיון העבר מלמד, כי צמצום הפערים והגברת השוויון והשילוב רק שכנעו את הפלסטינים, כי הם יכולים להתמיד במאבקם הלאומי הקולקטיבי לקרקוע יסודותיה היהודיים של מדינת-ישראל, ואפילו להיכנס לעימותים אלימים עם השלטונות, מבלי שייפגע התהליך המתמשך של שיפור רווחתם האישית והקבוצתית.

בשנות התשעים היתה פריצת דרך בכל התחומים האלה. כך, למשל, הועברו מיליארדי שקלים לעידוד הילודה במגזר הערבי, במסגרת מכניזם שנועד במקורו לפצות את היהודים על האובדן הדמוגרפי בשואה ועל אובדן ההכנסות הכרוך בשירות הצבאי (קצבאות הילדים). חוק הבריאות הממלכתי העביר מיליארדים נוספים ממשלמי המס היהודיים למקבלי השרות הרפואי הערבים (ומסביר, במידה רבה, מדוע היהודים משלמים עבור שירותי בריאות הרבה יותר ומקבלים שרות פחות טוב). אפילו הערבים ותומכי תביעותיהם מודים, שהושגה קפיצת-מדרגה בהשקעות בתחום החינוך במגזר הערבי. החלטת בג"צ - קעדן ("קציר") הכניסה פוטנציאל של שינוי דרמטי לטובת הערבים גם במימד הלאומי. למרות כל אלה, אופיינו שנות התשעים, יותר מכל עשור אחר בתולדות מדינת-ישראל, ברדיקליזציה של התביעות הלאומיות הערביות, וסימנו את פרשת המים, שבה העמיד הזרם המרכזי של הציבור הערבי בגלוי ובאופן בוטה את חיסול יעדיה ואופיה היהודי של המדינה כתנאי מוקדם לנכונותו לשקול לגיטימציה שלה. בסופו של העשור הזה יצא המיעוט הערבי בהמוניו למאבק אלים, חסר תקדים בהיקפו ובחומרתו, באותה עת עצמה, שאויביה הפלסטינים של המדינה אסרו עליה מלחמה מבחון.

לנוכח המציאות הזו מוכנים חלק מאלה המבקשים להגן על התפיסה, המציבה במוקד המשוואה את שאלת המצוקה הכלכלית והשוויון, לסגת לקו הגנה שני - הטענה, כי אין די בצמצום מדורג ואבולוציוני בתחום זה, וכי רק צמצום דרמטי של הפער או סגירתו, מניה וביה, תביא לקיצור של הניסיון המתמשך והמחריף של המיעוט הערבי לקעקע את אושיותיה היהודיים של המדינה. הטיעון הזה מעורר שני קשיים חמורים:

הקושי הראשון כרוך בהשלמה, שהוא מבטא, עם מאבק של אזרחים נגד עצם הלגיטימיות של מדינתם, הכולל הזדהות גורפת עם אויביה, שיתוף פעולה אתם ושימוש באמצעים אלימים, בטענה שלא זכו לשוויון מלא. השלמה כזו היא מרשם בדוק לאנרכיה, שתוליך, בתוקף הגיונה הפנימי להתפרקותה של כל המדינה.

הקושי השני הם החסמים התרבותיים, החברתיים והפוליטיים של האוכלוסיה הערבית עצמה, המונעים, בשלב זה, כל סיכוי להשוואת רמת-החיים הממוצעת של הערבים בישראל לזו של היהודים. מדובר בשיעור השתתפות בכוח העבודה, שהוא כמחצית השיעור של היהודים. שיעור כזה, הנובע בעיקר מריבוי ילדים מתחת לגיל העבודה והימנעות רוב הנשים מלצאת לעבודה, מבטיח התמדת המצוקה הכלכלית ושמירת קיומו של פער מול האוכלוסיה היהודית. נתונים דומים, על רקע דומה, גורמים לעוני בקרב שתי אוכלוסיות המצוקה בישראל - החרדים והערבים. בשני המקרים מדובר באוכלוסיות הנתמכות במיליארדי שקלים בשנה, המייצרות מעגל מצוקה מתמשך לדורות בשל המבנה המשפחתי והחברתי שהן מעדיפות. שתיהן בונות את כוחן הפוליטי ואת תביעתן למשאבים ממלכתיים על המצוקה הזו ובשתיהן אין למנהיגות קצרת-הראות כל מוטיבציה לשבור את המעגל הזה.

ההשוואה לחרדים ממחישה את הצרוף של שני הקשיים שהוזכרו. אין דרך להשוות את רמת-החיים של אוכלוסיות, הבוחרות להשתתף בכוח העבודה במחצית שיעור ההשתתפות של האוכלוסיות, שעמן הן דורשות לכונן שוויון, מבלי לעוות עד היסוד את המבנה הכלכלי. עיוות כזה יביא, במוקדם יותר מאשר במאוחר, לקריסת המבנה הכלכלי כולו. אם תמומש מדיניות הרסנית כזו, אכן יצטמצמו הפערים, כיוון שכל החברה תיקלע למצוקה כלכלית

מתמשכת, במבוי סתום, שלא יאפשר לה עוד להיחלץ מן המילכוד. חשוב להדגיש, שאין מדובר בתביעה מן הערבים והחרדים לתרומה שווה למאמץ הלאומי הכלכלי, במונחים של תרומה לתוצר בשיעור המקביל לשיעורה באוכלוסיית המדינה. תביעה בלתי-ריאלית כזו גם תאפשר לערבים להסתתר מאחורי טיעונים בדבר קיפוח, ובדבר חסימת הגישה למקצועות המכניסים. מדובר בתביעה לשיעור שווה של מאמץ - שיעור השתתפות בכוח העבודה - שהאוכלוסיה הערבית אינה מוכנה לאמץ, בשל עדיפויותיה החברתיות, התרבותיות והפוליטיות.

השוואה כזו של רמת-החיים הופכת פחות ופחות אפשרית, ככל שגדל שיעורן של הקבוצות הנתמכות באוכלוסיה. הערבים והחרדים זוכים להכנסה קטנה יותר לנפש, בעיקר משום ששיעורי הריבוי הטבעי שלהם גבוהים הרבה יותר. הריבוי הזה מגדיל את שיעורם באוכלוסיית המדינה. השוואה מלאכותית של רמת-החיים של הערבים בישראל עם הממוצע המקובל בקרב יהודים לא חרדים מטילה על הגורם היצרני העיקרי, ששיעורו באוכלוסיה הולך וקטן, לשאת על כתפיו גורם נתמך, ששיעורו באוכלוסיה הולך וגדל. לא צריך להיות כללן מבריק, כדי להבין שלמהלכים כאלה יש גבול כלכלי אובייקטיבי, שמעבר לו תחדל המערכת כולה לתפקד.

לסיכום, אפשר לקבוע, כי יש רק זיקה משנית בין הגורם הכלכלי לבין העימות הלאומי, ההולך ומחריף, בין יהודים וערבים במדינת-ישראל ובינו לבין המאבק הלאומי הצפוי ביניהם בעתיד הנראה לעין. הרדיקליזציה של התביעות רק הווצה במהלך השיפור הבולט במצבם הכלכלי של הפלסטינים בישראל, וצמצום הפערים בינם לבין היהודים. אין סיבה, שהמשך השיפור והגברת השוויון ימלאו תפקיד מרכזי במיתון הרדיקליזציה, קל וחומר בהיפוך המגמה.

בתנאים האובייקטיביים הקיימים, אין כל סיכוי, ממילא, לסגירת הפערים, כיוון שהדבר אינו אפשרי ללא שינוי דרמטי במאפייניה של החברה הערבית בישראל, מכיוון שהרוב המכריע של הערבים ומנהיגותם מתנגדים לו. המגמה של שיפור כלכלי והגברת השוויון תימשך ממילא, כתוצר של אילוצי המכניזמים הפנים-ישראליים, אך אין כל בסיס לצפות שהדבר יביא לריכוך המאבק הלאומי ולנכונות ערבית להשלים עם המדינה היהודית, אפילו יואץ התהליך הזה במידה ניכרת.

שילוב ו"ישראלזציה": פתרון נוסף המוצע להתמודדות עם הניכור הגובר והרדיקליזציה של התביעות הערביות הוא הגברת השילוב בחברה הישראלית. הטענה המלווה בדרך-כלל את התפיסה הזו גורסת, כי ממילא מתקיים תהליך "ישראלזציה", המקל מאוד על השילוב, כיוון שהמיעוט הערבי אימץ הרבה מאורחות חייו ומערכיו של הציבור היהודי. אחת ה"עדויות" לתהליך הזה הוא דבקותם של ערבים באזרחותם הישראלית. בדיקת התפיסה הזו לפרטיה מגלה במהרה, כי היא מנותקת מן המציאות, ומפרשת תהליכים, המתרחשים בחברה הישראלית על יסוד מאוויי-לב יותר מאשר בהקשרם הרלוונטי.

מעקב אחר מגמת הרדיקליזציה של התביעות תגלה במהרה, כי דווקא הפלסטינים, ששולבו בחברה הישראלית והתערו במערכותיה, הם אלה המציגים את התביעות הרדיקליות ותומכים בהן. רוב מנהיגי הציבור הערבי מכירים את החברה הישראלית לפני ולפנים, ומפעילים את מנופיה במיומנות, המעוררת את קנאתם של יהודים רבים. הדורות הצעירים יודעים עברית היטב, ורבים מהם חושבים בעברית ומעדיפים לדבר בה. רבים מהם השתלבו

היטב בממסד הפוליטי, התרבותי והאקדמי. ככל שאפשר להצביע על מתאם בין השתלבות בחברה הישראלית לבין נכונות להשלים עם המדינה היהודית, בניסיון לקדם את השוויון מבלי לחתור תחת אושיתיה, המתאם הוא דווקא בין השתלבות לבין תביעות, שהרוב היהודי רואה כחורבן המדינה.

ניסיון לתרץ מציאות זו בהעדרה של השתלבות עמוקה (קל וחומר מוחלטת) מתעלם מן הדגש על תביעותיו של הקולקטיב הלאומי, הצוברת תאוצה מן ההעדפה הערבית, לשמור על הייחוד הלאומי, על ייחודם של ישובים ואפילו של גושי ישובים ערביים. במקרה הטוב, מדובר בהתעלמות מן המגמות הברורות בתחום זה. במקרה הטוב פחות, מדובר בניסיון לתרץ את העוינות הפוליטית ואת התביעות הרדיקליות בהתנהגותו של הרוב היהודי. על מי שטוען, כי המגמה הקיימת תתהפך, מוטלת חובת ההוכחה, במיוחד כאשר ה"משולבים" עצמם מדגישים שוב ושוב, כי השאלה הלאומית ולא ענין השילוב הוא הגרעין הקשה של תביעתם. אם דווקא "המשולבים" יותר הם המעלים, יותר מזולתם, את התביעות, שהרוב היהודי רואה כחתיירה תחת אושיותו, כיצד יוכל הרוב הזה להפקיד דווקא בידיהם, במסגרת שילוב עמוק ושלם, עמדות-כוח שיאפשרו לערבים לממש את כוונתם המוצהרת לפעול נגד המדינה היהודית, תוך הזדהות גמורה עם אויביה?

אין בכל אלה כדי לשלול את העובדה, שהרוב היהודי אינו מעודד את השתלבותם של ערבים בעמדות כוח של המערכות השונות בישראל, לא רק בשל החשש המוצדק, שהערבים יעשו בהם שימוש לרעה במהלך מאבקם הלאומי, אלא גם משום שאין הוא רוצה להשמיט מידי עמדות כוח. אכן, לא ראוי להמעיט מחשיבותם של המנגנונים, שנועדו תמיד לשמור על עמדות הכוח לאנשים "משלנו", גם בקרב קבוצות שונות בקרב הרוב היהודי. אלא,

שיש מרחק רב בין שני אלה לבין הטענה, כי מידה גדולה יותר של שילוב תשנה באופן מהותי את מאפייני המאבק הלאומי בין יהודים לערבים בישראל. בטענות בדבר "ישראלזציה" יש גרעין של אמת, אך בין הגרעין הזה לבין המסקנות, בדבר השילוב וריכוך הסכסוך הלאומי אין ולא כלום. גרעין האמת של הישראלזציה נוגע לשני מאפיינים הרלוונטיים לענייננו. הראשון הוא הכרה באיכות החיים שיצרו היהודים (בלא תלות מכרעת ברמת-החיים) ורצון ליהנות ממנה. המאפיין השני הוא ישראלזציה אינסטרומנטלית של שיטות המאבק הלאומי, שאימצו הפלסטינים בישראל. לכאורה, נראה ששני אלה מבשרים תקווה גדולה לשיכוך העימות בין יהודים וערבים, בהנחה שהערבים אימצו אמצעים דמוקרטיים וחותרים לרגיעה, כיוון שרק היא תאפשר את מימוש ההישגים בתחום איכות החיים.

אלא שבחינה יסודית יותר של הענין מגלה, שמדובר בהתרשמות שטחית. ראשית, אף שהאוכלוסיה הערבית מתקנאת באיכות החיים של הציבור היהודי, אין הזרם המרכזי בקרבה מוכן, בשלב זה, לשלם את המחיר הכרוך באימוצה, במונחים של נטישת אושיותיו של הסדר החברתי המסורתי המקובל עליו. המכשול העיקרי בדרך אל מסגרת חיים פלורליסטית וחופשית אינו העימות עם היהודים, אלא החרדה מפני אובדן היציבות והבטחון, הכרוכים בנטישת המסגרת המוכרת מדורות. התופעה מוכרת מחברות מזרח תיכוניות אחרות, שהיו במגע מתמשך ואינטימי עם גורמים שונים של התרבות המערבית (למשל בלבנט). גם שם לא היה מדובר במכשול חיצוני, אלא בגורם אנדוגני.

המאפיין השני של ה"ישראלזציה" הטעה רבים וטובים, כולל חוקרים מנוסים, שהתעלמו מן האבחנה בין שתי תופעות שונות בתכלית.

האחת היא אימוץ, מתוך הכרה, של "כללי המשחק" המקובלים במערכת הדמוקרטית, לרבות הנחות היסוד הערכיות, מהן נגזרים "כללי המשחק" האלה. במסגרת זו ניתן להשתמש במכניזמים, שהמערכת הדמוקרטית מעמידה לרשות מי שמקבל את הנחות היסוד ו"כללי המשחק" הנזכרים, כדי להתמודד על שיפור מעמדו היחסי של המיעוט, אף על חשבון זכויות-היתר של הרוב. התנאי הוא, שמדובר בשכנוע, המבוסס על מכנה משותף מוסכם, שנוגע לאושיותיה של החברה ושל המסגרת המדינית.

השניה היא שימוש אינסטרומנטלי באותם מכניזמים לגיטימיים, בניסיון לשנות את "כללי-המשחק" מיסודם. כאן מדובר בהתעלמות או בפסילה של המערכת הערכית ממנה נגזרים אותם "כללי-משחק", במסגרת ניסיונו של המיעוט לקעקע את אושיות-הקיום של הרוב, שבלעדיו אין הרוב רואה טעם קולקטיבי לקיומו.

הדמיון בין שתי התופעות האלה הוא שטחי, ומתבסס על שימוש באמצעים דומים, למרות שההקשר שונה בתכלית. המאבק הערבי נגד המדינה היהודית קרוב הרבה יותר לקוטב האינסטרומנטלי מאשר למתכונת הראשונה. גרעינו של המאבק אינו מתמצה בשכנוע הרוב לחולל שינוי אינקרימנטלי מוגבל, ולהעביר משאבים חומריים ופוליטיים לידי המיעוט על-יסוד מכנה משותף מוסכם. הגרעין הקשה הוא דה-לגיטימציה של המסגרת היהודית עצמה, והתניית הפסקתו של המאבק הלאומי בהרס המרכיב, שהוא טעם הקיום שלה בעיני הרוב היהודי.

אף השימוש באמצעים הלגיטימיים מטעה - המאבק הלגיטימי מתקיים בצל שימוש מקביל ונרחב באמצעים שאינם חוקיים, בפסילה גורפת של הלגיטימיות של צווי בית-המשפט בתחומים קריטיים בחשיבותם, ובצל איום

מפורש לפנות לעימות אלים בהיקף נרחב, השואב את אמינותו מאלימות רבתי, מן הסוג שהופגן באוקטובר 2000. הוא מתקיים על רקע הזדהות בוטה עם כל אויבי ישראל ועם המלחמה, הגרילה והטרור שהם מפעילים נגד המדינה ונגד היהודים. העובדה, שבצד האמצעים הבלתי-לגיטימיים, והיעד המפורש של הרס המרכיב, הנותן לרוב היהודי את טעם הקיום, יש שימוש גם באמצעים לגיטימיים, מעיד על קבלת הערכים והעכבות של חברה דמוקרטית, באותה מידה שבה מעיד על עצמו מי שהורשע בפלילים, השוכר לעצמו עורך-דין ונזקק למערכת המשפטית, כי בכך קיבל על עצמו את ערכיה של חברה, שקיבלה עליה מתוך הכרה את מרות החוק.

קשה להשתית תקווה לשילוב בן יהודים לערבים בישראל על מתכונת כזו של "ישראלזציה". דגל השוויון, הנישא במאבק הזה, עלול להטעות. דוברי הפלסטינים בישראל ומנהיגיהם מזכירים שוב ושוב, שלא מדובר רק בשוויון אישי של הפרטים, אלא בעיקר בשוויון לאומי של הקולקטיב. שוויון כזה מוגדר במונחים, שאינם מותירים ספק, כי משמעו הוא ביטול המרכיב היהודי של המדינה ומכניזמים של מאבק דמוגרפי (כגון "שיבת" פליטים ועקורים), המיועדים להפוך את הרוב היהודי למיעוט בתוך זמן קצר יחסית.

אם לא די בכל אלה כדי להצביע על המכשולים הניצבים בתנאים הנוכחיים בפני תקוות השילוב הפשטנית, אפשר להזכיר גם מרכיב אובייקטיבי, המעוגן בעמדותיהם (הסובייקטיביות) של שני הקולקטיבים, שביניהם מוצע השילוב הזה. ספק, אם האיבה וחוסר האימון בין הרוב היהודי והמיעוט הערבי התקרבו אי פעם לשיאים אליהם הגיעו בעקבות מהומות אוקטובר 2000, כאשר רוב האוכלוסיה הערבית (לא רק מנהיגיה) הצהירה, במשאל דעת-קהל, כי היא מזדהה כעקרון עם אויבי המדינה, הנלחמים בה, ורוב מכריע

בקרב היהודים ראו בהתנהגותם של הערבים "בגידה". במשאל אחר הצהירו רוב היהודים ורוב הערבים, כי אפילו יהיה הסכם שלום בין ישראל לרשות הפלסטינית "לא יהיו יחסי אמון ושכנות טובה בין היהודים והערבים (בישראל), ולא משנה איך תתנהג הממשלה כלפי הערבים במדינה"⁵.

כדי להבין את עומקו של השבר, ראוי ללכת אל מעבר לאירועים עצמם, ולבחון את תודעתם של הצדדים. מהומות אוקטובר מימשו בעיני הזרם המרכזי של הרוב היהודי את הסיוט, שעיצב את היחס אל המיעוט הערבי בשנות החמישים והשישים: הצטרפות האוכלוסיה הערבית העוינת כגיס חמישי אל הגורמים הערביים מחוצה לה, האוסרים מלחמה על המדינה היהודית. אמנם, הפעם לא מדובר במדינה חלשה או בסיוע של ממש למלחמה קונבנציונלית, שמטרתה השמדת ישראל, אך מדובר בהשתתפות באותו סוג מלחמה מתמשכת בעצימות נמוכה, שישראל מתקשה למצוא לו מענה פוליטי מניח את הדעת, במיוחד כשהיא מתנהלת במקביל מבית ומחוץ.

בתודעתו של הציבור הפלסטיני בישראל מתקבעים והולכים אירועי אוקטובר, כהכחה ניצחת לנחרצותו של הרוב היהודי לדכא באלימות רצחנית את המיעוט הערבי ואף להשתיק את מחאתו הלגיטימית נגד המצב הבלתי נסבל, שאליו דחקה אותו המדינה היהודית. תחושה זו מתעצמת והולכת בשל האיתותים הסותרים, שהוא מקבל מן הרוב היהודי - חשדנות עוינת בקרב הציבור הרחב, מול התנצלות ואובדן הבטחון העצמי של גורמי ממשל וחלק מן האליטה.

⁵ אפרים יער, יחסי יהודים וערבים אזרחי-ישראל - אוקטובר 2000, עמותת "בשער" ומרכז תמי שטיינמץ למחקרי שלום, אוניברסיטת תל-אביב, ינואר 2001.

מגמות שליליות אלה בתודעת הצדדים מזינות אלה את אלה - הזרם המרכזי בקרב הערבים מפתח תחושת מצור, ומנהיגיו מבליטים את התרסתם נגד המדינה היהודית. אלה מסתלקים בשעת מבחן פוליטית משותפתם, אפילו מהפרקליטים המסורתיים של ענינם בפני הרוב היהודי, מקרב גורמי השמאל בזירה הפוליטית והציבורית. הזרם המרכזי בקרב היהודים מסיק מן ההתגייסות הערבית המלאה להטלת האשמה במהומות אוקטובר על תגובת היהודים ומדינתם להתפרצותם האלימה, כי לא מדובר בהתפרצות חד-פעמית המעוררת חרטה, אלא באיום של קבע, התלוי כחרב דמוקלס, כל עוד אינו מקבל את תכתיבי הערבים. בתודעת היהודים מתקשר הדבר עם מה שלמדו מאז הסכמי אוסלו על שיטת המאבק של אש"ף, הזוכה להזדהות כוללת של אזרחי המדינה הערביים: תביעות, שקיץ אינו נראה באופק, בלא נכונות לתמורה של ממש, איומי אלימות מתמידים, והתפרצויות אלימות מאורגנות באופן "ספונטני" על-ידי המנהיגות.

באווירה כזו של חשדנות עוינת ועמוקה מאי-פעם, קשה לצפות לשילוב ולשותפות של ממש. אף כי בתחומים מוגדרים ניתן לכפות העסקת מספר גדול יותר של ערבים בתחומים רבים יותר ובעמדות בכירות יותר, הדבר יקדם, אך בשוליו, את תהליך שילוב הפלסטינים בחברה הישראלית. ודאי שלא ניתן לצפות, בתנאים הנוכחיים, לשינוי חיובי של ממש בתחום היחסים בין יהודים וערבים בישראל, קל וחומר ל"פתרון" שישכך את המאבק הלאומי; ספק אם ניתן לצפות אפילו, שיבלום את העמקתו והחמרתו. במקרה הטוב ביותר (שאינו צפוי בעתיד הנראה לעין), אפשר לצפות לתוצאה חיובית רק בכיוון ההפוך - אם אכן יתחולל מטעם אחר תהליך של שיכוך העימות הלאומי, או אז יהיה סיכוי להתפתחות מגמה של שילוב ו"ישראלזציה", שמעבר

לתחום האינסטרומנטלי. גם במקרה זה צפוי תהליך ממושך מאוד, המוגבל במידה ניכרת בהישגיו, בשל הבדלים תרבותיים עמוקים בין שתי הקהילות.

"פתרונות" אחרים: לצד ההצעות העיקריות ל"פתרון", שישכך את העימות הלאומי - בתחום השוויון הכלכלי ובתחום השילוב וה"ישראלזציה" - מופיעים, לעתים, טיעונים מעשיים עוד פחות, הראויים, לפחות, לאזכור קצר.

אחד הטיעונים הללו מתייחס ברצינות לתביעה הפלסטינית בישראל לכונן בה "מדינת כל אזרחיה", בהנחה שלא מדובר בניסיון למוטט את המדינה היהודית בסיסמה העשויה לשכנע יהודים תמימים לתת את ידם לכך, אלא בניסיון רציני למצוא מזרז לשוליותם של האזרחים הערביים בחברה הישראלית. אלא שמדובר במקסם-שווא, כיוון שמשמעותה האמיתית של הסיסמה "מדינת כל אזרחיה" בלתי-נסבלת דווקא לערבים עצמם, בעוד שהגרסה הרצויה לאזרחים הפלסטינים - "מדינת כל לאומיה" או "מדינה דו-לאומית" - היא בלתי-נסבלת ליהודים. "מדינת כל אזרחיה", כמשמעותה בתקדימים ההיסטוריים מאז המהפכה הצרפתית, אינה נסבלת לערבים, כיוון שהיא שוללת מן הפלסטינים בישראל את המעמד החשוב הניתן לקולקטיב שלהם - בעיקר במסגרות הייחודיות, הבנויות על השפה הערבית. היא גם כרוכה בתהליך של התבוללות, ואובדן הזהות הייחודית (קל וחומר הלאומית). הפלסטינים בישראל רוצים את ההפך הגמור - שוויון לאומי: "מדינת כל לאומיה" או "מדינה דו-לאומית", שתחזק עד מאוד את מעמדו של הקולקטיב הלאומי. כבר הוסבר בהרחבה לעיל מדוע הגירסה הזו אינה בסיס לפשרה מוסכמת עם הרוב היהודי, הרואה בה את חורבן מפעלו הלאומי.

ניסיון לעקוף את הניגוד העמוק בין שתי הגרסאות בסיסמה של פדרליזם או קונפדרליזם יגיע לאותו מבוי סתום, מרגע שייבחנו משמעויותיה של הסיסמה הזו בפועל ויתברר, כי הערבים צריכים לוותר על זהותם, או (צפוי יותר), שהיהודים יידרשו להסתלק מן הדומיננטיות הלאומית שלהם. מסגרות פדרליות או קונפדרליות מקיפות יותר, הכוללות את הישות הפלסטינית בגדה וברצועה ואולי גם את ממלכת ירדן, אינן מעשיות יותר: כדי שאלה יתפקדו צריך לממש את ההזיות אודות "מזרח תיכון חדש", דווקא באחד הצמתים האלימים וטעוני הרגשות ביותר באזור. מאז הסכמי אוסלו מגלה הציבור היהודי ספקנות לנוכח להטוטי ניסוח מרבעי-מעגל, המתיימרים לטייח שברים לאומיים, ואינו צפוי להתפתות להם דווקא בתחום הנוגע בו באופן ישיר כל-כך.

גם בקוטב השני אין "פתרונות" מעשיים. גם אם מתעלמים משאלות מוסריותן של הצעות בתחום זה, ברור, כי הניסיון להיפטר מאוכלוסייה ערבית אינו מעשי יותר מן החתירה להיפטר מן היהודים. הדברים אמורים לא רק בהצעות לטרנספר, הזכות לתמיכה רק בשוליים הצרים של הימין הקיצוני ביותר בישראל (אף שם נזקקים לסיסמה השקרית של "טרנספר מרצון"). גם האפשרות להעביר את השטחים המאוכלסים בצפיפות בערבים בוואדי ערה ובמשולש למדינה הפלסטינית אינה מעשית. היא אינה מעשית, כיוון שהערבים אזרחי-ישראל מתנגדים לה, אף שמדובר בהעברת כפריהם ואדמותיהם למדינת הלאום שלהם.

התנגדותם העזה של הערבים מציבה את התומכים היהודיים שלה מול הכורח לשלול באופן חד-צדדי את אזרחותם של רבבות חבריה של קבוצה אתנית לאומית. כאשר תתברר משמעותו של הכורח הזה, יקרוס בדיון הציבורי בישראל גם נימוקים כבדי משקל המסבירים, כי אין מדובר בנישול, כי ישראל

מוותרת על אדמתה הריבונית, כדי לספק את כמיהתם של אזרחים לחיות במדינה, המשרתת את מאווייהם הלאומיים והקולקטיביים, אחרי שפסלו מעיקרה את המדינה, שהקימו היהודים כדי לשרת את מאווייהם הלאומיים והקולקטיביים. בשל הסיכוי המפוקפק של ההצעה לשלילת אזרחות לזכות בתמיכתו של הרוב היהודי, ספק אם יהיה צורך להעמידה למבחן הקהילה הדמוקרטית המערבית.

מהערכת-מצב לתכנית-פעולה

בין אשליות לבין רפיון ידיים - בקרת נזקים: בעוד שהקולקטיב של אזרחי-ישראל הפלסטינים מגדיר באופן ברור את יעדיו הלאומיים במאבק עם הרוב היהודי, סובל הרוב היהודי ממבוכה. המבוכה הזו נובעת בעיקר מהכרה בקושי להשיג השלמה של המיעוט הערבי עם המינימום החיוני ליהודים, ומהספק בדבר מעשיותם של הפתרונות המוצעים. אירועי השנים האחרונות, במיוחד אלה של החודשים האחרונים, מעמיקים את ההכרה הזו ואת הספקות הללו. הדעת נותנת, שהעתיד הקרוב יחייב את הרוב היהודי להתפכחות קשה ומתסכלת אף מזו שחווה לאחרונה.

מציאות קשה זו עלולה להביא רבים בציבור היהודי לאחת משתי תגובות בלתי-פרודוקטיביות: בקוטב האחד צפויה היצמדות ביתר שאת ל"פתרונות"-שווא, בהנחה, שהניסיונות לממשם בעבר לא הרחיקו לכת די הצורך. בקוטב השני ייתכן רפיון ידיים, בהנחה, שממילא הכל חסר סיכוי. התגובה בקוטב הראשון תניב פירות באושים, כיוון שניתוח מוטעה של המציאות ואימוץ אמצעים בלתי-פוריים, הנובעים מניתוח כזה, אין מנוס שיוליכו למבוי סתום.

התגובה בקוטב השני תקל על התפתחותם של תהליכים סטיכיים, שכבר הוכיחו את פגיעתם הקשה במרקם החיים של החברה הישראלית, ותאפשר את מיצויים, עד כדי משבר חסר תקדים בחומרתו ובהשלכותיו.

מה שנדרש לנוכח הקשיים האובייקטיביים, שנידונו כאן בהרחבה, ולנוכח הסכנות של אימוץ אחת התפיסות הקוטביות שהוזכרו לעיל, היא תכנית פעולה מעשית, צנועה ביעדיה ובציפיותיה, שתתמקם במרחב הגדול שבין שיגיונות ה"פתרון" לבין ההשלמה חסרת-האונים עם התהליכים ההרסניים,

העוברים בשנים האחרונות על הפלסטינים אזרחי-ישראל. את מהותה של תכנית הפעולה הזו אפשר לאפיין כ**בקרת נזקים**. מטבעה, תכנית כזו מלהיבה ומבטיחה הרבה פחות מן ה"פתרונות" שהוצגו, ומהבטחות השלום, שהם אמורים להשתבץ בה, כיוון שהיא משלימה בלית-ברירה (מסיבות שהוסברו בהרחבה) עם התמדת המאבק הלאומי ועם חתירתם המתמשכת של האזרחים הפלסטינים נגד אופיה ויעדיה היהודיים של מדינת-ישראל.

בקרת נזקים כשמה כן היא - מניחה שהנזק כבר הוסב, כי התנאים, שחוללו אותו, עדין שרירים, וכי האופציה של כינון המצב הרצוי אינה עומדת, בשלב זה, על הפרק. היא מבקשת לצמצם את הנזקים, ולמנוע מהם להידרדר לכלל אסון, שאין ממנו תקומה. היא אינה נתפסת לאוזלת-יד, ומניחה, שהצלחתה בתחום המוגבל היא בגדר תנאי מוקדם להסדר רצוי, יסודי, ומספק יותר, אם וכאשר ייווצרו התנאים, ולו בטווח הארוך, שיהפכו הסדר כזה למעשי.

תכנית הפעולה לבקרת נזקים עתידה לשלב התמודדות עם האתגר בתחומים שונים, והפעלה מקבילה של מקצת האמצעים, הנדרשים להשגת יעדיה כבר בטווח המידי. עם זאת, ראוי להבחין בין אמצעים הצפויים לשאת פירות בטווח הקצר, לבין כאלה הצפויים להניב רק בטווח הבינוני ובטווח הארוך, גם אם יוחל בהפעלתם מייד. הבעיה העיקרית היא בעיצוב הסכמה לאומית של הרוב היהודי על הצעדים שראוי לנקוט. הצעדים היעילים ביותר (אף שהשפעתם צפויה רק בטווח הבינוני והארוך) מחייבים, כתנאי מוקדם, התארגנות מחדשת של המפה הפוליטית הפנימית בישראל. התארגנות זו דרושה ואפשרית מסיבות רבות וחיוניות, שאין להן דבר עם שאלת המיעוט הערבי

בישראל. עיצוב הסכמה לאומית גם בשאלה זו היא תוצר לוואי חשוב של תמורה זו.

היערכות פוליטית מחודשת: רוב מרכיביה של תכנית הפעולה שהוזכרה (למעט ההפרדה - ר' להלן) מחייבים נחישות פוליטית, ראייה מקפת וארוכת-טווח של היעדים הלאומיים, וסבלנות להמתין לתוצאות. כל אלה הם מצרך נדיר בזירה הציבורית הישראלית, ונושאייהם המעטים בזירה הזו מצויים, בעת האחרונה, בסכנת הכחדה פוליטית. אפשר להמליץ על המרכיבים האלה, ואין להוציא מכלל אפשרות ממשלה שתאמץ חלק מהם. עם זאת, במבנה הפוליטי הקיים, סיכויי המימוש קטנים עד מאוד, ואף במבנה משופר לא ברור, אם תימצא המנהיגות הלאומית שתתגייס לבצעה.

תוצאות הבחירות והמשאלים בשנים האחרונות מעידים, שהמבנה המפלגתי והפרלמנטרי בישראל הוא אנכרוניסטי. במרכז הבמה הפוליטית קיים זה מכבר אלקטורט גדול, שאינו משתקף במצע הפוליטי, שאפיין בעבר את הליכוד או את מפלגת העבודה על גלגוליה השונים. בתחום החברתי-כלכלי זזה כל המערכת ימינה, השמאל, ברובו הגדול, נטש את הסוציאליזם, והכל אימצו גירסה זו או אחרת של כלכלת שוק גלובלית. בתחום היחס אל הערבים זזה כל המערכת שמאלה, הימין נטש ברובו הגדול את חזון ארץ ישראל השלמה, והכל משלימים עם כינונה של ישות מדינית פלסטינית ממערב לירדן. גם הנהגת מפלגת העבודה זזה שמאלה (חלק חשוב ממנה - אל השמאל העמוק), אך סיכוייה לזכות בבחירות תלויים ביכולתה להעמיד בראשה מנהיג שישכנע את האלקטורט שבמרכז, שהוא שולל את התיזות השמאליות המקובלות על מפלגתו - רבין ב - 1992 וברק ב - 1999 (אחרי הניסיון עם ברק ספק את המכניזם הזה עדין יכול לתפקד).

תוצאות הבחירות ב - 2001 מפגינות שוב, ובאופן מובהק, את המציאות הפוליטית החדשה. שוב התברר, כי האלקטורט היהודי מצוי במרכז וחותר להסדר, המבוסס על פשרה מרחיקת-לכת מצד אחד, ועל הרתעה וחוסר אימון בכוונות הצד הערבי מהצד האחר. שוב התברר, כי הגוש הגדול במרכז הבמה הפוליטית מסלק מן השלטון את קואליציית הימין, כאשר זו אינה משכנעת אותו, שהיא חותרת לפשרה. הוא מסלק מן השלטון את קואליציית השמאל, כאשר זו אינה משכנעת אותו, שהיא שומרת על ההרתעה, מרחיקה לכת בויתורים חד-צדדיים, ובונה את ההסדרים על אימון חסר-הצדקה בכוונותיהם של הערבים.

בשתי מערכות הבחירות האחרונות מסתמן דפוס מענין עוד יותר. ראשי הממשלה מטעם העבודה והליכוד מאבדים את השלטון, כאשר שני מרכיבים בתחום מדיניות-החוץ מצטרפים אל ביצועיהם הכושלים בתחום מדיניות הפנים. אל המרכיב שכבר הוזכר - אובדן תמיכתו של הגוש המרכזי - מצטרפת אכזבתו של גרעין קשה של תומכים במחנה שלהם עצמם. נתניהו הודח, כאשר הצטרפה אל אובדן המרכז גם אכזבתו של הימין המובהק מוויתוריו של ראש המחנה שלהם, על רקע הכרתו של הגרעין הקשה הזה, שנתניהו אימץ למעשה את הפשרה ההיסטורית עם הפלסטינים, המקובלת על הזרם המרכזי בציבור הישראלי. ברק הודח כאשר לאובדן תמיכתו של הגוש המרכזי הצטרפה אכזבתם של השמאל המובהק והבוחרים הערבים מניסיונותיו לשמור על כמה מהנחות היסוד של המדינה היהודית, כפי שהן מקובלות על הזרם המרכזי בציבור היהודי.

מבחינת העבודה והליכוד יש כאן מלכוד מבני - שתיהן זקוקות לתמיכתו של הזרם המרכזי בציבור הישראלי כדי להיבחר להנהגת המדינה, ולקיים שלטון

יציב. שתיהן אינן מצליחות לכונן את הבסיס הציבורי הרחב, הדרוש כדי לקיים שלטון יציב כזה. שתיהן מאבדות אותו לבסוף במהלך הניסיון הבלתי-אפשרי לגשר בין תביעות הגרעין הקשה של תומכיהן מימין או משמאל מצד אחד, לבין ההסכמה הלאומית הרחבה, המשתקפת בעמדתו של האלקטורט במרכז הבמה הפוליטית, מצד שני.

למלכוד הזה מצטרפים שיטת הבחירה הישירה וגורמים אחרים. אך מתברר, בהדרגה לכל, כי המילכוד שהוזכר הוא המכשול העיקרי ליציבות פוליטית ולמדיניות, העשויה להתמודד בהצלחה עם האתגרים העומדים בפני ישראל מחוץ, ובפני החברה הישראלית מבית (לרבות, כמובן, יחסי הרוב היהודי והמיעוט הערבי). מתברר גם, כי התמודדות עם מלכוד מבני, מחייבת שינוי מבני. במוקד השינוי הזה יצירת בסיס משותף בין המפלגות הגדולות והלא-סקטוריאליות, המתאפיינות ממילא בעמדות-אמת במרכז הבמה הפוליטית, שניתן ליישב ביניהן. מערך פוליטי חדש כזה יהיה מורכב מהגוש המרכזי שתואר, ולצידו מפלגת שמאל מובהקת ומפלגת ימין מובהקת בקטבים, ושני גושים סקטוריאליים - לחרדים ולערבים.

לא כאן המקום לדון בסיכוייו של מערך פוליטי כזה - היחיד שישקף נאמנה את האלקטורט הישראלי, ויבטיח למערכת הפוליטית יציבות וכושר פעולה - או בלוח הזמנים הדרוש להתגבשותו. דומה, שכינון ממשלת האחדות בפברואר 2001 מבשר את ראשית ההכרה הציבורית בצורך הלאומי בגוש כזה, וכי ההכרה בצורך אינה עומדת לחלוף גם אם ממשלה זו תיכשל ותפורק. מה שאפשר לומר גם בשלב זה - ואף זאת בהסתייגות הראויה לכל תחזית - שבלא תזוזה של ממש לכיוון הזה, אין גם סיכוי רב למימושה של תכנית

הפעולה שהוזכרה קודם לכן, ונועדה לאפשר בקרת נזקים בתחום היחסים שבין הרוב היהודי למיעוט הערבי.

אם וכאשר תסתמן מגמה, המבשרת שינוי פוליטי כזה, ניתן יהיה לשקול חבילת צעדים, שישתלבו במדיניות כוללת, שיש לה סיכוי להצליח בתחום בקרת הנזקים שהוזכרה, בתקווה שייצוב המצב יאפשר בעתיד רחוק יותר סיכוי של ממש להסדרים מרחיקי-לכת יותר. את הצעדים היכולים לשמש עמוד שדרה למדיניות כזו אפשר לאפיין גם היום, אף שברור, שהתנאים למימושם רחוקים מהבשלה.

הנחות-היסוד והאיזון הפנימי של תכנית-הפעולה: לפני הצגת הצעדים האלה בפירוט, ראוי להעיר על הנחות היסוד, שמהן הם נגזרים. אלה בוודאי אינן משותפות לכל הציבור הישראלי, ואף לא על כל מרכיביו של הרוב היהודי. אלה מעוגנות בהשקפת עולם, ובהעדפה ברורה ושנויה במחלוקת, בדבר האופי הרצוי למדינת-ישראל, ולמאפייניה הרצויים של החברה הישראלית. אלה נבחרו כאן מתוך הערכה, שהם יכולים לשמש מסד משותף של הגוש המרכזי שהוזכר, בעיקר אחרי שמרכיביו העיקריים ישתחררו מן האילוצים של שותפותם הכפויה עם הגורמים הרדיקליים משמאל ומימין. לא כל מי שנמצא היום בעבודה או בליכוד יקבל אותן, אך הדעת נותנת שרוב אלה הקרובים יותר לקטבים יעזבו במוקדם או במאוחר ויתחברו ל"שומרי החומות" מימין או משמאל. אחרים יצטרפו, משום שימצאו סוף-סוף במרכז מסגרת פוליטית שתענה לצורכיהם.

תכנית-הפעולה המוצעת אינה חותרת כלל לאיזון פורמלי, בניסיון להפגיש דווקא באמצע הדרך בין התביעות של הרוב היהודי לבין המיעוט הערבי, כיוון

שאינה יוצאת מן ההנחה, כי בתביעות הצדדים בכל תחום ותחום יש בהכרח אותה מידה של לגיטימיות. בעוד שהיא מקבלת את הלגיטימיות של תביעת

הערבים לשוויון אישי וקהילתי עם היהודים (בסייגים המקובלים על כל תביעות שוויון) היא דוחה על הסף את תביעותיהם לקעקע, למהול, לטשטש או להצניע את אופיה ואת יעדיה היהודיים של המדינה, כפי שעוצבו על-ידי מקימיה, וכפי שהיא נתמכת על-ידי רוב מכריע של אזרחיה; בעוד שהיא מקבלת את תביעתו של הרוב היהודי לשמר ואף לחזק ולעגן את אופיה היהודי של המדינה ברמת הקולקטיב, היא פוסלת את התביעה המושמעת בחוגים נרחבים בקרבו לדחוק את האזרחים הערביים, בלא אבחנה עניינית, אל מחוץ למערכות הפוליטיות, ובוודאי אל מחוץ למערכות החברתיות והכלכליות, בשל העוינות שהקולקטיב הערבי, ובכירי הפרטים בקרבו, הפגינן נגד המדינה היהודית, ובשל הזדהותם עם אויביה.

מטרתה של תכנית הפעולה היא למצוא איזון סביר בין הרגעת חששותיהם לבין סיפוק תביעותיהם של שני הצדדים: מצד אחד, הרגעת חששותיהם של היהודים מפני הפגיעה של הקולקטיב הפלסטיני, מבית ומחוץ, בציפור נפשו של הקולקטיב היהודי - טעם הקיום של המדינה כמדינתו (הדמוקרטית) של העם היהודי; מצד שני, מתן סיפוק, מלא ומהיר ככל האפשר, לתביעתם של האזרחים הערבים להשוואת זכויותיהם במדינתם הדמוקרטית (והיהודית).

כדי להרגיע את חששותיו של המיעוט הערבי מפני דחיקתו אל השוליים, יש להבטיח, כי כל מאבק לגיטימי, באמצעים לגיטימיים, להשוואת מעמדם וזכויותיהם האישיות והקהילתיות של הפלסטינים בישראל, שאינו חותר תחת אושיותיה של המדינה היהודית, במסגרת אכיפה שוויונית של שלטון החוק, יזכה לתמיכה של מוסדות המדינה והציבור. זאת באותה המידה, שזוכה לה מאבק שמנהלים גורמים יהודיים לאותה תכלית.

כדי להרגיע במידה ניכרת את חששותיהם של היהודים, ולאפשר גיבוש הסכמה רחבה בקרב אוכלוסית הרוב, בדבר הצורך לתת סיפוק לתביעות השוויון של המיעוט, ראוי להתמקד בשלושה תחומים:

הראשון הוא מימוש מדיניות נחרצת של הפרדה, אשר תקשה על הפלסטינים מבית ומחוץ, לאיים על אופיה היהודי של המדינה באמצעים דמוגרפיים.

השני הוא עיגון אופיה ויעדיה של מדינת-ישראל כמדינתו של העם היהודי בחוקי יסוד, שיחסמו את ניסיונותיהם של הפלסטינים להשתמש במערכת המשפט כדי לחתור תחת המאפיין הזה של המדינה במהלך מאבקם הלגיטימי להשוואת זכויותיהם האישיות והקהילתיות.

השלישי הוא גיבוש מכלול תביעות מן האזרחים הפלסטינים בדבר כינון שוויון בציות לחוק, שימומשו במקביל לכינון השוויון האישי והקהילתי במסגרת החוק. מדובר למעשה בהבטחת הציות של האזרחים הערבים, במקביל לאכיפת הציות על הרשויות, באופן שיבהיר גם לרוב היהודי, כי האוכלוסיה הערבית מוכנה לקבל את "כללי-המשחק" הדמוקרטיים של מדינת חוק, לא רק כאשר הדברים משרתים את צרכיה הסקטוריאליים, אלא גם לוותר על שימוש באמצעים בלתי לגיטימיים לקידום מטרותיה הכלכליות, הפוליטיות והלאומיות על חשבון הרוב היהודי.

סיפוק תביעותיו של הציבור הערבי: תכנית-הפעולה המוצעת כאן אינה מנסה כלל להיענות לתביעותיו הלאומיות של המיעוט הפלסטיני, כיוון שאלה אינן מתיישבות עם מה שנראה לרוב היהודי טעם הקיום של המדינה שהקים. לגיטימי, כמובן, שהפלסטינים בישראל (ומחוצה לה) יעלו תביעות כאלה, ואף יזכו לתמיכתו של מיעוט רדיקלי בקרב היהודים, אלא שמימוש תביעות כאלה

מוליך למעשה להתאבדותו הלאומית של הקולקטיב היהודי, ויכול להתקבל רק על דעתו של מי שפוסל את קיומן של מדינות-לאום בכלל, ושל זכות ההגדרה העצמית של העם היהודי, בפרט.

גם למי שמצדיקים תביעות כאלה במישור העקרוני, צריך להיות ברור, שהן אינן מעשיות - לא רק שהרוב המכריע של היהודים לא יקבל אותן, כל עוד כורכים הערבים בישראל את תביעותיהם לשוויון אישי וקהילתי עם תביעותיהם לחיסול המדינה היהודית (וזו משמעות תביעותיהם הלאומיות), הם מציבים בכך מכשול קשה, ובכמה תחומים בלתי-עביר, על דרך מימושן של השוויון האישי והקהילתי שלהם. כך, למשל, אם ברור, שניסיונם להשתלב בעמדות מפתח רגישות בשרות הציבורי כרוך בתביעתם לחיסול המדינה היהודית (תחת מסווה תמים של "זכויות לאומיות" מסוג זה או אחר) ספק אם ניתן יהיה לגייס תמיכה בזרם המרכזי של הרוב היהודי להפקדת עמדות מפתח כאלה בידיהם.

התחום העיקרי, שבו ניתן לספק את תביעותיו של המיעוט הפלסטיני בישראל, הוא בתחום השוואת התנאים בתחום האישי והקהילתי.

השוואת התנאים בין יהודים לערבים: הצעדים המוצעים בתכנית הפעולה הנזכרת, אמורים להיות מוצמדים לתהליך השוואת זכויותיהם האישיות של הערבים בישראל לאלה של היהודים. לכאורה, השוואה זו של התנאים אינה אלא אחד הצעדים המוצעים - ולא היא. מדובר בתהליך בלתי נמנע, המוכתב בתוקף המשטר הדמוקרטי של מדינת-ישראל, המנגנונים השונים - פוליטיים, משפטיים וציבוריים - הפועלים בתוקף משטר זה, ותפיסת העולם ממנה הוא נגזר. זהו תהליך שנמצא כבר בעיצומו. הוא זכה לתנופה גדולה בשנות

התשעים, וזו הולכת ומתעצמת משנה לשנה. הדברים מסורים אך באופן חלקי להכרעת השלטון - הפלסטינים בישראל ותומכי תביעותיהם היהודים גילו זה מכבר את הדרכים, המאפשרות לאכוף על הממשלה להתקדם בכיוון זה, תוך דגש מיוחד על המערכת המשפטית. ראוי לציין, כי גם בית משפט עליון מרוסן וצנוע יותר - החותר פחות להשליט את מרותו על המערכות האחרות, ולכפות עליהן את השקפת עולמו באצטלה של פרשנות החוק - לא יוכל אלא להתמיד במגמה זו (אולי בפחות להט ופחות חריגות מן התחום שעליו הוא מופקד). לצד ההצלחה בצמצום פערים, צפויה מגמה זו לכלול גם תחומים מוגדרים של העדפה מתקנת.

חשוב להדגיש, כי אין מדובר בתהליך, שיביא במהרה להשוואת מצבם של הערבים לזה של היהודים, כפי שלא צפוי שתהליכים מקבילים יבטלו את הפער בחברה היהודית פנימה בין מרכז לפריפריה, בין משפחות בעלות רקע, השכלה, כישורים ורקע תרבותי שונים. אין כל סיכוי, למשל, שתהליכים אלו יביאו במהרה לסגירת הפער הכלכלי בין אוכלוסיות יהודיות שונות, שבהן שיעור ההשתתפות בכוח העבודה שונה באופן דרמטי. לכל היותר, ניתן לפתח בטווח הקצר מנגנוני פיצוי, שיצמצמו את שיעורם של הפערים האלה ולנסות להשפיע בטווח הארוך, במידה האפשרית המוגבלת, על שינוי המאפיינים החברתיים והתרבותיים הגורמים להם.

במקביל חשוב להדגיש, כי לא מדובר בהשוואת התנאים של הקולקטיבים הלאומיים. מעמדו המיוחד של הקולקטיב היהודי במדינת הלאום שלו בתחומים שונים, לרבות ובמיוחד בתחום העליה (חוק השבות) ובתחום הקרקעות (מעמדה של הקרן הקיימת), יוסיף להתקיים, ואף יעוגן במבנה הקונסטיטוציוני (ראה להלן). מדובר במה שמדינה חייבת לאזרחיה כפרטים,

בתוקף היותה דמוקרטית, עם כל הסייגים, המוטלים במתקנות שבדמוקרטיה על חובותיה של המדינה, ובכל המגבלות, המוצבות גם בנאורות שבחברות על תביעת השוויון.

המגמה של השוואת התנאים אינה, כאמור, חלק שווה-מעמד בתכנית הפעולה שהוזכרה, כיוון שהיא תוצר בלתי-נמנע של "כללי המשחק", המקובלים והראויים במשטר דמוקרטי, ושל המיומנות הגוברת של הערבים ותומכיהם במימוש זכויותיהם כאזרחים בישראל. השאלה איננה האם נבון, רצוי או צודק לנקוט בדרך זו, אלא בתוך איזו מסגרת כוללת של מדיניות ראוי לשבץ את המרכיב הבלתי-נמנע הזה. עם זאת, יש חשיבות רבה לרצונה הטוב של חברת הרוב במהלך מימוש התהליך הזה. הדבר מכתוב לא רק את קצבו, אלא גם את מהותו של התהליך - את היקפו של השוויון ואת עומקו של השילוב. ההבדל הגדול בין השניים, על הרצף שבין אילוץ, שהרוב משלים עמו כמי שכפאו שד, לבין ראשיתה של תקווה לתיקון יסודי יותר של המצב, מוכתב במידה רבה על-ידי הסיכוי לשכך את חששותיו של הרוב מפני ניצול לרעה של נכונותו לאמץ את השינוי.

התפר בין שני המצבים - בין השלמה מאונס של חברת הרוב לבין נכונות לשינוי עמוק ויסודי - חופף, במידה רבה, את התפר בין שני המרכיבים של השוויון האזרחי - זה התוחם בין המשאבים החומריים מצד אחד, לבין עמדות הכוח מצד שני. במאבק ממוקד ומתוחכם, בעזרת הכלים הפוליטיים והמשפטיים העומדים לרשותם, יכולים הערבים לממש את זכותם האזרחית הבסיסית להשוואת המשאבים החומריים. אם יקבלו עליהם את "כללי המשחק", הנוהגים ביתר המגזרים, ואת שלטון החוק (ראה בפירוט להלן), לא יוכל לאורך זמן אפילו רוב יהודי, הרואה באזרחים הפלסטינים אויב, לבלום

את התהליך. לעומת זאת, יכול אותו רוב עצמו לחסום את גישתם לחלק ניכר מאוד של עמדות הכוח העיקריות, אם ישוכנע שאלה ישמשו את האזרחים הפלסטינים לחתירה תחת אושיותיה של המדינה היהודית כגיס חמישי, במסגרת המאבק הפלסטיני והכלל ערבי נגדה.

במקרה כזה, יקשה אפילו על בית-המשפט העליון, בעל הנטיה האקטיביסטית, לכפות על המערכת הפוליטית את העדפותיו באמצעות פרשנות החוק. כך, למשל, יכולה הסכמה לאומית רחבה להכתיב לפוליטיקאים שלא להכליל בקואליציה ובמשלה את המפלגות הערביות, הפוסלות את הלגיטימיות של מדינה יהודית באופיה וביעדיה. הדבר מתיישב היטב עם זכותו של הזרם המרכזי לפסול את השותפות עם גורמים רדיקליים, אפילו הם לגיטימיים, לא רק כפי שגוש הימין פסל גורם, שהוצא אחר-כך אל מחוץ לחוק (מפלגתו של כהנא), אלא גם כפי שגורמים בשמאל פוסלים מפלגה הדוגלת בטרנספר ("מרצון"). לא מדובר על הדרה אתנית, או אפילו לאומית של לא-יהודים מממשלתה של המדינה היהודית, כיוון שחברי כנסת ערבים, דרוזים או צ'רקסים, שאינם מייצגים מפלגות, הפוסלות את הלגיטימיות של מדינה יהודית, יוכלו להיכלל בה גם בעתיד ברמת השרים (כמו בממשלה הנוכחית), וכפי שהוכללו בעבר ברמת סגני השרים והיו ראשי וועדות חשובות בכנסת וחברים בקואליציות.

הוא הדין גם בעמדות-כוח רגישות בשרות הציבורי ומחוצה לו, שמהן ניתן לשתק את המדינה בעת חירום. במציאות של מאבק לאומי מתמשך, לא תיתבע שום תפיסה המקובלת בדמוקרטיה חפצת-חיים להפקיד עמדות כוח כאלה בידי מי שמזדהה עם אויביה ויריביה, עם יעדיהם המדיניים ועם מאבקם המדיני, האידיאולוגי והאליים. תביעה כזו מפוקפקת במיוחד כאשר בניו של

אותו מיעוט תובעים במפגיע, על רקע זה עצמו, לפטור אותם מן החובה להגן על מדינתם מפני אויבים ויריבים אלה בשל הקשר המיוחד עימם. עם כל החשיבות והלגיטימיות של הסייגים האלה, חשוב לא פחות להסירם, כבר בשלב הנוכחי, באותם מקרים שאין להם הצדקה עניינית, ולסלקם כליל אם וכאשר יהיה שינוי יסודי ביחסו של הזרם המרכזי בחברה הערבית אל המדינה. כבר עכשיו חשוב להאיץ ולהעמיק את תהליך השוואת התנאים של הדרוזים והצ'רקסים, אשר קשרו את גורלם עם המדינה היהודית. מדובר לא רק בתחום המובן מאליו של השוואת המשאבים החומריים, אלא בעיקר בשילובם בעמדות השפעה וכוח, המקרינות על החברה הישראלית כולה. כאן ראוי לאמץ ולפתח גם בתחום האזרחי את המודל, שצבר תנופה בשנים האחרונות בצבא ובמשטרה. כך אפשר לנהוג גם בחריגים המעטים בתחום זה בקרב הערבים. מעבר לחובה הערכית והפוליטית למי שקשרו את גורלם בישראל, יהיה השילוב הזה גם איתות לבני הזרם המרכזי בקרב הערבים בישראל על האופציה העומדת לרשותם אם ינטשו את העמדות הרדיקליות שאימצו בעת האחרונה.

הרגעת חששותיו של הרוב היהודי

תכנית פעולה יעילה חייבת לזכות בתמיכתו, לפחות הסבילה, של הזרם המרכזי בקרב הרוב היהודי. בלא תמיכה כזו אין לה סיכוי להתממש, כיוון שגם מנהיגות פוליטית שתנסה ליישם אותה, תיתקל בהתנגדות ציבורית נרחבת, כאשר ייחשפו מהלכיה. התוצאות צפויות להיות פחות דרמטיות מכישלון של הצעות ההסדר, שהדיחו את ממשלת ברק מן השלטון בתבוסה

חסרת תקדים, והכשילו את המהלך שהובילה, אך המגמה עשויה להיות דומה. כדי למנוע כשלון כזה, חייבת תכנית הפעולה לשכך את חששותיו העיקריים של הזרם המרכזי בקרב הרוב היהודי. החלופה היא תכנית, שתהיה אולי טובה יותר לפי קריטריון חיצוני חסר משמעות פוליטית של ממש, אך תיכשל במבחן המימוש - הניתוח אולי יצליח, אך החולה ימות.

החשש העיקרי של הזרם המרכזי הוא, שאם הפלסטינים בישראל, ואחיהם שמעבר לגבול, יוסיפו לפעול באותה מגמה המסתמנת אצלם בעשור האחרון, יסכן הדבר את המדינה היהודית, שקמה ומתקיימת בעמל רב ביובל השנים האחרונות. עיקרה של מגמה זו הוא שילוב אמצעים דמוגרפיים, פוליטיים ואלימים, לגיטימיים ובלתי-לגיטימיים כאחד, כדי לקעקע את יסודותיה של המדינה היהודית. אחד מן האמצעים והיעדים הלגיטימיים, שהפלסטינים עושים בהם שימוש במאבקם הלאומי, כרוך באמצעים פוליטיים ומשפטיים, שנועדו לקדם את השוויון בין ערבים ליהודים בישראל. כדי שלתכנית פעולה יהיה סיכוי להשיג את מטרותיה, חיוני לשכנע את הזרם המרכזי בקרב הרוב היהודי, שהישגים של האזרחים הפלסטינים בתחום הלגיטימי והרצוי לקידום השוויון האישי והקהילתי, לא ישמשו מכשיר לחתירה תחת אושיותיה של המדינה היהודית.

הפלסטינים בישראל קשרו את התביעות בתחום האישי והקהילתי, שהרוב היהודי מוכן לקבל בעיקרן, עם תביעותיהם הלאומיות, שהרוב היהודי דוחה מכל וכל. גישה קצרת-ראות בקרב הרוב היהודי עשויה להשתמש בקישור הפלסטיני הזה בין שני סוגי התביעות ובנחרצותו של הזרם המרכזי לדחות את התביעות הלאומיות הערביות, כדי לחמוק ממימוש השוויון האישי והקהילתי. גישה אחראית יותר מוכנה להבחין בין השניים, ואף להתגייס

לצמצום בולט של הפערים בתחום האישי, בתנאי שיובטחו חסמים אמינים מפני הניצול לרעה שהוזכר.

אלא שבתנאים הנוכחיים, בוודאי כל עוד קיים המבנה הפוליטי האנכרוניסטי, המעוות והמפצל, שמוסד במסגרת חוק הבחירה הישירה, אין סיכוי רב לאימוצה של מדיניות מורכבת כזו, העונה על הצרכים העיקריים של הרוב היהודי ועל חלק חשוב של צורכי המיעוט הערבי.

ראשית, יידון בקצרה המרכיב היחיד של תכנית הפעולה, המאפשר (ואף מחייב) הפעלה מיידית, גם ללא קשר לאותה תמורה בהיערכות הפוליטית - הפרדה בין ישראל לבין הפלסטינים בשטחים, שהשלכותיה על הפלסטינים בישראל מרחיקות לכת. לאחר מכן, ראוי למקד את הדיון בשני המרכיבים העיקריים של תכנית הפעולה, המכוונים ישירות להתמודד עם חששותיו של הרוב היהודי - האחד נוגע לעיגון אופיה ויעדיה היהודיים של המדינה במסגרת קונסטיטוציונית. השני קושר בין מה שמגיע לערבים בתוקף היותם אזרחי המדינה מצד אחד, לבין הצעדים המתבקשים מאותו מעמד עצמו בתחום "כללי המשחק" במדינת חוק דמוקרטית מצד אחר.

הפרדה מן הפלסטינים בשטחים⁶

רק צעד חשוב אחד - הפרדה - אינו מחייב תמורה יסודית במערך הפוליטי בישראל, ובו ראוי לפתוח את הדיון בתכנית-הפעולה. האמצעי העיקרי שניתן

⁶ סוגיית ההפרדה, לרבות השלכותיה על הפלסטינים אזרחי-ישראל ועל יחסיהם עם הרוב היהודי, נידונה בהרחבה בספרי **נורח ההפרדה - ישראל והישות הפלסטינית**, אוניברסיטת חיפה וזמורה-ביתן, 1999.

לנקוט בטווח הקצר (בנסיבות מתאימות, אולי אף המידי) הוא הפרדה חד-צדדית ועמוקה בין ישראל לבין הרשות הפלסטינית בגדה המערבית וברצועת עזה. מדובר אמנם בהפרדה בין אזרחיה היהודים והערבים של ישראל מצד אחד, לבין הפלסטינים, שאינם אזרחי-ישראל מצד שני, אך ההשלכות על המאבק של הפלסטינים בישראל נגד המדינה היהודית הן מרחיקות לכת. לישראל יש סיבות רבות ומגוונות לחתור להפרדה של ממש⁷, שתנתק בהדרגה את הקשרים האינטימיים והמעוותים שנוצרו בין שתי האוכלוסיות במהלך שנות דור. בין הסיבות - כאלה הקשורות ישירות למיעוט הפלסטיני בתחומי המדינה היהודית, ואחרות המשפיעות על מעמדו.

הפרדה של ממש תעצור את תנופתו של תהליך ה"שיבה זוחלת", שבמסגרתו כבר קיבלו רבבות פלסטינים אזרחות ישראלית (באמצעות נישואין, צאצאיהן של נשים שניות ושלישיות במגזר הבדואי ובדרכים אחרות). התהליך הזה הגדיל את האוכלוסיה הפלסטינית, החיה בפועל במדינת-ישראל הרבה מעבר לאלה שהצליחו לקבל אזרחות, ויצר בהדרגה שינוי מרחיק לכת בהשלכותיו על המאזן הדמוגרפי והפוליטי בישראל. שילוב האוכלוסיות וחופש התנועה של הפלסטינים בישראל מקל מאוד על מאבק משותף במדינה היהודית, בין אזרחיה הערביים של המדינה לבין הרשויות ומנגנוני המשטרה החשאית והמודיעין של המדינה הפלסטינית, הצפויה לנהל נגד ישראל מאבק מתמשך וקשה. המאבק המשולב עלול להופיע בגילויים רבים - מטרור בקוטב האחד, דרך מרי אלים ומרי אזרחי, ועד לאמצעים דמוגרפיים ולמלחמה כלכלית בקוטב השני. בכל התחומים תסייע ההפרדה להפחתת האיום והסיכונים

⁷ להבדיל מ"הפרדה מדינית", שהיא שם קוד של **מתנגדי** ההפרדה להקמת מדינה פלסטינית, שאזרחיה יזכו בחופש תנועה ובחופש עבודה בישראל.

לישראל, ותקשה על המאבק הפלסטיני נגדה.

הפרדה כזו, המבוססת על חיץ פיזי, המונע תנועה בלתי מבוקרת, תסייע גם לצמצום עד מאוד תופעות, שהמוטיבציה הראשונית שלהן אינה לאומית, אך נזקיה הכלכליים והאחרים לישראל חמורים, ופוגעים ביכולתה להתמודד בהצלחה עם בעיותיה הלאומיות, לרבות בתחום הניסיון להשוואת תנאים בין אזרחיה היהודיים והערבים של המדינה. כך, למשל, צפויה אינטגרציה מתמשכת והמשך העסקה המונית של פלסטינים מן הישות הפלסטינית בישראל להביא מאות אלפי פלסטינים, בסיוע אחיהם אזרחי-ישראל, להישען על התשתיות ועל שירותי הרווחה המפותחים של ישראל. הצפת השירותים הללו בפלסטינים מן השטחים תבריא מהם את היהודים המבוססים ובני המעמד הבינוני. הדבר יביא במהרה לניווןם, והנפגעים העיקריים יהיו השכבות החלשות והערבים אזרחי-ישראל. הפשע הפלסטיני בישראל, הגורם למדינה נזקים במיליארדי שקלים מידי שנה, מבוסס גם הוא, במקרים רבים מאוד על שיתוף עם האזרחים הערבים. נפגעיו הישירים של הפשע הזה הם ברובם הגדול יהודים, אך הוא גם תורם לאווירה ולמציאות של התפשטות הפשע ביישובים הערביים.

יתרונה של ההפרה כמרכיב בתכנית הפעולה שהוזכרה הוא בשלושה תחומים.

הראשון - שהציבור היהודי בשל לאמצה, על בסיס הסכמה לאומית רחבה מאוד, כדי לשמור על חייו מפני הטרור הפלסטיני, על רכושו מפני הפשע הפלסטיני, ועל מעמד הרוב שלו מפני השיבה הזוחלת של הפלסטינים.

השני - שהציבור יכפה פעולות בכיוון זה למען בטחונו האישי גם על ממשלה שאינה נלהבת לכך, וגם אם אינה מבינה או אינה מסוגלת להתגייס להגנת הצרכים הלאומיים.

השלישי - מידיות האפקט - גם אם השלמת מימוש התכנית תארך כשנתיים, יפיעו פירותיה הראשוניים מיד, וצפוי שינוי בולט בתוך פרק זמן קצר יחסית.

בסיכום הדיון בתרומת ההפרדה, ראוי לציין שוב, כי גם מימוש נכון, מהיר ושקול של המדיניות הזו לא ישנה במהותו את הדילמה הערבית הפנימית של המדינה היהודית, ובוודאי לא יפתור אותה. יש להזכיר שוב, כי מדובר בבקרת נזקים: צמצום יכולתם של האזרחים הערבים להיאבק במדינה היהודית, בשל ההכבדה על הקשר הפיזי, המידי והנוח עם העורף האסטרטגי של מאבק זה.

עיגון אופיה ויעדיה היהודיים של המדינה

כפי שכבר הוזכר לעיל, צברה התביעה, לעקר את ישראל ממאפייניה כמדינת העם היהודי, תנופה רבתי בקרב אזרחיה הפלסטינים במהלך העשור האחרון. התודעה, שזו אכן עמדתו של הזרם המרכזי בקרב המיעוט הערבי חילחלה בהדרגה להכרתו של הזרם המרכזי בקרב הרוב היהודי. מודעותו של הרוב היהודי לסוגיה הזו התחדדה, לא רק בעקבות הכרזות רדיקליות של מנהיגי הפלסטינים בישראל (ויהודים רדיקליים התומכים בעמדתם), אלא גם בשל פתיחת נושאי היסוד של הקיום הישראלי, בעיקר סוגיית "זכות השיבה", על-ידי המשלחת הפלסטינית במסגרת המשא-ומתן על הסדרי הקבע. כאשר התברר ליהודים בהדרגה, כי המיעוט הערבי אינו מסתפק בתביעותיו לשוויון פרטי וקהילתי, וחותר גם לשוויון לאומי, המבטל את אופיה ויעדיה היהודיים

של המדינה, נוסף על החשדנות המקורית המקננת אצל היהודים כלפי הערבים, ועל החרדה שהתגברה בעקבות המהומות האלימות של אוקטובר 2000, נוסף גם האיום הזה על ההכרה היהודית בצורך להתגונן מפניו.

אל הכלים המשמשים את הערבים במאבקם לקעקוע המסד היהודי, מצטרפים גם הכלים המשפטיים. אלה החותרים לטשטש ולמסמס את המרכיב הזה בזכותה של המדינה נזקקים לפסק-הדין של בית המשפט הגבוה לצדק - בג"צ קעדן בענין הישוב קציר. בתנאים אלה מתעורר בקרב הרוב היהודי צורך דחוף לבנות את חומת המגן מפני הסכנה הזו סביב מענה משפטי קונסטרוקציוני, כדי ליצור את מסגרת הלגיטימיות למאבק כולו. מסגרת כזו ניתן ליצור על-ידי עיגון מאפייניה ויעדיה היהודיים של מדינת-ישראל בחוק יסוד, שאינו משתמע לשתי פנים, באופן שלא יביא את הסוגיה הקיומית הזו דווקא לפתחו של בג"צ, בלי קשר להעדפתם הערכית של שופטיו.

חומת מגן כזו דרושה במיוחד, כאשר נשיאו האקטיביסטי של בית המשפט העליון מצהיר, כי אם הכנסת לא תכליל את נושא השוויון במסגרת חוקתית "לא תהיה לבית המשפט ברירה, אלא לשאול את עצמו, אם זה כלול בכבוד האדם", ויהיה חייב לפסוק בתחום זה בעניינים שיובאו לפניו. לדבריו, לבית המשפט "לא יהיה מנוס... מלנקוט עמדה בשאלה אם אין לומר שזכויות אלה (כגון שוויון וחופש ביטוי) אינן כלולות כבר במשתמע כחלק מהמושגיות של כבוד האדם וחירותו". ב - 19.2.2001 צוטט ב"הארץ" פסק דין שעסק בתקציבי המגזר הערבי. בפסק דין זה הבהיר השופט ברק, כי עמדתו העקרונית היא, "כי השוויון מהווה זכות בעלת מעמד חוקתי, והיא נכללת בזכות לכבוד". אכן, עקרון השוויון נגזר מכבוד האדם, וקשור עימו קשר בל ינותק". הוא הוסיף, שהוא מוכן לבחון, אם חוק רגיל של הכנסת פוגע בעקרון

השוויון שלא כדין. ברק כבר הוכיח בפסק-דין קעדן (קציר), שהוא מפרש את מושג השוויון באופן רחב מאוד, שיש לו השלכות מרחיקות לכת על השאלות הלאומיות הבסיסיות ביותר. כיוון שהוא עצמו קורא לכנסת לקבוע הלכה בתחום זה במסגרת חוקתית, ראוי שהכנסת אכן תרים את הכפפה.

מסגרת כזו תהיה לגיטימית בשני מובנים. לא רק משום שמשעה שתעוגן בחוק יסוד, יהיו חקיקת משנה, תקנות ומדיניות שייגזרו ממנה לגיטימיים במבנה הקונסטיטוציוני של ישראל, שהיא תהיה לגיטימית מכיוון, שניתן יהיה להגן על אופיה ויעדיה היהודיים של המדינה, הרבה מעבר לפרשנות הרדיקלית, המצמצמת את הענין כולו לחוק השבות, ואף במונחים אוניברסליים של זכות ההגדרה העצמית. בדיון הציבורי שייפתח לקראת החקיקה, ניתן יהיה להראות, כי פסילת המגמה הזו פוסלת לא רק את המעשה הציוני מראשיתו, אלא גם את הלגיטימיות של מדינת הלאום הדמוקרטית.

נקודת המוצא, הנוחה ביותר להבהרת הנקודה הזו בדיון הציבורי, היא מגילת העצמאות של מדינת-ישראל, שממנה מצוטט בדרך כלל, בלא ההקשר המלא, רק המשפט המבטיח שוויון מדיני גמור לכל אזרחיה. כאשר ההקשר כולו נדון ברצינות, מתברר, שמדובר קודם כל במסמך המעגן את התביעה של העם היהודי על ארץ-ישראל כמולדתו ההיסטורית ואת הלגיטימיות של שיבתו אליה, וכינונה מחדש של המולדת היהודית. חלוקת הארץ היא הפשרה ההיסטורית, שנועדה ליישב בין הזכות הזו לבין זכויות הקולקטיב הפלסטיני מבית ומחוץ. בזכויותיהם של התושבים שאינם יהודים עוסקת מגילת העצמאות רק לאחר שקיבעה את המסגרת הזו כנקודת מוצא; שם נקבע למעשה, כי המדינה המוקמת היא יהודית על-פי מהותה ויעדיה, ודמוקרטית

על-פי משטרה. לא רק שמגילת העצמאות מניחה, שאין סתירה בין שני המרכיבים הללו; היא בוודאי אינה מאפשרת פרשנות הרואה בשוויון הלאומי בתחומי החלק היהודי של הארץ המחולקת, מבחן לגיטימיות ראוי. הדעת נותנת, כי הדיון הזה יבהיר, כי קבלת הטענה, שמדינה יהודית ודמוקרטיה אינם יכולים לדור בכפיפה אחת, מקבלת למעשה גם את הקביעה, כי הציונות, כפי שהגו אותה בני דור המייסדים וכפי שהיא מקובלת על רוב הציבור היהודי, היא בגדר גזענות.

חוק יסוד כזה, במיוחד אם ניתן לגייס לו את תמיכת רובם המכריע של נציגי הציבור היהודי, ישכך במידה רבה את חששותיו של הרוב היהודי מן הציבור הערבי בישראל בכלל, ומן הניסיון להבטיח לו שוויון במשאבים הלאומיים בפרט. אף שצפויה למהלך כזה התנגדות עזה של נציגי האוכלוסיה הערבית ושל חלק מנציגי השמאל (גם מעבר לגורמים הרדיקליים המובהקים בקרב), הרי מבחינת קידום השוויון האישי והקהילתי הוא עשוי דווקא לאפשר פריצת דרך: מרגע שהרוב היהודי ישתכנע, כי השוויון האישי והקהילתי לא יוכלו לשמש מכשיר יעיל לחתירה תחת המאפיינים והיעדים היהודים, יקל עליו לתמוך בצעדים לצמצום הפערים, המתבקשים, ממילא, ממאפייניה הדמוקרטיים של המדינה. בתחום זה ניתן להראות, כי המאפיינים היהודיים והמאפיינים הדמוקרטיים יכולים להתקיים לא רק *במתח*, תחת איום מתמיד של סתירה מניה וביה, אלא גם להיות *משלימים* זה לזה. בהקשר הנדון כאן ברור, שככל שהמאפיינים היהודיים יהיו מעוגנים ובטוחים יותר, כן יקל הדבר על מימוש המאפיינים הדמוקרטיים, הכרוכים בשוויון האישי והקהילתי.

התניה בין מרכיבי המעמד האזרחי

את מימוש התביעה להשוואת התנאים בין האוכלוסיה היהודית לבין האוכלוסיה הערבית ראוי לקשור לנכונותו של הקולקטיב הפלסטיני בישראל לקבל עליו בכל התחומים את "כללי-המשחק", המקובלים במשטר דמוקרטי, בין הפרט לבין רשויות המדינה. עוד לפני הדיון בתועלתו ובמעשיותו של המרכיב הזה בתכנית הפעולה המוצעת, יש מקום לדיון עקרוני. כפי שהשוואת התנאים שנידונה לעיל נגזרת מ"כללי-המשחק" של החברה הפתוחה והדמוקרטית, כך נגזרים מהם גם מרכיבים אחרים: אין הצדקה להפעיל באופן סלקטיבי את "כללי המשחק", מהם נגזרות הזכויות. מי שתובע את מימוש זכויותיו על-פיהם, חייב לקבל על עצמו את מימושם גם בתחומים, שבהם יהיו פחות נוחים לו.

תכנית הפעולה תנסה לקשור, במסגרת החוק ובהתאם למגבלות שיציב, בין קצב המימוש של תהליך השוואת התנאים בין האוכלוסיות השונות בישראל (לא רק בין יהודים וערבים) לבין נכונותם לנהוג כאזרחים שומרי חוק, גם כאשר בקולקטיב שבו הם פועלים יש מסורת ארוכת ימים של הפרה המונית ושיטתית של חוקי המדינה. מי שתובע מן המדינה תנאים זהים לאזרחים אחרים, חייב לבוא בידיים נקיות, ולהוכיח שהוא מכבד את החוק ועומד בחובותיו כמו האזרחים, שעמם הוא דורש השוואת תנאים.

הדיון בדבר הקשר בין שוויון הזכויות ושוויון החובות מתקיים בין יהודים וערבים בישראל כבר זמן רב, אך עקרותו נובעת מן הזיהוי האינסטינקטיבי של משתתפיו (בעיקר היהודים) והעירוב של החובות הנדרשים עם השרות בצה"ל. הדבר מביא את הדיון למבוי סתום, משום שהערבים נדרשים להתחיל בהוכחת נכונותם לקבל את "כללי המשחק" דווקא בתחום קשה ובעייתי. הוא

קשה ובעייתי מסיבות שונות ובהקשרים רבים: לא רק משום שהוא נתפס בעיני הערבים כניסיון לכפות עליהם להילחם בבני עמם. במקביל, ברור, שהרוב היהודי אינו רוצה באמת ובתמים, בשלב הנוכחי, לארגן ולחמש מאות אלפי צעירים, המזדהים בגלוי עם אויבי המדינה. ענין הגיוס גם אינו מתאים באותה מידה לדיון, המתנהל כאן על חובותיהם האזרחיות של הפלסטינים בישראל. שרות חובה שלא בעת מלחמה כוללת הוא בזמן האחרון חריג בדמוקרטיה המערבית. ספק אם יש טעם למקד דווקא בו את הקשר בין זכויות אזרחיות וחובות אזרחיות, כאשר יש שפע של תופעות בתחומים אחרים, שבהם נוהגים אזרחי-המדינה הערבים להפר חוק באופן המוני ומאורגן, לא רק בדרך של התחמקות פסיבית אלא גם בהתרסה מתגרה.

כדי להסיר ספק, ראוי להדגיש, כי אכן אין כל הצדקה עניינית לפסילת השרות בצבא, שהרי מיעוטים לאומיים, בכל העולם הדמוקרטי, נלחמו גם בבני עמם, שמעבר למתנס לאומי. לעומתם, קובע הזרם המרכזי של הפלסטינים בישראל בפירוש, כי הוא מזדהה עם היעדים הלאומיים הרדיקליים של המאבק הערבי נגד ישראל. מכאן ברור, שפסילה זו אינה ענין של קושי אישי להילחם באחיהם האתניים, אלא בסירוב של הקולקטיב הפלסטיני בישראל להילחם בקולקטיב הערבי, שעם מטרות המלחמה שלו מזדהים הפלסטינים בישראל. למרות כל אלה, ראוי למקד את תשומת-הלב לא בתחום השרות הצבאי (או השרות הלאומי) אלא בענין בסיסי יותר - הנכונות להכפיף עצמם לשלטון החוק בישראל.

מי שתובע זכויות "כמו כל אזרח יהודי", חייב להכפיף עצמו לשלטון החוק "כמו כל אזרח יהודי". אף שמדינת-ישראל אינה מצטיינת דווקא באכיפת חוקיה, אף שגם בקרב היהודים קיימים, כמובן, קשיי אכיפה, ולמרות שגם בקרבם מצוי

קולקטיב אחר (החרדי) שבו בולטת עקיפת החוק, קשה למצוא בדמוקרטיזציה המערבית אח ורע למצב הקיים בישראל. זוהי סיטואציה בה מרשה לעצמו קולקטיב לאומי עימות מתמשך עם תחומים נרחבים של החוק, ומצליח להרתיע את המדינה, באיומי התפרעות אלימה והמונית, מלממש את חוקיה הבסיסיים ביותר בקרב. השלמה מתמשכת ומיסוד התופעה הזו חותרים תחת אושיותיו של שלטון החוק במדינה, ואינם מתיישבים עם מאמץ מרוכז להשוואת תנאים, ולמימוש מלא של זכויות הפרט. גם בלא שמתקיים השוויון הרצוי אין הצדקה להפקרות בתחום זה. ודאי שיש פגם יסודי בתביעה להשוואת תנאים, מבלי לשרש את הפרקטיקה המופקרת. לתביעה מניפולטיבית כזו קשה להתייחס ברצינות, קל וחומר בכבוד. לכל בר-דעת ברור, שהיא נושאת את שם השוויון לשווא.

האזרחים הערבים ואלה התומכים בעמדות, המקובלות על הזרם המרכזי בקרבם, ערים לסכנה, כי תביעותיהם לשינוי דרמטי של המדיניות כלפיהם ייבחנו לאור נכונותם לחיות בה כאזרחים נאמנים ושומרי חוק. בתחום האזרחי אימצו בשנים האחרונות תגובה, הנראית על פניה כמשכנעת. הם טוענים, כי המדינה היא שחייבת בנאמנות לאזרחיה, וכי היא זו שכשלה במימושה של חובה זו. עוד הם טוענים, כי המדיניות הקיימת אינה מותירה להם ברירה אלא להפר חוקים בתחומים רבים וחשובים באופן המוני ושיטתי, כדרך יחידה לשמור על האינטרסים החיוניים שלהם. הגיון זה מוכר מתחומים אחרים, וכיכב בכתבים רדיקליים של הדיון הציבורי בנושאי חברה ומדינה. על-פי אותו הגיון "החברה" ולא העברין היא האשמה בפשע ובהפרת החוק, כיוון שלא איפשרה לו לממש את זכויותיו ולהבטיח שוויון עם אחרים באמצעים לגיטימיים. הצדקת הפרות החוק ההמוניות הקשות והאלימות של הפלסטינים

בישראל מעבירה את הטיעון הזה מרמת הפרט לרמת הקהילה והקולקטיב הלאומי.

בדיקת ההשלכות של קבלת התפיסה הזו מובילה במהרה למסקנה, כי היא בלתי נסבלת בכל חברה מתוקנת, מוליכה לאנרכיה ובסופו של חשבון גם לשלטון טוטליטרי. גם אם ניתן להשלים, לזמן מה, עם גלויים שוליים של התופעה, המאפשרת לכל הטוען לקיפוח להתעלם מן החוק ולרמוס אותו ברגל גסה בפומבי, הרי משנפתחה הדלת למגמה כזו, ברור, כי עד מהרה תתרחב התופעה למימדי אנרכיה, ותניע, בלא מנוס, את הגורמים החזקים בחברה לעשות שימוש בכוחם כדי לדכאה. דיכוי כזה בתנאי אנרכיה זוכה לתמיכה רבה בקרב הציבור הרחב, על חשבון הבקרה והריסון שהם נשמת-אפו של משטר פלורליסטי וחופשי.

השלכות מרחיקות לכת כאלה אינן מופיעות בשלב זה בישראל, כיוון שרק ציבור גדול אחד - האזרחים הפלסטינים - מאמץ את הדוקטרינה הזו. הציבור הזה נוהג כך בעיקר בתחומי מושבו הנפרדים, משתלט בעיקר על נכסי הכלל, ופוגע בעיקר באינטרסים לאומיים, שאינם מוחשיים לרוב הציבור. הדבר מקשה מאוד להעריך את משמעות של הנזק במלואה, ואת השלכותיו על הפרט. אלא שאותה דוקטרינה עצמה המצדיקה (או "מבינה" ומתייחסת בסלחנות) התפרצויות אלימות והפרות חוק המוניות, גולשת, בלא מנוס, כפי שהמחישו מהומות אוקטובר 2000, מן הישובים הערבים אל האוכלוסייה כולה, ומנכסי הכלל אל רכוש, איכות-חיים ובטחון האישי של הפרט. כאשר אפילו התפרצות אלימה כזו זוכה למידה של הבנה ולסלחנות, והשלטונות נתפסים כמי שמתנצלים על מה שהוליך אליהם, ועל האמצעים שנקטו כדי להתמודד עמם, יש כמעט וודאות, שהדוקטרינה המסוכנת הזו רק תתחזק.

במסגרת תכנית הפעולה לבקרת הנזקים, הנידונה כאן, יש חשיבות עליונה למאבק בדוקטרינה הזו במטרה לשרש אותה. שני זרועותיה של התכנית - שיפור התנאים וצמצום הפערים, מצד אחד, והתנייתם בקבלת "כללי המשחק" שהוזכרו, מצד שני - מיועדים לפעול במשולב לתכלית זו. הזרוע הראשונה עשויה להקטין, במידת מה, את המוטיבציה, ואילו הזרוע השנייה אמורה להבטיח תמריץ שלילי של הרתעה מפני פניה אל דרך העימות.

לאחר שהתקבל העיקרון של יצירת הזיקה בין שני המרכיבים של "כללי המשחק", מגיע זמנו של הדיון המפורט בכמה גילויים בולטים של התופעה. לפחות בשלושה תחומים בולטים חורגים הפלסטינים בישראל ומנהיגיהם הפוליטיים, ממה שנסבל, בתנאים דומים, אפילו במדינות המתירניות ביותר במשטרן הדמוקרטי והפלורליסטי: הראשון הוא בהזדהותם הבוטה והשלמה עם אויביה של מדינת-ישראל; השני הוא ביצירת מרחבים גדולים בתחומי מדינת-ישראל, המופקעים למעשה מתחומי הריבונות הפעילה של המדינה; השלישי הוא הפרות-חוק המוניות, שיטתיות ואלימות, בעיקר בתחומי הבניה וההתיישבות. לכל אחד מהם צמודה רשימת תירוצים ענפה, שאינה עומדת במבחן נוכח היקף הבעיה וחומרתה.

הזדהות עם אויבי המדינה

אף שלא ניתן לתאר את עמדותיו של ציבור גדול ומגוון כאילו היה מונוליט, קשה להתעלם מלחצי הקונפורמיות החזקים, המאפיינים את הזירה הציבורית, בקרב האזרחים הפלסטינים של ישראל. אין דרך לברר (וספק אם יש לכך חשיבות פוליטית מכרעת) את השאלה, מה חושב כל אחד מאלה

"בליבו פנימה". מה שקובע בזירה הפוליטית הוא המכנה המשותף הרחב והמושרש, המאפיין את השיח הציבורי, את התבטאויותיהם של נבחרי הציבור ושל האליטות. הדעת נותנת, שיש פרטים רבים המסתייגים לפחות מן הביטוי הרדיקלי של העמדות המוצגות כאן. על-אף כל אלו עצם העובדה, כי הסתייגויות אלה אינן מושמעות לעיתים קרובות בקול גדול ובפומבי, והעובדה שכל המנהיגות הזוכה לתמיכה ציבורית ניכרת, נותנת ביטוי רדיקלי להזדהותה עם אויבי-ישראל, מצדיקות את הצורך לאפיין את הציבור הערבי בישראל בכלל, למרות יוצאי-הדופן המצויים בקרבו, באופן המוצג כאן.

הזרם המרכזי של הפלסטינים בישראל מזדהה בפומבי ובאורח בוטה עם אויביה של מדינת-ישראל, חוגג את הצלחותיהם, וכואב את תבוסותיהם. ההזדהות הזו מקיפה, למעט חריגים מעטים, גם מאבקים אלימים, לפחות בגילויי הבנה ונכונות לתרץ גם מעשי טרור נגד אוכלוסיה אזרחית. אין צורך לומר, כי רוב האוכלוסיה הערבית ודובריה מזדהים תמיד עם העמדות הערביות בנושאים הרבים הנתונים במחלוקת עם ישראל; לעיתים קרובות הם אף מאשימים את אויביה ויריביה של ישראל בפשרנות, ואף בכניעה לתכתיביה של ישראל.

לכל אחד מן האויבים והיריבים יש חסידים מובהקים יותר ומובהקים פחות בקרב הפלסטינים אזרחי-ישראל. כך, למשל, הזדהה ח"כ עזמי בשארה יותר עם סוריה ועם החיזבאללה מאשר אחמד טיבי, המשרת את צרכיו של ערפאת, בשעה שהתנועה האסלאמית התגייסה "לסייע ליתומי החמאס" ולפעול נגד ישראל בירושלים ובהר הבית. אך ההבדלים ביניהם משקפים את המחלוקת בעולם הערבי בדבר הדרך היעילה ביותר למאבק בישראל, ולא מחלוקת בין הבנה לצרכיה של ישראל לבין נכונות לתמוך, לפחות בדרך

סבילה, במאבק הזה. לא מקרה הוא, שמכל השליטים במעגל הערבי הקרוב, דווקא לעמדותיו של המלך חוסיין, שחתר לכונן שותפות עם ישראל, והפגין גם אמפטיה ליהודים, לצד עמדתו הערבית הגאה, לא היתה תמיכה פומבית בולטת בקרב הפלסטינים בישראל.

הסכמה לאומית רחבה בקרב הפלסטינים מכנה "בוגד" כל מי שפועל בשיתוף עם ישראל, ורואה גיבור, כמעט, בכל מי שנלחם בה. מי שסייע לישראל להילחם בטרור הוא "משת"פ", המוקע מקרבו של הציבור. מנהיגיו מגדירים אותו חלאת אדם, ולעיתים אף פוסלים את עצם שייכותו למין האנושי. לחיזבאללה, שהפעיל טרור נגד אזרחי-המדינה, מקיימים "פסטיבל ניצחון", בעוד שמי שסייע לישראל להילחם בו מוקע כבוגד. מדינתם של הפלסטינים אזרחי-ישראל אינה זכאית בעיניהם למידת האהדה, שהם מרעיפים על סדאם חוסיין, בשעה שהוא מאיים על העורף האזרחי שלה. לפעמים די שהיהודים סבורים, שאדם מסוים ומפלגתו הם אויבים לעם היהודי, ללא כל קשר לסכסוך באזור, כדי שמפלגה פלסטינית בכנסת ישראל תקבל אותו בזרועות פתוחות. כך נתקבלו נציגי מפלגת החירות של יורג היידר בכנסת, במרס 2000, כאורחיו של מזכ"ל רע"ם, המייצגת את התנועה האסלאמית, לאחר שאף מפלגה יהודית לא הסכימה לקבלם. דובר הסיעה הסביר, כי הם "חבר'ה לענין", אין להם מניעים גזעניים, והתנגדותם לזרים נובעת מן הפגיעה בכלכלה האוסטרית⁸.

קשה למצוא תקדים בדמוקרטיה המערבית להזדהות שיטתית, מתמשכת ועמוקה כזו עם היריב והאויב, אף בזמן שהוא נלחם בפועל במדינתו של

⁸ מלמן יוסי, סיעת רע"ם ארחה בכנסת את חברי מפלגת ה"חירות" של היידר, הארץ, 29.3.2000.

המיעוט. ציבור התובע מן המדינה לנהוג בפרטיו "כמו בכל אזרח אחר", אינו יכול שלא להציע למדינה לפחות את נאמנותו הפסיבית, לפחות בחלק מן המקרים.

ההזדהות השלמה והבלתי-מותנית מפקיעה את המקרה של הפלסטינים בישראל מן התירוץ הכורך אותו בחילוקי-דעות לגיטימיים, המקובלים בחברה פלורליסטית. העובדה, שתמיד אפשר למצוא גם יהודים, המסתייגים בחריפות מן המהלכים, שהערבים פוסלים מעיקרם, אינה ממנ הענין. כאן מדובר בקולקטיב גדול, המזדהה כמעט כאיש אחד, תמיד ובכל ענין עם אלה הנלחמים בישראל. גם אם ניתן למצוא רדיקלים בשוליו הזניחים של הציבור היהודי, שגם הם פוסלים תמיד את עמדותיה של ישראל - היא הנותנת, בכל משטר דמוקרטי לגיטימי, לאמץ מדיניות, הנמנעת מלהפקיד בידי אותם רדיקלים עמדות-כוח, שהם עלולים לעשות בהם שימוש בשעת חירום ומצוקה לטובת האויב שעימו הם מזדהים.

לא ניתן ליישב את התביעה לשלב את האזרחים הפלסטינים כאזרחים שווי מעמד, עם התביעה להשלים עם הזדהותם הקולקטיבית עם אויבי-ישראל.

הפלסטינים אינם יכולים לאחוז את המקל בשתי קצותיו - גם לפעול בעוינות ובאיבה, על בסיס לאומי-אתני, מול אינטרסים של המדינה, וגם לטעון, כי המדינה מפלה אותם, ונמנעת מלהפקיד בידיהם עמדת כוח רק בשל מוצאם הלאומי או האתני.

מדיניות שתקשור בין נכונותו של הציבור הערבי ומנהיגיו להימנע באופן שיטתי ומתמשך מהזדהות כזו, לבין נכונות לשלב את בניו כאזרחים שווי-מעמד, ראויה להיחשב לגיטימית, למרות אמות-המידה המחמירות של

מדינת הלאום הדמוקרטית. החירויות המוקנות במשטר כזה אינן מכוונות להיות מרשם להתאבדותו של הקולקטיב הלאומי, או אישור למיעוטים בקרבם לחבור עם אויביו, כדי לכפות על הרוב את רצונו של המיעוט.

מן הפלסטינים בישראל לא נדרשת, כמובן, הזדהות מלאה ונלהבת עם כל מהלכיה של ישראל. ברוב המקרים (להוציא נושאי משרות בכירות), אף לא הזדהות פעילה עם עיקר עמדותיה. אך בין זה לבין עוינות פעילה והזדהות עם תביעותיו של כל מי שנלחם בישראל או נמצא עמה בעימות מדיני, ארוכה הדרך. בתווק, בין שתי הקצוות, יש מגוון רחב, בין הזדהות סבילה עם עיקרי העמדות, לבין הימנעות מביטוי פומבי של הזדהות עם אויביה ויריביה של המדינה. כך, למשל, אם רוצים הפלסטינים בישראל למלא תפקיד בולט יותר בקביעת תכני החינוך הממלכתי לציבור הערבי, יש עיוות בלתי-נסבל במצב, שבו יותר להם להשתמש במסגרותיה ובמשאביה של המדינה, כדי לחנך את הציבור שלהם להילחם בה, ולהזדהות עם אלה, השואפים להחריבה או לגמדה.

אזורים אקסטרה-טריטוריאליים

האוכלוסיה הערבית בישראל יצרה, במשך השנים, מובלעות נרחבות בתחומי מדינת-ישראל, שבהן אין המדינה יכולה להפעיל למעשה את ריבונותה, מבלי להיכנס לעימות אלים איתה. המציאות הזו נוצרה בהדרגה, במקביל להתגברות הבטחון העצמי של האוכלוסיה הערבית, העמקת העמדות הרדיקליות של מנהיגיה, ואובדן ההרתעה של מערכות השלטון מול הפלסטינים בכלל, ומול האזרחים הערביים בפרט.

המדינה ויתרה למעשה על מימוש מרכיבים חשובים של ריבונותה, בעיקר משום שמקבלי ההחלטות ברמה הפוליטית חששו מפני ההשלכות הפוליטיות של העימות האלים, שהיה מתפתח אילו ניסו לממשה. החשש הזה גבר ככל שהתברר התיקו המבני בין שני הגושים הגדולים, ותלותו של מחנה השמאל בתמיכת הבוחרים הערבים כדי להגיע לשלטון ולהחזיק בו. הוא התגבר גם ככל שהתבססה שיטת הבחירות המוקדמות ("פריימריס"), בהן יכול מספר קטן יחסית של קולות ערביים, מאורגנים כגוש, להכריע את מעמדו של הנבחר במפלגות הציוניות. גוש הימין היה משוחרר מן השיקולים האלה, אך חשש, כי בעימות שיתפתח יוצגו אנשיו באמצעי-התקשורת ובזירה הציבורית כמי שחוללו פרובוקציה. בשני המקרים, העדיפו הפוליטיקאים, כמקובל, את הדרך הקלה - המעשה הנדרש מבחינת סדרי שלטון תקינים והאינטרס הלאומי היה עולה להם בתגובה אלימה מהצד הערבי, בלא בונס פוליטי מן הציבור היהודי, שלא הבין במה דברים אמורים, ולא התעניין במה שקורה בתחום הזה, ואילו הימנעות מפעולה שחררה אותם מן המחיר בצד הערבי, מבלי שגרעה מהתמיכה בצד היהודי.

התוצאה של חוסר גיבוי פוליטי לגורמי האכיפה היתה הפקרות בתחום שלטון החוק באותם אזורים אקסטרה-טריטוריאליים. המשטרה אינה מעזה להיכנס לתחומים אלה אפילו כדי לממש צווי בית משפט, קל וחומר כדי לסכל פשעים או כדי לקיים נוכחות מונעת. ככל שהשטח מיושב בצפיפות באוכלוסיה ערבית, ככל שהגוש הערבי גדול יותר ומרוחק יותר מבסיס, הנשלט על-ידי המדינה (תחנות משטרה, מחנות צבא, ישובים יהודיים, צירים ראשיים וכיוצא באלה), כך נמנעת המשטרה יותר מלהיכנס לתוכו. כאשר נדרשת פעולה בשטח כזה, יש צורך במבצע מורכב, שבו מעורבים מאות ולפעמים אלפי שוטרים ואנשי ממשל. שוטר בודד או ניידת בודדת אינם יכולים לפעול בשטח,

קל וחומר לאכופ ב ציות לחוק, בוודאי בתחומים הנוגעים לקרקעות או לבניה, המקוממים מיד את האוכלוסיה כולה. הגיעו דברים לידי-כך, שכל נוכחות משטרתית בישובים ערביים או בקרבם המידית נתפסת על-ידי הערבים ובעיני יהודים רבים כפרובוקציה, המצדיקה התפרצות של אלימות המונית.

תופעה זו בולטת, למשל, באזור המכונה לפעמים במשטרה "משולש הברזל": עראבה-דיר-חנא-סכנין, וכן באום אל-פחם או באזור טרבין אל-סנאע שבנגב. בעיר אום אל-פחם ששטחה המוניציפלי גדול מזה של תל-אביב, הנשלטת על-ידי התנועה האסלאמית, שרפו התושבים, לפני קרוב לעשרים שנה, את תחנת המשטרה (ב - 1982, בעקבות הטבח בסברה ובשתילה). מאז לא הצליחה המשטרה להגיע להסדר עם ההנהגה במקום, ולהקים תחנה חלופית. בקרב הבדואים בנגב יש תחומים נרחבים, שהמשטרה אינה מעזה לפעול בהם, גם כאשר מדובר במרדף חם אחרי פושעים הנמלטים לתוכם. ב - 24.8.1999 צוטטה ב"הארץ" הופעתו של מפכ"ל המשטרה בפני אחת מוועדות הכנסת. לדבריו, הוא נמנע מלהחרים מן התושבים הערביים מאגרים גדולים של כלי-נשק בלתי-חוקיים, כיוון שהדבר יחייב "פעולות קומנדו", ויביא ל"מלחמת עולם שלישית".

אם המשטרה אינה מעזה לפעול באזורים האלה, קל וחומר רשויות החוק האחרות - נציגי שלטונות המס, או גופי בקרה מכל סוג. בפועל, מדובר איפוא באזורים, שהופקעו מן התחום, שבו יכולה המדינה לקיים יחסים נורמליים עם אזרחיה. היא אינה יכולה להעניק להם גם את השירותים שהיא חייבת בהם. ביניהם, מדובר גם בשרותי המשטרה, תוך נוכחות מתמדת בשטח הציבורי, לפי שיקול דעתם המקצועי של השוטרים, אך בעיקר בשירותים אחרים, שאותם קשה לקיים בתחומים, שבהם אין למעשה אכיפת-חוק. על רקע

תופעה זו, אין המדינה יכולה לקיים, בתנאים הנוכחיים, יחסים נורמליים עם אזרחיה בתחומים בהם נדרשים גם האזרחים לתרום את חלקם לשמירת "כללי-המשחק" המקובלים בחברה דמוקרטית.

קיומם של אזורים אקסטרה-טריטוריאליים אלה הוא לא רק מציאות, ששלטון תקין אינו יכול להשלים עמה, הוא גם אינו מאפשר את מימוש השוויון האזרחי. קשירת התהליך של השוואת התנאים בין היהודים לערבים לחיסול המציאות הזו, אינה התניה של הישג לאוכלוסיה הערבית תמורת הישג למדינה, אלא תנאי הכרחי למימוש זכויותיה הבסיסיות של האוכלוסיה הערבית. בלא נוכחות חופשית, מתמדת ובלתי-מותנית של כל שלוחות המדינה בישובים ערביים כמו בישובים יהודיים מקבילים, לא ניתן להשוות את תנאי הבריאות, תנאי הבטחון האישי (למשל: הגנה על נשים מוכות) ומימושן של תוכניות הפיתוח, המשלבות גביה הוגנת ומלאה מן התושבים, עם תרומה מקבילה מתקציבים ממשלתיים. קיצורם של דברים: מי שרוצה ליהנות משירותים ומאיכות חיים של מדינה מודרנית, חייב לאפשר לשלוחותיה של המדינה המודרנית לפעול בקרבו בחופשיות, ולקיים בקרבו אותה רמה של כיבוד החוק ואכיפת החוק, המאפיינת את הישובים שאליהם הוא רוצה להידמות.

הבניה הבלתי-חוקית והישובים הבלתי-חוקיים

במגזר הערבי מתקיימת באופן שיטתי והמוני הפרת חוק בכל הנוגע לבניה, לתפיסת קרקעות ולהקמת ישובים. אף שתופעות אלה קיימות גם בקרב האוכלוסיה היהודית, הרי חומרתן מתגמדת מול אלה הקיימות בקרב

הערבים. בשום מגזר אחר בתחומי מדינת-ישראל לא הצליחה מערכת של אלימות המונית ומאורגנת, המגובה פוליטית על-ידי נציגי הציבור הנבחרים, להבטיח חסינות מוחלטת למהלכים עצומים בהיקפם של הפרת-חוק חמורות, מפני מערכת המשפט ואכיפת החוק. האוכלוסיה הערבית, המתגייסת כולה למאבק חסר פשרות בתחום זה, מפנה את המבקרים אל העוול, אמיתי או מדומה, שעשו לה רשויות המדינה, ומתרצת את הפעולות הבלתי-חוקיות ההמוניות בצורך למצוא מזור לצרכיה הדחופים של האוכלוסיה.

לא כאן המקום לדון בהרחבה בטענות הערבים בדבר העוול, שנעשה לפני עשרות שנים בתחום הפקעת האדמות או בהזנחת הישובים הערביים. לחלקן יש בסיס ואחרות מופרכות. מה שעומד בשלב זה על הפרק היא הפקרות-רבתי בתחום הבניה ותפיסת הקרקעות (בעיקר בנגב); גם בתי- המשפט המתחשבים ביותר קובעים, שיש לשים לה קץ, לאחר ששקלו את כל הנסיבות המקלות. מדובר בעשרות אלפי מבנים בלתי-חוקיים, שהשלטונות יודעים עליהם (והרבה למעלה מזה חריגות חמורות, שאין כל דרך לבדוק ולספור, בשל חסימת האזורים האקסטרה-טריטוריאליים בפני הפקחים). בנגב בלבד מדובר בכ - 20,000 מבנים בלתי-חוקיים, לרבות בניה קשיחה, וצמודה באופן לא חוקי ומסוכן לצירי התנועה.

אף שהמשטרה ממעיטה להגיש כתבי-אישום, ובתי-המשפט סלקטיביים בהוצאת צווי-הריסה, וממקדים אותם במקרים החמורים ביותר, אין צווי-ההריסה נאכפים. המשטרה חייבת לגייס מאות שוטרים למבצע רבתי כדי להרוס בית ונתקלת בהתנגדות אלימה, המונית ומאורגנת בגיבוי פוליטי של חברי כנסת. גם אם מצליחה המשטרה להרוס את הבית הבודד - הוא נבנה מחדש לעיני מצלמות הטלוויזיה, בסיוע המחוקקים הערבים, כהתרסה נגד

המדינה, במעשה בוטה ומכוון של ביזוי שלטון החוק. במהלך המחצית האחרונה של השנה הצטברו למעלה מ- 500 צווי-הריסה שלא נאכפו, כיוון שהמשטרה יודעת שלא תקבל את הגיבוי הפוליטי הנדרש, כדי לוודא שההריסה תתבצע והבתים לא ייבנו מחדש.

מדובר לא רק בבתים בודדים, אלא בישובים שלמים, במאות נקודות התיישבות בלתי-חוקיות, ובתפיסת קרקעות בהיקף גדול מאוד, בעיקר בנגב. נקודות אלה הופכות במהרה לישובים רבי-אוכלוסין, כיוון שבנגב מתקיים שיעור הריבוי הטבעי הגבוה ביותר בעולם ואולי בכל הזמנים, בעזרת נשים שניות ושלישיות, המובאות בהמוניהן באופן בלתי-חוקי משטחי הרשות הפלסטינית. בצפון הנגב נבנית באופן כזה חגורת ישובים, החוצה את ישראל, ויוצרת, בהדרגה, חיבור דמוגרפי ערבי בין רצועת עזה לבין הר-חברון. בית-המשפט העליון כפה על המדינה לתת לישובים הבלתי-חוקיים שירותי מים, חינוך ובריאות, באופן המקבע אותם, ויוצר עובדות יישוביות ופוליטיות מרחיקות לכת.

במסגרת תוכנית הפעולה המוצעת כאן, יש להתנות את התגייסות המדינה לשיפור בולט של מצב הדיור, עם נכונות האזרחים הפלסטינים לשנות את המציאות הזו מיסודה. אין טעם לנסות שוב את מה שכבר נכשל בעבר - "הלבנה" שיטתית של אלפים רבים של מבנים, תוך הסכמה ערבית חסרת אמינות בעליל לשינוי ההתנהגות בעתיד. הלקח של הציבור הערבי מן ההסדרים האלה היה תמיד לבנות באופן בלתי-חוקי, בהנחה (מוצדקת עד כה) שכעבור זמן "יולבן" הקיים כמעט תמיד בדיעבד.

את התגייסות המדינה יש לקשור באופן מחייב כתנאי מוקדם, להריסה המונית של כל המבנים שאי-חוקיותם לא היתה ענין פורמלי גרידא (בדמות

פגם אדמיניסטרטיבי בפניה למוסדות המתאימים בפרוצדורה הנכונה); מה שנדרש הוא סילוק כל המבנים מאדמות-המדינה, פירוק הישובים הבלתי-חוקיים וכינוס התושבים (בעיקר הבדווים) בישובים מוכרים קיימים וחדשים. נדיבות של המדינה בהקצאת קרקעות והפניית משאבים, תהיה מוצדקת, רק אם תהפוך גם בדיעבד הפקרות ושוד נכסים ציבוריים בתחום זה (להבדיל מעבירות פרוצדורליות) לבלתי-כדאיים גם רטרואקטיבית. במקביל, יש להתנות את הנדיבות הזו בנכונות הערבים בישובים עירוניים לצופף את הבניינים ולבנות לגובה, כמו במקביליהם היהודיים ובהסתלקות מן הטיעון המפוקפק שתרבותם של הערבים מחייבת בניה צמודת-קרקע ומפוזרת (גם בקהיר ובבירות חיים ערבים).

גם כאן תקף אותו עקרון עצמו - איכות חיים ורמת-חיים "כמו אצל היהודים" ניתן להשיג, רק אם הציות לחוק, והנכונות להתאים את הבניה והמגורים למשאבים המוגבלים של המדינה תתקיים "כמו אצל היהודים". בהקשר זה ראוי להביא דוגמא רלוונטית. בני-ברק היא העיר העניה במדינה ואחת המוזנחות שבהן. על-פני 7,000 דונם חיים כ- 140,000 תושבים (למעלה מפי חמש תושבים לדונם מאשר בהרצליה). הגודל הממוצע של יחידת מגורים הוא 74 מ"ר ומספרן הממוצע של הנפשות בדירה הוא 7-8. על רקע מצוקת הדיור נהגו בעלי הדירות להרחיבן באופן בלתי-חוקי. בשנתיים האחרונות בוצעו בבני-ברק כ- 200 הריסות, ובמקביל איפשרו הרשויות המוסמכות הרחבה של יחידות דיור קיימות⁹. גם כאן קיימת מצוקה קשה, אך כאשר הועלו פתרונות, הם הוצעו במקביל להריסה בהיקף ניכר, תוך פרק זמן קצר.

⁹ ג'ורג'י ענת, מאתיים מבנים לא חוקיים נהרסו בבני-ברק בשנתיים האחרונות, **הארץ** - מוסף נדל"ן, 18.2.2001.

סיכום

התגובה הצפויה והמובנת להצגת תכנית הפעולה הזו תהיה, מן הסתם, שאין בכך פתרון לבעיה. הוא שנאמר - בתנאים הקיימים אין פתרון. לכל היותר, ניתן להבטיח בקרת נזקים. הברירה היא בין השלמה עם ההכרה המתסכלת הזו, ומיצוי המאמץ למזער את הנזק, ולתרום לשינוי התנאים לעתיד רחוק יותר, לבין הפיתוי לשגות באשליות של "פתרון". במצבים מעין אלה, הרוב מעדיף בדרך כלל את האשליות, עד שהוא מתפכח ומאמץ אשליות אחרות.

סיכום אלוף יעקב עמידרור

אני נוטה להסכים עם הדברים, שנאמרו על-ידי ד"ר דני גוטווין. לטעמי, הבעיה בינינו ובין הפלסטינים, הגרים בישראל, היא קודם כל שאלה של החברה היהודית. הגדרה זו מדויקת גם משום שהיא מבחינה בין אלה שכלולים לאלה שאינם כלולים בה.

בעיה זו קשה, שכן היא ממקדת בתוכה שתי גישות, שחיבורן יכול ליצור סתירה פנימית.

הראשונה היא התפיסה הבסיסית של רוב היהודים, היושבים במדינת-ישראל, הרואים את תמציתה של המדינה בהיותה מדינה יהודית-ציונית. אמנם, סוגיית ההגדרה של המושגים "יהודי" ו"ציוני" פתוחים לויכוח או לפרשנות, אך מרבית החברה היהודית במדינת-ישראל מקבלת הגדרה כזו או אחרת של מדינה יהודית וציונית. ברור, כי תפיסה זאת לא יכולה להתקבל בהסכמה על-ידי הפלסטינים תושבי ישראל, שכן, היא בנויה כולה על חשבונם. הדברים אינם מסתיימים באמירות על הזכות ההיסטורית או המוסרית של היהודים, כי המציאות בשטח מראה, כי התהליך הוביל לכך שיהודים יושבים בחיפה או בטבריה ואילו אחיהם של ערביי ישראל, שישבו פעם בטבריה ובחיפה יושבים במחנות פליטים.

מצד שני, קיימת התחושה של הציבור הערבי, המונה למעלה ממיליון איש (ולא רחוק היום והם ימנו שלושה מליון), הרוצה לממש את הזכויות הלאומיות שלו, שהרי על-פי הגדרתם הם ערבים פלסטינים מבחינת זהותם הלאומית.

לענין זה מצטרפת **התפיסה השניה**: רוב מוחלט של הציבור היהודי רוצה במדינה דמוקרטית. דבר זה איננו טכני בלבד, ובענין זה אין, לכאורה, שוני מהותי בין הציבור היהודי והמיעוט הפלסטיני. אינני יודע לומר בוודאות אם כך היה המצב גם לו היה הציבור הפלסטיני רוב במדינה, (בהשוואה ליתר מדינות ערב, ניתן להעלות סימן שאלה בנושא זה), אולם, כיום, כללי המשחק הדמוקרטיים הם אחד מהכלים המאפשרים לציבור הערבי לעשות את המהפך בתוך המדינה. מדינה אחרת הייתה עשויה להחליט, כי יש מעשים החורגים מההתנהלות המותרת במדינה דמוקרטית; לדוגמא, להוציא אל מחוץ לחוק את האפשרות של מיעוט לשנות את אופיה היהודי-ציוני של המדינה. הבעיה היא, שגם בענין זה יש להודות, כי מי שמחזיק עד תום בתחושה, שעליו לעגן את היותה של המדינה יהודית ודמוקרטית ולהגן על קביעה זו, צריך להבין, שיש לזה מחיר באופי הדמוקרטי של המדינה. בדמוקרטיה האידיאלית, כשיש חוק שבות ליהודים, לא יכול להיות שלא יהיה חוק שבות לפלסטינים. בדמוקרטיה האידיאלית, לא יתכן, כי מדינת-ישראל תנקוט בכל מיני תכסיסים, על-מנת למנוע מהאוכלוסיה הערבית להשתלט על אדמות המדינה. אבל, אם מדינה זו חפצת-חיים, במובן היהודי-ציוני, זה מה שעליה לעשות. לכן, מי שמבקש לפתור את הסתירה הזו חייב להחליט איזו מבין התכונות הללו חשובה לו יותר.

כהערת אגב, אני מבקש להזכיר, כי יש קבוצה של יהודים, אלו המדברים על "מדינת כל אזרחיה", אשר פתרה מבחינתה את הבעיה. על-פי סדר העדיפויות של קבוצה זאת, לא יהיה זה נורא, אם בטווח הארוך המדינה תאבד מאופיה היהודי-ציוני, והרצון לדמוקרטיה מלאה יגבה את מלוא המחיר במונחי היות המדינה יהודית.

כל זה מוביל לשאלה, שצריך לשאול עצמו כל הרוצה במדינה יהודית-ציונית, היכן והאם לשים את "קיר הברזל". כל הרוצים בכך רואים תפקיד לקיומו של "קיר ברזל" שכזה. הם מבינים, כי המקום הטוב ביותר לשים אותו הוא מיד בהתחלה, קרי, למנוע כל פגיעה באופיה היהודי של המדינה. אך עלינו לזכור, כפי שכתב גם ז'בוטינסקי ב"קיר הברזל", כי בקשר לכל הזכויות האישיות של האנשים, ובאשר לשוויון בתנאים של יישוב ערבי ויישוב יהודי, לא צריך להיות שום הבדל, זוהי התפיסה הליברלית. יש לשאוף לכך שזכויותיו האישיות של כל אדם לא תפגענה בעטיו של המאבק הלאומי. הסטייה מעקרון השוויון בין הפלסטינים ובין היהודים מוצדק רק באותם דברים, שפוגעים בזהות היהודית-ציונית של מדינת-ישראל. יתר על-כן, על-פי תפיסה זאת, ככל שעומדים, כמדינה, על כך ש"קיר הברזל" הזה יהיה ברור וחד, חובתה של המדינה לתת את כל מה שלא קשור ל"קיר הברזל", כלומר, את הזכויות הפרטיות, וביתר נדיבות. זאת כדי שלא תהיה תחושה של ניצול הכוח על-ידי הרוב, על-מנת לפגוע במיעוט באופן פרטי. ברור שיש כאלה שלא רואים צורך בהקמתו של קיר ברזל, משום שלדעתם הדרך הנכונה היא דרך השיתוף והשילוב המלא. הם אינם מתחבטים בבעיה זאת.

לסיכום, הדבר שעומד לפנינו בסכסוך בין הרוב היהודי והמיעוט הערבי פלסטיני, שהם אזרחי-המדינה, המתגוררים בישראל, הוא בחירה עקרונית בין שני מרכיבים ערכיים. האחד, מדינה יהודית וציונית והשני מדינה דמוקרטית במלוא מובן המילה. לכן, הפתרון נעוץ בבחירה ברורה ומודעת איזה מבין שני ערכים אלה הוא החיוני ביותר. המחשבה, שעומת עקרוני זה ניתן לפתרון על-ידי שינוי האופן שבו מדינת-ישראל מקצה את משאביה יסודה בטעות, שכן אין היא עיקר הבעיה. התייחסות צודקת ושוויונית מבחינת

תשתיות, כבישים, חינוך וכו' היא הכרח, אך אין בכך כדי לתת פתרון לבעיה המרכזית. למנסים להתמודד עם הבעיה אסור לשגות באשליה, כי פתרון מהסוג הזה הוא התשובה לשאלה העקרונית. בכסף לא פותרים מאבק בין שני עמים על אותה כברת ארץ, וכלל לא בטוח שחברה שבעה מוותרת ביתר קלות על צרכיה הלאומיים.